

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DİLSİZ YARA: FERİDE ÇİÇEKOĞLU'NUN YAPITLARINDA İŞKENCE VE
TRAVMA

TÜLİN SADIKOĞLU
107667014

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DR. SÜHA OĞUZERTEM
2010

Bütün hakları saklıdır.

Kaynak göstermek koşuluyla alıntı ve gönderme yapılabilir.

© Tülin Sadıkoğlu, 2010

Anneanneme ve Büyükbabama

DİLSİZ YARA: FERİDE ÇİÇEKOĞLU'NUN YAPITLARINDA İŞKENCE VE
TRAVMA

SILENT WOUND: TORTURE AND TRAUMA IN THE WORKS OF FERİDE
ÇİÇEKOĞLU

Tülin Sadıkoğlu
107667014

Tez Danışmanı Dr. Süha Oğuzertem :

Prof. Dr. Jale Parla :

Yrd. Doç. Dr. Murat Paker :

Tezin Onaylandığı Tarih : 26 Ağustos 2010

Toplam Sayfa Sayısı : 113

Anahtar Kelimeler

Key Words

- 1) işkence
- 2) travma
- 3) 12 Eylül
- 4) travma edebiyatı

- 1) torture
- 2) trauma
- 3) September 12th
- 4) trauma literature

ÖZET

Homeros'tan günümüze bireysel ve toplumsal felaketler insanlığın ilgisini çekmiştir. Anlatma ve paylaşma ihtiyacı da en çok yaşanan felaketlerde ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki savaş, doğal afetler, tecavüz, ev içi şiddet, ırk ayrımcılığı, soykırım, işkence ve benzeri travmatik olaylar edebiyatta geniş bir yer bulur. Bu tür anlatılar genelde "travma edebiyatı" başlığı altında toplanır.

Türkiye'nin yakın tarihindeki en büyük toplumsal travmalardan biri 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile başlayan süreçte yaşanmıştır. Öyle bir travma ki toplumun her kesimini şiddetle, derinden etkilemiş ve toplumu siyasal, kültürel, hatta ekonomik açılardan şekillendirmiştir. Etkisi büyük olan bu travmanın sanat ve edebiyattaki karşılığı ise oldukça cılızdır. Edebiyatta dikkat çekici bu "suskunluğun" nedeni nedir? Bu suskunluk travma sonrası "iyileşme"nin bir sonucu mudur? Yoksa 12 Eylül, edebiyatın ilgisini yeterince çekememiş midir? Bu sorular ışığında, tezin ilk bölümünde, 12 Eylül döneminde uygulanan baskı yöntemlerinin ve işkencenin yarattığı travmayı daha iyi anlayabilmek için travmanın ne olduğu, etkileri ve iyileşme süreçleri ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde işkence tanımları, türleri ve etkilerine değinilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde travma edebiyatı ele alınmış ve 12 Eylül yapıtlarının Türk edebiyatındaki yeri tartışılmıştır. Dördüncü bölümde ise tezin odaklandığı tanınmış yazar ve senarist Feride Çiçekkoğlu'nun (d. 1951) yapıtlarındaki otobiyografik özellikler göz önünde bulundurularak işkence ve travmanın yapıtlarına nasıl yansıdığı incelenmiş, Çiçekkoğlu'nun edebiyat aracılığıyla bir hesaplaşma ve "arınma" yaşadığı savunulmuştur.

anahtar sözcükler: işkence, travma, 12 Eylül 1980, travma edebiyatı

ABSTRACT

From Homer to date, individual and social disasters have been of great concern to humanity. The need of telling and sharing a story arises in general in the wake of grave disasters. Such traumatic events as war, natural disasters, rape, domestic violence, racism, genocide, and torture find their way into literature. These narratives are often discussed under the rubric of "trauma literature".

Turkey has undergone one of the greatest traumas of her recent history following the military coup of September 12, 1980. It has been such a trauma that its profound and powerful effects penetrated each and every unit of the society, reshaping it politically, culturally, and even economically. The reflection of this huge trauma in literature, however, has been surprisingly insubstantial. What is the reason for this considerable "silence" in literature? Is this "silence" a consequence of post-traumatic "healing"? Or is it because that September 12 coup did not grip sufficiently the attention of literature? In the light of these questions, in the first section of this thesis, the trauma caused by various methods of oppression and torture are examined, and the definition, effects, and the healing processes are studied. In the second section, the definitions, types, and results of torture are investigated. In the third section, trauma literature and the place of September 12 in Turkish literature are discussed. And in the fourth section, the autobiographic nature of the writings of Feride Çiçekoğlu (b. 1951), a well-known author of literature and screenplays, are examined in the context of torture and trauma; it is argued that after contending with the effects of trauma Çiçekoğlu has experienced a sort of "healing" through literature.

key words: torture, trauma, September 12, 1980, trauma literature

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalışmaları sırasında arşivini bana açan Feride Çiçekoğlu'na; tez danışmanım Süha Oğuzertem'e ve değerli görüşleriyle tezime katkıda bulunan jüri üyeleri Jale Parla ve Murat Parker'e teşekkür ederim. Tez çalışmaları sırasında çevirileriyle Elif Çakmak'ın, yapıcı ve yönlendirici değerlendirmeleriyle Tûba Duru'nun verdiği destek çok değerli oldu. Tez boyunca bana güç veren ve moralimi yüksek tutmamı sağlayan aileme, özellikle de Taner Sadıkoğlu'na, Meryem Sadıkoğlu'na ve Hakan Çimenser'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
GİRİŞ	1
1. TRAVMA VE İYİLEŞME	7
A. “Yara”dan Psikolojik Travmaya	7
B. Psikolojik Travma: Kurban, Fail ve Tanığın İlişkisi	9
C. Travma Sonrası Ortaya Çıkan Semptomlar	12
D. Travma Sonrası İyileşme	14
2. İŞKENCE	19
A. İnsana Ait, İnsana Dair ve İnsanlıkdışı: İşkence	19
B. Türkiye’de İşkence	23
C. İşkence Türleri ve Etkileri	25
3. TRAVMA EDEBİYATI VE 12 EYLÜL ROMANLARI	31
A. “Katartik Bir Araç” Olarak Travma Edebiyatı	32
B. Travma Edebiyatı: “Bellek ve Unutma”nın İlişkisi	34
C. Edebiyatın Uzağına Düşen “Ateş Topu”: 12 Eylül	36
D. 12 Eylül Romanlarında “Yenilmişlik” Duygusu ve İşkence	43

4. FERİDE ÇİÇEKOĞLU’NUN YAPITLARINDA İŞKENCE VE TRAVMA	52
A. Yaşamöyküsü	53
B. Feride Çiçekoğlu’nun Yapıtlarında İşkence ve Travma	61
1. <i>Uçurtmayı Vurmasınlar: “İşkencenin Adı Yok”</i>	63
2. <i>Sizin Hiç Babanız Öldü mü: İşkence</i>	67
3. <i>100’lük Ülkeden Mektuplar: Fiziksel ve Ruhsal Yolculuklar ve İşkence</i>	89
4. <i>9/11 New-York İstanbul ve Vesikalı Şehir: Unutulmayan Travma</i>	92
SONUÇ	95
SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA	99
ÖZGEÇMİŞ	104

GİRİŞ

Bilinçlerimizi ve belleklerimizi, ta derinlerinde yatan pisliklerden arındırmak istiyorduk; ve de acıyla doldu içimiz, çünkü böyle bir şeyin olamayacağını, geçmişini silecek kadar saf ve temiz hiçbir şeyin bulunmadığını, uğradığımız hakaretlerin izlerinin içimizde, onlara tanıklık edenlerin belleklerinde, olayların geçtiği yerlerde ve anlatacağımız öykülerde artık sonsuza dek yaşayacağını biliyorduk.

[....]

Otuz beş günlük bir yolculuk yaptıktan sonra, 19 Ekim’de Torino’ya vardım; ev yerinde duruyordu, ailemin bütün bireyleri yaşıyordu ve hiç kimse beni beklemiyordu. Yüzüm şişmiş, sakalım uzamıştı, giysilerim paramparçaydı; güçlkle kendimi tanıtabildim. Yaşam sevinciyle dolu dostlarıma, sıcak yemeklere, gündelik hayatın güvenine kavuştum; anlatmanın, içini dökmenin kurtarıcı mutluluğuna eriştim.

Primo Levi, *Ateşkes* (11, 249)

İkinci Dünya Savaşı sürerken 1943 yılında Auschwitz Toplama

Kampı’na gönderilen ve ancak 1945 yılında özgürlüğüne kavuşan Torinolu

yazar Primo Levi bu toplama kampından sağ çıkan yirmi dört kişiden biridir.

İlk kitabını 1947 yılında yazar. Bu kitabında ve sonrakilerde Levi, Nazi

toplama kamplarında yaşayanları ve yaşananları anlatır. *Ateşkes* adlı

özyaşamöyküsel kitabında aktardığı gibi, her ne kadar yaşadıklarından tam

olarak kurtulmasa da romanları ve öyküleri yoluyla “anlatmanın, içini

dökmenin kurtarıcı mutluluğuna” erişir (249).

Soykırım ve daha başka pek çok felaket edebiyatın konusu olmuştur.

Yazarların en büyük arzusu olan “anlatma isteği”, en çok, yaşanan

felaketlerde ortaya çıkmaktadır. Bu arzu ister kendi yaşadıkları, ister

tanıklıklar olsun, isterse duygudaşlık, yakın hissetme olsun aktarma,

paylaşma ve böylelikle bir nevi doğrulatma ve yaşananları “gerçek kılma” ihtiyacıyla ortaya çıkar.

Soykırımın yanı sıra baskıcı askeri rejimler, dünya savaşları, direniş öyküleri, rejim değişiklikleri ve benzeri pek çok travmatik deneyim dünya edebiyatına girer. Bu anlatılar, ev içi şiddet, tecavüz, ırk ayrımcılığı gibi konularla birlikte travma edebiyatı başlığı altında toplanır. Ancak, özellikle yaşanan olayların etkileri ve sonuçları göz önünde bulundurulursa, ülkemizde bu tür anlatılara çok az rastlanır ve “travma edebiyatı” başlığı altında toplanabilecek az sayıda yapıt vardır. Bunun toplumsal ve bireysel bağlamda sosyolojik, psikolojik, hatta antropolojik nedenleri olabilir. Ülkenin ve insanların kültürel yapısından kaynaklandığı da ileri sürülebilir. Özellikle Kemal Sayar’ın hazırladığı *Kültür ve Ruh Sağlığı: Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri* adlı kitapta belirttiği gibi, “içinde yaşadığımız ve yeme içme alışkanlıklarımızdan çocuk yetiştirme pratiklerimize kadar hayatımızın her cephesine nüfuz eden kültürün ruhsal rahatsızlıkların oluşumunda, biçimlenmesinde ve dışavurumunda etkili” (7) olduğu ve ayrıca “[k]ültür gündelik hayatımızı biçimlediği kadar onun tarafından da biçimlenir” (7) şeklindeki tespitleri göz önüne alındığında. Türkiye’deki toplum, kültürel yapısı nedeniyle kendisini ifade edebilen, anlatabilen bir toplum olamamıştır. Nedenleri ne olursa olsun, travmatik anlatılar söz konusu olduğunda Türk edebiyatında bir “suskunluk”tan bahsedilebilecek kadar az yapıt bulunmaktadır.

Bu tezde, ülkenin yaşadığı en önemli siyasi ve toplumsal travmalardan biri olan 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından edebiyatta yaşanan “suskunluğa” değineceğiz. Ancak incelememizin asıl amacı, 12 Eylül askeri

darbesi sırasında uygulanan işkencelerin edebî yapıtlara nasıl yansıdığı ve yarattığı travmanın edebiyattaki “fısıltı”sını Feride Çiçekoglu’nun yapıtları üzerinden tartışmaktır. “Fısıltı” diye adlandıracağız, çünkü üzerinden otuz yıl geçmiş olmasına ve zaman zaman bu konuyla ilgili tartışmaların gündeme gelmesine karşın kamusal ve sanatsal alanlarda bu konu ne yeteri kadar yer almıştır, ne sorulması gerekenler sorulmuştur, ne de toplumsal bir yüzleşme ve hesaplaşma yaşanmıştır. Şükrü Argın’ın tespit ettiği gibi, halk bir günde silahların susması ve daha fazla katliam yaşanmaması karşılığında yalnızca rahatlamış ve daha fazlasını talep etmemiştir. Ancak edebiyattaki “suskunluk”, özellikle 12 Mart 1971 askeri darbesi sonrası yazılan roman ve öyküler göz önünde bulundurulduğunda dikkat çekicidir.

12 Eylül’ün ardından, 12 Mart askeri darbesinin aksine pek az roman ve öykü yazılır. Sibel Irzık’ın “Military Coup Narratives and the (Dis)articulations of the Political in the Contemporary Turkish Novel” (Askeri Darbe Anlatıları ve Çağdaş Türk Romanında Politik [Dis]artikülasyon) başlıklı makalesinde belirttiği gibi 12 Mart üzerine “tanınmış yazarlar” eserler verirler; ancak 12 Eylül’e gelindiğinde yazılan kitaplar “büyük isimlere” ait değildir, hatta “çoğu, yazarların ilk romanlarıdır”. Sibel Irzık, ülkenin yakın tarihindeki tartışmasız en önemli olaya edebî bir tepki verilmediği izleniminin ana nedeninin bu olduğunu ifade eder.

12 Eylül romanlarını incelediğimizde ise çoğu roman ve öykünün daha çok kişisel “manifestolar” olduğunu görürüz. Gözaltına alınan, sorgulanan, işkence gören ve hapis cezasına çarptırılan yazarlar yaşadıklarını aktarırlar. Bu anlatıların edebî değerleri sorgulanır. Bunun nedeni Şükrü Argın’a göre bunların “edebiyatın *kaldıramayacağı* derecede gerçeklik içeren metinler”

olmasıdır. Yaşanan acının ve travmanın paylaşılma istenmesi edebî bir yapıt ortaya koymanın önüne geçer. Öne çıkan yapıtlarda ise ortak temanın “yenilgi duygusu” olduğu görülür.

Peki, Feride Çiçekoğlu’nu 12 Eylül yazarları arasında farklı kılan nedir? Feride Çiçekoğlu 1980 yılında eski Türk Ceza Kanunu’nun 141/5. maddesi gereği tutuklanır, 50 gün gözaltında tutulur, işkence görür ve mahkûm edilir. 1984 yılında cezaevinden çıkar. İşkencenin travmasını yaşayan, ardından dört yıl tutuklu kalan Çiçekoğlu “suskun” kalmaz. Cezaevinden çıktıktan iki yıl sonra Ankara Merkez Kapalı Cezaevi’nde tanıdığı “Barış” adlı çocuğun gözünden cezaevi yaşamını *Uçurtmayı Vurmasınlar* adlı romanında anlatır. 1990 yılında *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* adlı öykü kitabında gözaltında yaşadıklarını, gördüğü işkenceyi aktarır. 1996 yılında yayımlanan *100’lük Ülkeden Mektuplar* adlı öykü kitabında yer alan iki öyküsünde yine işkence konu edilir. Yazarın yaşadığı travmanın izleri her öyküde görülür.

Feride Çiçekoğlu’nun yapıtlarında iki özellik öne çıkar. İlki pek çok yazarın aksine roman ve öykülerinde bir “taraf” olmamasıdır. Bu taraf olma durumu çoğu 12 Eylül anlatısını bir “bildiri” haline sokmuştur. İşkence görmüş, cezaevinde tutuklu kalmış yazarların anlatılarında kendi başlarına gelen felaketi aktarma, uğradıkları haksızlığı gösterme ve yaptıklarını, inançlarını doğrulama çabası görülür. Bu da okurla metin arasında farklı bir ilişki kurulmasına yol açar. Anlatılar, edebî metinden çok bir belgesel niteliği alır. Feride Çiçekoğlu’nun roman ve öykülerinde bir “taraf” olmamayı seçmesi, işkenceyi ve baskıyı yalnızca edebî bir metnin konusu yapması anlatılarının da “edebiyat” olmasına yol açar. İkinci özellik ise Çiçekoğlu’nun

yapıtlarının kendi deneyimlerini aktarması nedeniyle otobiyografik özellikler taşımasıdır. Bu aktarmalarda, başka pek çok anlatıda rastladığımız yargılama, suçlama, öfke, savunma, yenilgi duygusu yoktur. Feride Çiçekoğlu, yaşadıklarını hikâye eder ve okurla paylaşır. 1996 yılında yayımladığı *100'lük Ülkeden Mektuplar* adlı öykü kitabından sonra ise ne roman, ne de öykü yayımlar. Çiçekoğlu yaşadığı işkence ve baskının travmasını edebiyat aracılığıyla hafifletir, adeta bir “arınma” yaşar.

Tezin ilk bölümünde 12 Eylül döneminde uygulanan işkence ve çeşitli baskı yöntemlerinin yarattığı travmayı daha iyi anlamak için travmanın ne olduğu, travma çeşitleri ve travmanın travmatize kişi üzerindeki etkileri, travma sonrası iyileşme dönemleri incelenmiştir. Bu bölümün kuramsal boyutu Judith Herman'ın *Travma ve İyileşme: Şiddetin Sonuçları Ev İçerisinden*, Claudia Herbert'in *Travma Sonrası Ortaya Çıkan Psikolojik Tepkileri Anlamak* ve Murat Parker'in *Psiko-politik Yüzleşmeler* adlı kitaplarına dayandırılmıştır. Tezin ikinci bölümünde işkence tanımları, işkence türleri, işkencenin insan üzerindeki etkileri ve Türkiye’de işkence konuları incelenmiştir. Bu konuda George Ryley Scott'un *İşkencenin Tarihi*, Metin Başoğlu'nun derlediği *Torture and its Consequences: Current Treatment Approaches* (İşkence ve Sonuçları: Günümüzdeki Tedavi Yaklaşımları), Serol Teber'in *İşkence Sonrası Yaşam* ve Bülent Tarakçıoğlu'nun *İşkence Olayı: Yolaçtığı Bedensel ve Ruhsal Rahatsızlıklar, Tedavi ve Rehabilitasyonu* adlı kitaplarına başvurulmuştur. Üçüncü bölümde travma edebiyatı ve 12 Eylül romanları ele alınmıştır. Travma edebiyatı konusunda Kali Tal'in *Worlds of Hurt: Reading Literatures in Trauma* (Acı Dünyaları: Travma Edebiyatını Okuma) ve Laurie Vickroy'un *Trauma and*

Survival in Contemporary Fiction (Çağdaş Kurmacada Travma ve Ayakta Kalma) adlı kitaplarından yararlanılmıştır. 12 Eylül romanlarının akademik boyutu *Mesele* dergisinde yer alan Şükrü Argın, Hasan Bülent Kahraman ve Osman Akinhay'ın görüşlerine, Sibel Irzık'ın "The Constructions of Victimhood in Turkish Coup d'état Novels: Is Victimhood Without Innocence Possible?" (Türk Darbe Romanlarında Kurbanlığın Kuruluşu: Masumiyetsiz Kurbanlık Mümkün müdür?) başlıklı makalesine ve Berna Moran'ın *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış: Sevgi Soysal'dan Bilge Karasu'ya* adlı kitaplarına dayandırılmıştır. 12 Eylül romanları arasında öne çıkanlardan Kaan Arsanoğlu'nun *Devrimciler*, Gürsel Korat'ın *Ay Şarkısı*, Metin Celâl'in *Ne Güzel Çocuklardık Biz*, Şöhret Baltaş'ın *Koşarken Yavaşlar Gibi*, Mehmet Eroğlu'nun *Yüz: 1981*, Mine Söğüt'ün *Şahbaz'ın O Harikulâde Yılı 1979*, Ayşegül Devecioğlu'nun *Kuş Diline Öykünen*, Osman Akinhay'ın *Gün Ağarmasa*, Atilla Keskin'in *Çiçekler Susunca* adlı romanları değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde Feride Çiçekoğlu'nun yaşamöyküsü verilmiş, *Uçurtmayı Vurmasınlar*, *Sizin Hiç Babanız Öldü mü*, *100'lük Ülkeden Mektuplar* adlı yapıtları incelenmiştir. Yazarın *Vesikalı Şehir* ve editörlüğünü yaptığı *9/11 New York-İstanbul* adlı kitapları da bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Yazarın *Suyun Öte Yanı* adlı romanı da incelenmiş, ancak tez kapsamına uygun olmadığı için ele alınmamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TRAVMA VE İYİLEŞME

Tezin bu bölümünde kısaca travma üzerine çalışmaların hangi dönem ve etkilerle geliştiğine, psikolojik travmanın tanımı ve travma sınıflarına, travma sonrası ortaya çıkan semptomlara ve travma sonrası iyileşme dönemlerine yer verilmiştir. 12 Eylül öncesi, esnası ve sonrasında yaşananları anlamak için travmanın ne olduğuna, etkilerine ve iyileşme dönemlerine yakından bakmak hem toplum, hem de bireyler üzerindeki değişimi daha iyi anlamak açısından yararlı olacaktır.

A. “Yara”dan Psikolojik Travmaya

Eski Yunanca’da “yara” anlamına gelen travma, önce, bedenin bütünlüğünü bozan, dışarıdan gelen bir etken sonucu şiddetli bir yaralanmayı belirtmek için kullanılır. Daha sonra genel bir terim haline gelir ve kullanımı tıptan psikoanalize kadar genişleyince psikolojik bir boyut da kazanır.

19. yüzyıl sonlarına doğru travma kavramı şok ve fiziksel yara anlamında kullanılır ve çeşitli sendromları açıklamak için bu tanıma başvurulur. Bu sendromlar arasında travmatik nevroz da bulunur. Sigmund Freud bu düşünceyi paylaşır ve Fransız nörolog Jean-Martin Charcot’yu izleyerek histerinin etyolojisinde travmaya belirleyici bir rol verir. Daha sonra

Josef Breuer’la birlikte gerçek, fiziksel travma düşüncesinden “ruhsal travma” fikrine geçer. Freud ve Breuer’a göre önem ve vurgu, olayın gerçekliğinden çok “içte yabancı bir beden” gibi deneyimlenen olayın zihinsel temsilindedir; bu deneyim de “eksitasyonun”, bir başka deyişle “uyarılma”nın kaynağıdır. Bu, o zamanın teorilerine göre radikal bir değişim ve psikoanalizin temelini oluşturması açısından çok önem taşıyan epistemolojik bir sıçramadır.

Charcot, 19. yüzyılın sonlarına doğru yaptığı çalışmalarla histerinin semptomlarının psikolojik olabileceğini gösterir. Birbirinden bağımsız çalışan Pierre Janet ve Joseph Breuer’le Sigmund Freud histeriye psikolojik travmanın neden olduğu sonucuna varırlar (Herman 15). Bu üç araştırmacı travmatik anılar kelimeye döküldüğünde histeri semptomlarının hafiflediğini gözlemler: “Janet bu tekniğe ‘psikolojik analiz’ de[r]. Breuer ve Freud ise ‘içini dökme’ ya da ‘katharsis’ adını ver[ir]; daha sonları Freud ‘psiko-analiz’ de[r]” (16). Verilen bir başka isim de “konuşma tedavisi” olur. Günümüzde psikolojik travma üzerine geliştirilen yöntemler bu çalışmalara dayandırılır.

Travmayla ilgili çalışmalar uzun bir süredir devam etse de “travmayı tıp tarihine bir hastalık olarak kabul ettiren” Amerikalı psikiyatr, araştırmacı, yazar Judith Lewis Herman’ın altını çizdiği gibi, psikolojik travma çalışmaları dönem dönem tavsar, ama tekrar başlatılır. Judith Lewis Herman *Travma ve İyileşme* adlı çalışmasında günümüzdeki psikolojik travma anlayışının “üç ayrı araştırma hattının bir sentezi üzerine bina” edildiğini ve bu çalışmaların “siyasi bir harekete katılmakla başarıyı yakaladığını” (12) ifade eder:

İlk ortaya çıkan, kadın psikolojik bozukluğunun arketipi olan histeriydi. Histeri çalışması, Fransa’da XIX. yüzyıl sonunun cumhuriyetçi, kilise karşıtı siyasi hareketinden doğdu. İkincisi,

bomba şoku ya da muharebe nevrozuydu. Bu çalışma İngiltere ve ABD’de Birinci Dünya Savaşı sonrasında başladı ve Vietnam Savaşı sonrasında zirve yaptı. Bunun siyasi bağlamı, savaş kültürünün çökmesi ve savaş karşıtı hareketin gelişmesiydi. Travmanın son ve en yakın tarihli kamusal farkındalığa girmesi cinsel ve ev içi şiddettir. Bunun siyasi bağlamı da Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki feminist harekettir. (12)

Herman, travmatik olaylarda kurbanı “onaylayan, koruyan ve kurban ile tanığı ortak bir ittifakta birleştiren sosyal bir bağlam”dan söz eder: “Bireysel kurban için bu sosyal bağlam arkadaşlar, sevgililer ve aile ilişkileriyle yaratılır” (11). Daha büyük gruplar içinse Herman’ın travma çalışmalarını aktarırken örneklediğı üzere siyasi hareketler gereklidir. Judith Herman’ın tespiti özellikle Türkiye’deki toplumsal travmalara karşı geliştirilen yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda çarpıcıdır.

Psikolojik travmanın tarihsel gelişim süreci bu tezin konusu olmadığından burada yalnızca hangi dönem ve etkilerle çalışmaların hızlandığına değinilmiştir.

B. Psikolojik Travma: Kurban, Fail ve Tanığın İlişkisi

“Kontrol edilemeyen, dehşet verici olayların sonucu olan psikolojik zarar” psikolojik travma olarak kabul edilir. Ancak Dr. Claudia Herbert’in *Travma Sonrası Ortaya Çıkan Psikolojik Tepkileri Anlamak* adlı çalışmasında belirttiğı gibi travmanın pek çok tanımı yapılmaktadır. Psikolojik travma yaşayan kişiler Dr. Herbert’a göre “Genellikle [...] kendisinin ya da başkalarının fiziksel bütünlüğünü tehdit eden, ölüm ya da ciddi yaralanmaya

neden olabilecek bir olay ya da olaylar dizisi yaşamış veya başkalarının bu tür yaşantılarına tanık olmuştur” (25). Herbert’a göre “Bireyin böyle bir ortamdaki tepkisi ise aşırı bir korku, dehşete düşme veya çaresizliktir” (25). Judith Herman *Travma ve İyileşme* adlı çalışmasında psikolojik travmayı, Dr. Herbert’in tanımına benzer bir şekilde “bir güçsüzlük acısı” olarak ifade eder:

Travma anında kurban altüst edici bir kuvvet tarafından çaresiz hale getirilir. Kuvvet doğanınki olduğunda, afetten söz ederiz. Kuvvet başka bir insanınki olduğundaysa, vahşetten söz ederiz. Travmatik olaylar insanlara kontrol, bağ kurma ve anlam duygusu veren olağan davranış sistemini altüst eder. (43)

Travmatik hastalarla uzun yıllar çalışan Dr. Claudia Herbert *Travma Sonrası Ortaya Çıkan Psikolojik Tepkileri Anlamak* adlı çalışmasında üç travma şeklinden bahseder: İlki insan eliyle oluşturulan felaketler, ikincisi doğal felaketler ve üçüncüsü şiddet, suç ve terör örneklerini içeren travma sınıfıdır. İnsan eliyle oluşturulan felaketleri “travmanın doğrudan insanların sorumlu olduğu ya da insanlar tarafından oluşturulmuş çeşitli makine ve sistemlerin hatası sonucunda” (26) oluşan felaketler olarak sınıflar ve örnek olarak da ulaşım felaketlerini, bina çökmelerini, nükleer patlamalar ve “kimyasal serpintiler” gibi çevre felaketlerini gösterir. Doğal felaketler ise deprem, fırtına, sel, orman yangını ve yanardağ patlamaları gibi doğa olaylarını içerir. Üçüncü travma sınıfında ise “ev içi şiddet eylemleri, fiziksel tacizler, bıçaklamalar, terör eylemleri, تنها yere kapatılma ve/veya işkence gibi insanlık dışı eylemler” yer alır. Dr. Herbert “İnsan eliyle oluşturulan ve şiddet, suç ve terör eylemleri ile oluşturulan travmalardan sonra uyum

sağlama[nın], sıklıkla doğal felaketlere oranla daha güç” (28) olabileceğini ifade eder.

Judith Herman da “insan eliyle” gerçekleştirilen ya da insan yapısı travmatik olaylarda “kurban ve fail arasındaki çatışmaya” takılan, “taraf tutmaya zorlanan” tanıklar için failin tarafını tutmanın “daha cazip” olduğunu belirtir. Çünkü “[h]er fail seyircinin hiçbir şey yapmamasını bekler” (10) ve tanık olanlar da “[k]ötü olmayanı görmenin, duymanın ve konuşmanın evrensel arzusuna başvurur” (10). Kurbanı tam aksini talep eder.

Herman, Nazi toplama kamplarında bulunmuş kişilerle çalışmalar yapmış olan psikyatrist Leo Eitinger’den bir alıntı yapar. Bu alıntıda kurban ve tanık olanlar arasındaki karşıtlığı tanımlanır:

Karşı karşıya iki taraf olduğunu anlarız; bir tarafta belki de unutmak isteyen ama unutamayan kurbanlar, diğerinde kuvvetli, çoğu kez bilinçdışı saiklerle, çok yoğun olarak hem unutmak isteyen hem de bunu yapmayı başaranlar. Karşıtlık... sıklıkla her iki taraf için de çok acıdır. En zayıf olan... bu sessiz ve eşitsiz diyalogda kaybeden taraf olur. (10)

Herman da kurbanlar ve tanıklar arasındaki bu unutmaya ya da unutturma çabasına değinir. Failler “gizlilik ve sessizliği” kullanarak toplumda “hiç olmamış duygusu” yaratırlar ya da bir hafızasızlık durumu oluştururlar. Bunu başaramadıklarında ise “failin kurbanın inanılabilirliğine” saldırır ve “kimsenin onu dinlememesini sağlamaya çalışır”: “Asla olmamıştır; kurban yalan söylemektedir; kurban abartmaktadır; kurban buna kendi sebep olmuştur; ve ne olursa olsun, zaman geçmişi unutmamın ve yola devam etmenin zamanıdır” (10). Herman güçlü olan failin gerçekliği adlandırmada ve

tanımlamada daha güçlü olduğunu ve bu nedenle de iddialarında başarılı olduğunu öne sürer.

Travma ve kurban arasındaki ilişkiyi anlamak travmanın kurban üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemlidir.

C. Travma Sonrası Ortaya Çıkan Semptomlar

Dr. Herbert, *Travma Sonrası Ortaya Çıkan Psikolojik Tepkileri Anlamak* adlı kitabında travmaların “genellikle ani ve beklenmedik bir biçimde” (31) gerçekleştiklerini belirtir. Günlük yaşam içerisinde “zorlu yaşam deneyimleriyle” karşılaşan kişinin kendini hazırlamak için zamanı olduğunu ve bu nedenle hem psikolojik, hem de fiziksel açıdan “ani ve beklenmedik bir biçimde” gerçekleşen travmatik olaylara verilen tepkilerin daha farklı olduğunu vurgular:

[Travma] gerçekleştiği zaman, bütün sisteminiz (zihinsel, duygusal ve bedensel işlevleriniz arasındaki etkileşim de dahil olmak üzere) duruma hızla uyum sağlamak ve bu koşullarla en iyi biçimde başa çıkmak zorundadır. [...] Genellikle idareyi, bedeninizin hayatta kalma sistemi ele geçirir. Geriye dönüp baktığınızda, sisteminizin size yaptırdığı hareketlerin, sizin normal koşullar altında seçeceğiniz tepkiler olmadığını fark edebilirsiniz. [...] Dolayısıyla travmanın bir sonucu olarak, kendilerini tüm kontrollerini kaybetmiş gibi hissederler. İnsan, güvenlik duygusunun bir balon gibi patladığını hisseder. Her şey daha önce olduğundan farklı gibidir. (31)

Travma sonrası stres bozukluğunun semptomları üç ana kategoriye ayrılır. Bunlara “aşırı uyarılma”, “müdahale” ve “büzülme” adı verilir. Aşırı uyarılma, sürekli tehlike beklentisini; müdahale, travmatik anın silinmez izini; büzülme, uyuşmuş bir halde kendini bırakma tepkisini ifade eder. Herman, *Travma ve İyileşme* adlı çalışmasında bu üç kategoriye açıklar. Travma sonrası stres bozukluğunun ilk belirtisi olarak görülen “aşırı uyarılma”da travmatize kişi kendini korumak üzere sürekli tetiktedir. Kolaylıkla irkilir, küçük olaylara sinirli tepkiler verir ve uykusu bozulur (Herman 46). “Müdahale” kategorisinde travmatize kişi travmatik olayın üzerinden uzun bir süre geçmiş olsa da “şimdiki zamanda tekrar ediyormuş gibi yeniden yaşar” ve bu nedenle de “hayatlarının normal seyrini devam ettiremezler”:

Zaman, travma anında durmuş gibidir. Travmatik an, anormal hafıza biçiminde kodlanmıştır; ki bu, hem uyanıklık durumu esnasında geçmişe dönüş olarak hem de uyku esnasında travmatik kabuslar olarak, bilinçliliği kendiliğinden kesintiye uğratır. Küçük, görünüşte önemsiz hatırlatıcı şeyler, çoğu kez tüm canlılığı ve orijinal olayın duygusal gücüyle geri dönen bu hatıraları uyandırabilir. Bu yüzden normalde güvenli ortamlar bile tehlikeli hissedilmeye başlanabilir. Zira kimse mağdura, travmayı hatırlatan kimi şeylere asla rastlanamayacağı garantisini veremez. (47)

“Büzülme” kategorisinde ise kişinin “savunma sistemi tamamen çöker”. Kişide uyuşukluk ve güçsüzlük görülür. Hiçbir şeye direnmez. Herman bu durumun “bazen saldırıldığında donup kalan hayvanlarda” gözlemlendiğini ifade eder. Kişi etrafındaki olayların farkındadır, ancak “olaylar olağan

anlamlarından kopmuş gibidir”: “İnsan, olay kendi başına gelmemiş gibi, bedeninin dışından gözlemliyormuş gibi ya da bütün deneyim az sonra uyanacağı kötü bir rüyaymış gibi hissedebilir” (55).

Travma sonrası hafıza da farklı işler. Herman’a göre “[t]ravmatik hatıraların pek çok alışılmamış niteliği vardır” (48). Herman’ın *Travma ve İyileşme* adlı çalışmasında Pierre Janet’in *Psychological Healing* (Psikolojik İyileşme) başlıklı çalışmasından yaptığı alıntıda olağan hafıza ve travmatik hafıza arasındaki fark açıklanır. Janet’in alıntısında normal hafızanın “asli olarak bir hikâye anlatma edimi” (48) olduğu belirtilir. Travmatik hafızada ise travmatik anılar donmuş gibidir. Janet, “bir olguya ait sabit bir fikri aklında tutan birinin, bir ‘hafıza’ya sahip olduğunun söylenemeyeceğini, yalnızca ‘travmatik bir hafıza’dan söz etmenin uygun olacağını” (48) ifade eder.

D. Travma Sonrası İyileşme

Travma sonrası iyileşme Judith Herman’a göre üç evrede ele alınır: “Birinci evrenin ana görevi güvenliğin tesis edilmesidir. İkinci evrenin ana görevi hatırlama ve yastır. Üçüncü evrenin ana görevi olağan hayatla yeniden bağ kurmaktır” (201).

Güvenliğin tesis edilmesi öncelikle sorunun adının konmasıyla başlar. “Şayet tanısı konmazsa travmatik sendromlar uygun biçimde tedavi edilemez” (203). Herman’a göre sorunun adının konması travmatize kişinin konuşmasını sağlaması, kendisi gibi başka insanlar olduğunu görmesi açısından da önem taşımaktadır:

Travmatize insan çoğu kez sadece durumunun doğru adını öğrenince rahatlar. Tanısının aslını öğrenmekle bilgi edinme

sürecine başlar. Artık travmanın kelimesizliğinde hapis değildir; deneyimi için bir dil olduğunu keşfeder. Yalnız olmadığını keşfeder; başkaları da aynı şekilde acı çekmektedir. Daha sonra kaçık olmadığını keşfeder; travmatik sendrom, uç durumlara normal bir insan yanıtıdır. Son olarak da bu durumdan sonsuza kadar acı çekmeye mahkûm olmadığını keşfeder; başkalarının iyileştiği gibi iyileşmeyi umabilir. (204)

Travmatize kişiler başka insanlara karşı güvensizlik hissedebilecekleri gibi kendi bedenlerine karşı da güvensiz olabilirler. O nedenle Herman’a göre “Güvenliğin tesisi bedenın kontrolüne odaklanmakla başlar ve kademeli olarak çevrenin kontrol edilmesine doğru gider” (207). Öncelikle bedenın, “yeme, uyku, egzersiz” ve benzeri temel ihtiyaçlarının düzenlenmesi gerekir. Güvenli bir çevrenin tesis edilmesi ise “güvenli bir yaşama durumunun tesisini, mali güvenceyi, hareketliliği ve hastanın günlük hayatının bütün cephelerini kuşatan” (208) bir durumu kapsar. Herman, tek başına güvenli bir çevre kurulamayacağını ve bu durumun her zaman bir sosyal destek ögesi içerdığını ifade eder.

İyileşmenin ikinci evresi olan hatırlama ve yasta ise “travmanın hikâyesi” anlatılır. Ancak travmatik bir hafıza ile normal hafızanın geçmişteki bir olayı anlatma biçimleri farklıdır. Herman, travmatik anlatının “kelimesiz ve değişmez” olduğunu belirtir. Herman’a göre travmatik anlatı “Zaman içinde gelişmez ya da ilerlemez ve hikâye anlatıcısının duygularını ya da olayların yorumunu göz önüne sermez” (227). Travmatik hafıza “bir dizi hareketsiz fotoğraf ya da sessiz bir film olarak” tanımlanabilir.

Yas tutma, travma yaşıyan kişi için iyileşme yolunda önemli bir evredir. Bu evrede Herman'ın belirttiğı gibi “Travmanın yeniden yapılandırılması, donmuş zamanın geçmiş deneyimine dalmayı gerektirir [ve] yasa batma, sonu olmayan kedere teslimiyet gibi [de] hissedilir” (252). Ancak Herman travma hikâyesinin sürekli anlatılmasının, tekrar edilmesinin travmatize kişinin bir süre sonra travmatik olaylara dışarıdan bir bakışla, geçmişte yaşanmış bir deneyim olarak görmesini sağladığını belirtir.

İyileşmenin üçüncü evresi yeniden bağ kurmadır. Travmatize kişinin “İlişkileri sınanmış ve travma tarafından sonsuza kadar değiştirilmiştir; artık yeni ilişkiler geliştirmesi gerekir” (255). Bunu yapabilmesi için dövüşmeyi öğrenme, kendiyle barışma, başkalarıyla yeniden bağ kurma evrelerinden geçer. İyileşme sürecini tamamladıktan sonra da Herman'a göre travmatik kişi “birkaç yanılsamayla fakat çoğı kez şükranla hayatla yüzleşir. Hayata bakışı trajik olabilir fakat gülmeyi baş tacı etmeyi öğrenmesi için çok neden vardır. Neyin önemli olup neyin olmadığı konusunda net bir duygusu vardır” (277).

Psikoterapist ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Murat Paker *Psiko-politik Yüzleşmeler* adlı çalışmasında travmatik olayı tanımlarken işkence, savaş, tecavüz, dayak, ölüm riski ve benzeri travmatik olaylar karşısında kişinin olayları psikolojik olarak anlamlandırmada zorlandığını ve “biyo-psikolojik olarak ‘huzur ve güven’ini tamamen kaybettiğini” (21) ifade eder. Paker'e göre travmatik olaylar karşısında kişi ister hazırlıklı, ister hazırlıksız olsun “en azından olay sırasında ve hemen sonrasında belli bir psikolojik zorlanma görül[mektedir]”:

İnsanlar, travmatik olay diye tanımladığımız, kendilerini ölümlerle burun buruna getiren, ölüme ya da ciddi yaralanmalara tanıklık ettiren, ciddi maddi ya da psikolojik kayıplara neden olan ve de bir çaresizlik içeren olaylara bazı psikolojik tepkiler veriyorlar.

[...] Zorlanmanın temel nedeni travmatik olayda olağan durumlarda başedebildiğimizden çok daha fazla ve de tehditkâr uyarana maruz kalmamız. Beynimizin kapasitesi sınırlı, o kadar çok ve de tehditkâr uyararı bir anda işleme alamıyor. [...] Ama ne kadar hazırlıklı olunursa olunsun en azından olay sırasında ve hemen sonrasında belli bir psikolojik zorlanma görülüyor.

(20)

Murat Paker, travmatik olay sonrasında görülebilecek etkileri de aynı çalışmasında sıralar. Travmatik olayın ne olduğuna ve kişinin yapısına göre görülen belirtiler farklılık gösterse de ortak bazı belirtiler olduğunu belirtir:

[B]azı ortaklıklar tanımlayabilmek mümkün. Travmatik stres yaşayan kişilerde görülen belirtiler kabaca iki gruba ayrılıyor: Bir yanda çevresel ve içsel uyarılara karşı aşırı duyarlılık şeklinde kendini gösterenler, diğer yanda ise bir tür kendini duyarsızlaştırma ve olayla yüzleşmeyi reddetme, olayın etkilerini yadsıma biçimindeki belirtiler. Bu iki uç arasındaki gerilim ve çelişme, travmatik stresin ana eksenini oluşturuyor.

(22)

Paker, travmatik olay sırasında ve sonrasında oluşabilecek psikolojik sorunlarla başatmanın “en dikkat çekici” yollarından birinin “travmatik olayı bireysel ve sosyal düzeylerde kişinin kendilik duygusu ve genel dünya

görüşüyle uyumlu hale getirme çabası” (23) olduğunu aktarır. Bu görüşünü de *Psiko-politik Yüzleşmeler* başlıklı çalışmasında bir örnekle açıklar:

Örneğin, Nazi toplama kamplarından en az psikolojik hasarla kurtulanlar komünistler ve Yehova Şahitleri olmuştur. Onların, kendilerini Alman Devleti ile bir biçimde özdeşleştirmiş olan orta sınıf Yahudiler’e göre, kendilerine yapılan zulmü anlamlandırabilmek konusunda çok daha fazla malzemeleri vardı. Türkiye’de de devleti düşmanı olarak gören, kendini devletle hiçbir şekilde özdeşleştiremeyen kişilere yapılacak işkence, onların görüşlerinin tasdik edilmesi anlamına gelmektedir ve en azından, çoğunun daha da nefret ve öfke duymalarına neden olmaktadır. Burada bir militanın anlam bunalımı yaşama şansı, sıradan vatandaşa göre daha azdır. Öte yandan, siyasilere göre daha az dozda işkenceye maruz kalmalarına rağmen, militan olmayıp da işkenceye uğramış kişilerin (ya da savaşta zulme uğramış kişilerin), işkenceden (ya da savaştan) önceki dünya görüşleri, işkence (ya da savaş) olgusuyla çelişecektir. (23)

İKİNCİ BÖLÜM

İŞKENCE

İster doğal afetler olsun, ister insan eliyle meydana gelmiş felaketler olsun, bu beklenmedik, travmatik olayların kişiler üzerinde bir iz bırakmaması mümkün değildir. Kişide psikolojik travmaya yol açacak tüm felaketler arasında insanlığın üzerinde halen kafa yorduğu ve anlamaya çalıştığı konulardan biri de işkencedir. Tezin bu bölümünde işkence tanımları, işkence türleri ve işkencenin insan üzerindeki etkilerini inceleyeceğiz.

A. İnsana Ait, İnsana Dair ve İnsanlıkdışı: İşkence

İngiliz tarihçi George Ryley Scott *İşkencenin Tarihi* başlıklı çalışmasında işkenceyi tanımlamanın kolay olmadığını aktarır ve işkencenin cezalandırma olarak görülerek inkâr edilmesindeki yanlışlığa dikkat çeker:

İşkenceyi, cezalandırma sınıflaması içine koyarak mazur göstermeye çalışmak ve dahası bu yolla herhangi bir işkence biçiminin kullanıldığını tamamen inkâr etmek, uygarlığın başlangıcından günümüze değin bir toplum ve Devlet geleneği olagelmıştır. Cezalandırma teriminin işkencenin yumuşatılmış bir karşılığı olarak kullanıldığı, neredeyse evrenselleşmiş olan bu uygulama yüzünden, eski çağlarda ve dahası günümüzde neyin işkence sayıldığı da tam ve doğru anlaşılmış değildir. (17)

George Ryley Scott'ın da vurguladığı gibi işkencenin nasıl görüldüğü, tanımlandığı önemlidir. İşkence tarihi yüzyıllar öncesine dayandığından yapılan tanımlar da yüzyıllar öncesinden başlar. İngiliz tarihçi Edward Peters'in *Torture* (İşkence) adlı çalışmasında üçüncü yüzyıldan günümüze değin yapılmış olan çeşitli tanımlara yer verilmiştir. Tezin bu bölümünde işkence tanımları Peters'in çalışmasından aktarılacaktır. "İşkence nedir?" sorusuna üçüncü yüzyıl hukukçusu Ulpian "*Quaestio*" yani işkencenin "gerçeği ortaya çıkarmak için bedenin acı çekmesi ve eziyeti" olarak tanımlar. "Tek başına ne sorgulama, ne de yaratılmış korku[nun] bu edimi doğru şekilde açıkla[yacağı]nı" belirten Ulpian tam da bu nedenle, *quaestio*'nun baskı ve eziyet olarak anlaşılması gerektiğini öne sürer, çünkü "işkenceye anlamını verenler bunlardır" (2). 13. yüzyıl Romalı hukukçularından Azo da benzer bir tanımlama yapar: "İşkence, gerçeğin eziyet aracılığıyla soruşturulmasıdır" (2). 17. yüzyıla gelindiğinde tanıma hukuki bir dayanak eklendiğini görürüz. Medeni hukukçu Bocero işkenceyi şu şekilde tanımlar: "İşkence, sabit bir suçun, kanunlara uygun olarak söz konusu suçla ilgili gerçeğin ortaya çıkarılması amacıyla bir yargıç tarafından emredilmiş, bedene eziyet ederek yapılan soruşturmadır" (2). Yirminci yüzyıl hukuk tarihçilerinden John Langbein hukuki işkencenin "devlet memurları tarafından adli kanıt toplamak üzere fiziksel zorlama kullanılması" olduğunu, ancak "devlet meselelerinde, işkence[nin], doğrudan yargı ile ilgili olmayan durumlarda da bilgi almak için" (2) kullanıldığını belirtir. Günümüz hukuk tarihçilerinden John Heath ise daha ayrıntılı bir tanım yapar: "İşkenceden kastım; herhangi bir askeri, sivil veya dini amaçlı bilgi almak, adli kanıt

toplamak amacıyla fiziksel acı vererek cezalandırma veya fiziksel acı cezasıyla tehdit ederek eziyet etmektir” (2).

Peters’in çalışmasında 9 Aralık 1975’te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından işkenceye karşı kabul edilmiş Deklarasyon’un 1.

Maddesi’ne de yer verilir:

Bu Deklarasyon’un amacı bakımından işkence, bir kimseye karşı, kendisinden itiraf almak veya üçüncü kişi hakkında bilgi edinmek, kendisinin veya üçüncü kişinin yaptığı veya yaptığından kuşkulanan bir eylem nedeniyle cezalandırmak veya kendisini veya üçüncü kişiyi korkutmak veya zorlamak amacıyla veya ayrımcılığa dayanan herhangi bir sebeple, bir kamu görevlisi veya resmî sıfatla hareket eden bir başka kişi tarafından veya bu görevlinin veya kişinin teşviki veya rızası veya muvafakatiyle işlenen ve işlendiği kimseye fiziksel veya ruhsal olarak ağır acı veya ıstırap veren herhangi bir edimdir. Mahkumlara Yapılan Muamelenin Asgari Kuralları ve kanuni yaptırımlardan kaynaklanan veya yaptırımın doğasında bulunan veya bu yaptırımlarla rastlaşan acı veya ıstırap işkence sayılmaz. (2)

Londra'daki King's College Travma Araştırmaları Enstitüsü ve İstanbul'daki Davranış Bilimleri Araştırma ve Tedavi Merkezi yöneticisi Dr. Metin Başoğlu’nun derlediği *Torture and Its Consequences: Current Treatment Approaches* (İşkence ve Sonuçları: Günümüzdeki Tedavi Yaklaşımları) başlıklı çalışmasında yer alan Richard F. Mollica ve Yael Caspi-Yavin’in “Overview: The Assessment and Diagnosis of Torture Events

and Symptoms” (Genel Bakış: İşkence Olayları ve Semptomlarının Değerlendirilmesi ve Teşhisi) adlı makalelerinde işkencenin kendine özgü pek çok kültürel anlamları olduğuna dikkat çekerler ve işkence deneyimine anlam vermenin ve bunu anlamamanın kişisel sürecinin “kurtulan” kişinin dili ve kültürel gelenekleriyle dolaylı ilişkisi olduğunu öne sürerler:

Son araştırmalar Batı ve Asya toplumlarında işkencenin kültürel anlamlarında büyük farklılıklar olduğunu göstermiştir (Mollica, 1988). Batı toplumunda işkence sözcüğü Latince “dönmeye sebep olan, döndüren” anlamında *torquere*’den gelir ve ifade alma ve/veya delili ortaya çıkarma veya farklı dini ve siyasi görüşleri zorlamak için kullanılmaktadır. İşkence yasal itiraflar ve bireyin insan haklarının politik olarak bastırılması ile ilgilidir. Tersine, Kamboçya’da işkence *-tieru na kam-* Budist sözcük Karma’dan gelir. Karma bireyin bugünkü hayatını etkileyen önceki yaşamlarında yaptığı veya düşündüğü (çoğunlukla kötücül) şeyler olarak tanımlanır. Kamboçyalı hayatta kalanlar için işkence deneyimi (işkenceden bağımsız olarak) kötü edimlerin, dolayısıyla Karma’nın sonucudur. (256)

Dünya tarafından kabul edilen, ayrıntılı bir işkence tanımı olmasa da bu yönde yapılan çalışmalar hem işkencenin önlenmesi, hem de işkence mağdurlarına yardım edilebilmesi bakımından önemlidir. Metin Başoğlu *Torture and Its Consequences* başlıklı çalışmasının giriş bölümünde Edward Peters’in şu sorusunu alıntılar: “İşkencenin anahtarı en temelde, bir insanda yine bir insan tarafından kasten fiziksel veya zihinsel yara açılması değil midir?” (1). Bu sorunun yanıtıyla ortaya çıkan tanım belki de yüzyıllardır

yapılan açıklamaların ötesine geçmekte ve tüm işkence türlerinin tanımı olmaktadır.

B. Türkiye’de İşkence

Bülent Tarakçıoğlu’nun derlediği *İşkence Olayı: Yolaçtığı Bedensel ve Ruhsal Rahatsızlıklar, Tedavi ve Rehabilitasyonu* adlı çalışmada belirtildiği gibi Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine kadar iktidardaki güçler “karşıtları sindirmek için” işkence uygulamışlardır. Ancak yine Tarakçıoğlu’ndan aktaracak olursak, “12 Mart 1971 askersel devirmesini izleyen iki buçuk yıllık süre bir yana bırakılırsa, işkencenin yurt ölçüsünde bu kadar yaygın ve sistemli uygulanması doğrudan 12 Eylül askersel devirmesinin ürünüdür” (53). Murat Paker de *Psiko-politik Yüzleşmeler* adlı çalışmasında “[i]şkencenin, Türkiye’de öteden beri devletin güvenlik güçlerinin kullandığı bir yöntem” (15) olduğunu vurgular ve 12 Eylül 1980 darbesinden bu yana devlet görevlilerinin işkence yaptığı insan sayısının yüzbinleri aştığını ifade eder. Paker aynı çalışmada işkencenin yalnızca bilgi almak amaçlı yapılmadığının da altını çizer. Paker’e göre işkence yapılmasında amaç “bilgi almaktan çok cezalandırmak, sindirmek, korkutmak, ruhsal olarak sakat bırakmak ve birçok örnekte intikam almaktır” (16).

Akademisyen, yazar Sibel Irzık, Fatima Festic’in derlediği *Betraying the Event: Constructions of Victimhood in Contemporary Cultures* (Vakanın İfşası: Çağdaş Kültürlerde Kurbanlığın İnşası) adlı çalışmada yer alan “The Constructions of Victimhood in Turkish Coup d’état Novels: Is Victimhood without Innocence Possible?” (Türk Darbe Romanlarında Kurbanlığın

Kuruluşu: Masumiyetsiz Kurbanlık Mümkün müdür?) başlıklı makalesinde 12 Eylül'ün üç yıllık bilançosunu aktarır:

Siyasi baskı ve genel haksızlıklar konusunda 1983 yılında sona eren üç yıllık askeri rejim bilançosu esaslı rakamlar göstermektedir. 650.000 kişi polis gözetimine alınmış ve işkence görmüştür. 1.680.000 kişi fişlenmiş, 388.000 kişinin yurtdışına çıkışı yasaklanmıştır. 210.000 siyasi yargılama yapılmış, 7.000 kişi idamla yargılanmış, 517 kişiye idam cezası verilmiş ve 50 kişi idam edilmiştir. Belgelenmiş işkence sonucu ölüm sayısı 171 kişidir. 299 kişi cezaevlerinde, 14 kişi açlık grevlerinde ölmüş, 16 kişi “kaçarken” vurularak öldürülmüş, 95 kişi “polis güçleriyle girdikleri silahlı çatışmada” ölmüş ve 43 kişi “intihar” etmiştir. 30.000 kişi işinden kovulmuş, 14.000 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 23.677 dernek kapatılmış, 400 gazeteci sorgulanmış, bine yakın film yasaklanmış, tonlarca gazete, dergi ve kitap yok edilmiştir. (7)

Hayri Argav *O Şafağın Atlıları: 12 Eylül İdamları* başlıklı inceleme kitabında idam edilen kişilerin öykülerine yer verir ve genel olarak ülke tarihinde adli ve siyasi olmak üzere idamların bir tablosunu çizer. Argav da 12 Eylül döneminde yedi bin kişinin idamının istendiğini, ancak 49 kişinin idamının gerçekleştirildiğini belirtir. 49 kişiden 17'sini sol, 9'unu sağ, geri kalanı ise adi suçlardan tutuklular oluşturur (381).

İdamla tehdit etme ve işkence çok etkili bir korkutma ve sindirme aracıdır. Peki işkenceye uğrayanlar hangi yöntemlerle sindirilmekte, korkutulmakta ve ruhsal olarak sakat bırakılmaktadır? Bu sorunun yanıtını Bülent Tarakçıoğlu'nun *İşkence Olayı* adlı kitabından aktaralım:

Kaba dayak, falaka, daracık kafeslere hapsetme, sıcak fırınlara kapatma, soğuk uygulamaları, su altında boğma deneyi (Submarino), çeşitli biçimlerde askıya alma, elektrik şoku, cinsel organların ezilmesi, ırza geçme, tırnak sökme, meme başlarının koparılması, vücudun çeşitli yerlerine çivi çakma, vücudun çeşitli yerlerinde sigara söndürme, aç, susuz bırakma, temizlik maddeleri ya da pislik yedirme gibi yöntemler en yaygın olarak uygulanan işkence yöntemleri arasındadır. Bunların yanı sıra ülkelerin özelliklerine uygun, birbirinden farklı işkence yöntemlerinin olduğu da bilinmektedir. (35)

Yalnızca Türkiye’de değil dünyanın pek çok ülkesinde uygulanan işkence yöntemleri benzerlik göstermektedir. Böyle olunca Feride Çiçekoğlu’nun ABD’de yaptığı bir konuşmanın yalnızca başlığı bile bizi başka bir konuyu düşünmeye iter: “İşkence İnsanlık Dışı mıdır?” Başlıktaki “insanlık” kelimesi, işkencenin “faili”nin insan olduğu düşünülürse tek başına bile anlamlıdır.

C. İşkence Türleri ve Etkileri

İşkence türleri ve etkilerini Dr. Tarakçıoğlu’nun *İşkence Olayı Yolaçtığı Bedensel ve Ruhsal Rahatsızlıklar, Tedavi ve Rehabilitasyonu* adlı çalışmasında “Türkiye’de Uygulanan Başlıca Bedensel ve Ruhsal İşkence Yöntemleri” başlıklı bölümden aktarılacaktır. İşkence türü olarak kaba dayak, falaka, elektrik şoku, askı ve soğutma yöntemleri örnek olarak alınmıştır.

İşkence uygulamaları genellikle “kaba dayak”la başlatılır. Amaç kişide panik duygusu ve “kaba bir korku” yaratmaktır. Kaba dayakla “işkence

kurbanı neye uğradığını şaşırır, zihinsel bir dağınıklık içine düşebilir".

"Falaka", en bilinen ve kullanılan işkence yöntemlerinden biridir. Şiddetli bir ağrı ve acıya yol açar. Hem fiziksel hem de zihinsel direnci azaltır. Bu yöntemle amaç "korku halinin, işkenceye uğratılan kişide derinleşmesini sağlamak ve işkenceye uğratılan kişiyi, istenilen bilgiyi vermeye yaklaştırmak"tır. "Elektrik şoku" da şiddetli ağrı ve şiddetli korkuya yol açar. "İşkenceciler, elektrik şoku ile işkence uyguladıkları kişinin erkeklik gücünü yok ettiklerini, kadın ve kızlarda doğurganlığı ortadan kaldırdıklarını da ileri sürerek uzun süreli ve şiddetli üzüntü ve korku hali yaratabilmektedirler". Bu yöntemde işkenceciler işkencenin şiddetini istedikleri gibi ayarlayabildiklerinden işkenceci ve kurban arasındaki bir "pazarlık" söz konusudur. Bu yöntemden sona işkence görmüş kişide "ileri derecede bitkinlik hali" ortaya çıkar. 12 Eylül sonrasında en yaygın işkence türlerinden biri olan "askı" yönteminde farklı uygulamalar vardır. Cinsel işkence de bu uygulamanın bir parçasıdır. Bu yöntem kaslarda, eklem bağlarında ve eklemlerde şiddetli ağrılara yol açar. Kan dolaşımı bozulur ve bilinç kaybına neden olur. İşkence gören kişinin hayatını kaybetmesine dahi neden olabilir. "Soğutma yöntemi"nde amaçlanan, işkence gören kişide fiziksel ve ruhsal direnci azaltmaktır. Kişi çıplak soyulur, saatlerce soğukta tutulur, üstlerine soğuk su dökülür. Fiziksel olarak vücut ısısının düşmesi ve çıplaklığın getirdiği çaresizlik duygusuyla kişinin "özgüvenin sarsılması başlıca amaçtır" (67).

Bedensel işkence yöntemlerinin yanı sıra ruhsal işkence yöntemleri de bulunmaktadır: Yalıtılma Yöntemi, İdrakın Daraltılması Yöntemi, Sürekli Tehdit Altında Tutma Yöntemi, Her Şeyi Yapabilecek Güçte Olma Gösterisi

Yöntemi, Aşağılama, Değersizlendirme Yöntemi, Anlamsız Gibi Görülen Emirleri Yerine Getirmeye Zorlama Yöntemi. Hem bedensel, hem de ruhsal işkence yöntemlerinin amacı, uzmanların da çoğunlukla hemfikir oldukları gibi, işkence yapılan kişinin kişilik yapısını çökertmek ve kırmaktır.

Bülent Tarakçıoğlu, insana yapılan işkencenin başta insanın onuruna yapılan bir saldırı olduğunu, ama aynı zamanda topluma da yöneltilmiş bir saldırı olduğunun altını çizer (32).

Bu işkence yöntemlerinin sonucunda işkence gören kişide zihinsel dağınıklık, sürekli üzüntü ve korku hali, bitkinlik, çaresiz bir görünüme sokulması sonucu fiziksel ve ruhsal direncinin hızla azalması, özgüvenin sarsılması, kişinin kişilik yapısının çökmesi ve kırılması ve benzeri durumlar görülür.

Tıp doktoru ve psikiyatr Serol Teber, Almanya’da sürdürdüğü çalışmaları sırasında işkence görmüş 24 kişiyle çalışır. Çalışmalarını *İşkence Sonrası Yaşam* başlıklı kitapta toplayan Teber, işkenceye maruz kalmış bu kişilerin yaşadıkları üzerine çok az konuştuklarını gözlemlediğini aktarır. Teber’e göre bir insanda travma yaratmanın “en kaba biçimi” fiziksel-biyolojik işkence yapmaktır. İşkence sonrası travmanın kaçınılmaz olduğunun altını çizen Teber, işkencenin üzerinden uzun bir süre geçse de işkence sonrası travma kaynaklı sorunların devam ettiğini de ifade eder.

Dr. Teber, işkence mağduru 24 kişiyle yaptığı çalışmalar sonucunda en çok anlatılan işkence türlerini aktarır. Teber, kaba dayak, falaka, askı, soğutma yönteminin yanı sıra Türkiye’de çok sık uygulanan küfür etmek, aşağılayıcı ve onur kırıcı hareketlerde bulunmak suretiyle değersizleştirme, “eşlerine, kız kardeşlerinin hatta annelerinin de her an tutuklanabileceği,

tecavüz edilebileceği” (17) ve benzeri sözlerle sürekli tehdit altında tutma, “cinsel organları, eğitilmiş köpeklerle ısırtma tehdidi” ve “cinsel organa cop gibi sert cisimler sokmak” suretiyle çeşitli işkence yöntemleri uygulandığını aktarır.

Teber’e göre ister fiziksel, ister ruhsal olsun her türlü işkence “insanların benlik-bilinçlerinin yaşam öyküsünün sürekliliğini kırmakta”dır. Bu durum bireyin kişisel gelişiminin duraksamasına yol açmanın yanı sıra toplumsal ilişkilerinin de gerilemesine neden olmaktadır: “Bu koşullarda, birey-insan, yalnızlığa, toplumdan geri çekilmeye, yalıtılmaya, bireysel ve toplumsal boyutlarda atomlaşmaya itelenmektedir” (21).

Teber *İşkence Sonrası Yaşam* başlıklı eserinde 24 kişiyle yaptığı çalışmalar sonrası işkencenin neden olduğu ruhsal şikâyetleri bir tabloda gösterir:

Uykusuzluk	20	% 83
Korkulu düşler	18	% 75
Yorgunluk duygusu	22	% 91
Heyecanlamada dengesizlikler		
(çabuk heyecanlanma / kavga etme eğilimi)	17	% 71
Korku (çaresizliğin ağır bastığı)	15	% 63
Depresif şikâyetler		
(umutsuzluğun ağır bastığı)	20	% 83
Kuşkulu düşünceler	16	% 67
İç huzursuzluk	21	% 88
İnsanlar arası ilişki bozukluğu		
/ geri çekilme / yalnız kalma eğilimleri	13	% 54

Teber, işkence görmüş ya da tutuklu kalmış bir kişinin tutukluluk ya da işkence sonrası da kendisini “özgür kalmış” gibi değerlendirmediyi, kişinin bu durumu H. C. Hofer’den yaptığı alıntıyla “günlük yaşamın içine ‘fırlatılıp atılma’” olarak değerlendirdiyi ifade eder:

Bu koşullarda “*dışarıda olmak*”, “*özgür olmak*”, işkence görmüş insanı mutlu etmek yerine, yakından tanıdığı modern devlet terörü karşısındaki güçsüzlüğünü pekiştirmekte ve sessizliğiyle bu durumu onaylıyor gibi görünen diğer insanlara karşı olan güvensizliğini, korkularını ve kuşkularını arttırmaktadır.

Tutuklanmış ve işkence görmüş insanlar, özgürlüklerine kavuştuktan sonra da kendilerini toplumsal ve tinsel bir gerginlik alanının etkisinde duyumsamaktadırlar. Bu insanların yakın ve uzak çevreleriyle, toplumla, aralarında her gün biraz daha derinleşen, büyüyen, genişleyen bir *yarık* oluştuğu tespit edilmektedir.

Bu konumdaki insanlar, kendilerini artık “yenilmiş”, “yaralı” konumda değerlendirmekte, yaygın korkuların, bunalımların, tedirginliklerin, kuşkularının yaşamalarının tüm alanlarına yayıldığını duyumsamaktadırlar. (41, özgün vurgular)

Teber, çalışmasında işkencenin birey üzerindeki fiziksel ve ruhsal etkilerine kapsamlı bir şekilde değinir. Bu etkiler yalnızca işkence görenlerde değil, işkence gören kişilerin yakınlarında da farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, Murat Parker’in *Psiko-politik Yüzleşmeler* adlı

alışmasında aktardığı gibi, işkenceden etkilenenlerin sayısı çok daha fazladır. Bireyin toplumla ilişkisi sonucu ve yine işkencenin toplum üzerinde yarattığı etki de ayrı bir konudur. İşkence çoğu kez toplum tarafından görmezden gelinmiştir ya da toplum sindirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRAVMA EDEBİYATI VE 12 EYLÜL ROMANLARI

İnsanlığı çok ilgilendiren ve yanıtlarının hâlâ bulunmadığı sorularla dolu işkence konusunun ve işkencenin yarattığı travmanın edebiyatta yer bulması kaçınılmaz olmuştur. Edebiyat, bu travmatik konuyu geniş kitlelere duyurabilmek için insancıl bir platform sunar. Otobiyografik anlatılar, tanıklıklar, kurgu anlatılar yaşananların unutulmamasını sağlamanın yanı sıra duygudaşlık yaratır. Yazar, yazdıklarını paylaşarak yaşadıklarını ve/veya yaşananları kendisi ve toplum nezdinde “meşrulaştırır”, yani “söz edilebilir” hale getirir. Serol Teber’in de vurguladığı gibi, “[u]zun zaman dilimleri içinde insanları asıl tüketen nokta yaşananların, duyumsananların üzerine tartışmamaktır” (54). Edebiyatın sunduğu olanaklardan biri de budur. Yalnızca işkence değil soykırım, savaş, ev içi şiddet, tecavüz, doğal afetler ve benzeri pek çok konu edebiyat aracılığıyla insanlığın dikkatine, ilgisine sunulur. Bu tür travmatik anlatılar “travma edebiyatı” başlığı altında toplanır. Tezin bu bölümünde travma edebiyatının tanımı yapılmakta, ülkemizde travma edebiyatı başlığı altında toplanabilecek 12 Eylül romanlarının azlığı 12 Mart’la karşılaştırılarak tartışılmakta ve 12 Eylül romanları arasından öne çıkan örneklerle yer verilmektedir.

A. “Katartik Bir Araç” Olarak Travma Edebiyatı

Kali Tal *Worlds of Hurt: Reading Literatures in Trauma* başlıklı çalışmasında “psikolojik travmanın klinik psikologlar ve psikoterapistler tarafından ciddi ve yoğun bir tartışma konusu olarak ele alınmasının 1980’lerde başladığını, 1990’ların ortasına gelindiğinde ise “travma terapilerinin mantar gibi ürediğini” belirtir. Kali Tal’a göre travma ve travmatik olaylara edebiyatın ilgisi ise epey bir zamandır vardır ve yaratıcı sanatçı ve eleştirmenlerin çalışmaları psikolojik travmanın doğasının çağdaş bir kültürel anlayışını yansıtmıştır ve biçimlenmesine yardım etmiştir. Travma edebiyatında eserler verilmesinin ise travmatik deneyimin “anlatılması ve tekrar anlatılması ihtiyacından” (137) kaynaklandığını ifade eder. Böylelikle travmatik deneyim hem kurban hem de toplum tarafından “gerçek” olacaktır. Tal’a göre “bu tür anlatılar travmatize yazar için hem bir doğrulama hem de katartik bir araçtır” (137). Tal, travma geçirmiş kişilerin yazdıklarının da ayrıca farklı bir travma edebiyatı oluşturduğunu ve “travma edebiyatının yazarının kimliğiyle tanımlandığını” (17) öne sürer. Naziler tarafından ailesiyle birlikte Aushchwitz-Birkenau toplama kampına gönderilen Nobel Barış Ödülü sahibi yazar Eliezer Wiesel’la ilgili verdiği bir örnekte travma yaşayan kişinin yazdıklarını okumanın farkını belirtir:

Elie Wiesel’in bir kitabını okumak başka, o kitabı bir hayatta kalan ve şahit bir insan bilgisiyle, en azından gettolar, sığır vagonları, öldürme merkezleri hakkında biraz bilgi sahibi olarak okumak başka, tamamen farklı bir deneyimdir... Çoğu zaman yazdıklarının tam etkisi, kimin anlattığına, ne anlattığına bağlıdır ve her ikisi de tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. (3)

Travma edebiyatında çok sayıda örneği olan soykırım anlatıları, soykırım sonrasında ve hemen ardından “tanıklıklar ve belgesel” olarak yayımlanır. Ancak bu on binlerce anlatı arasından özellikle öne çıkanlar olur. Tal, bunun nedenini de Wiesel örneğiyle araştırır ve başka sorular da sorar:

Bireysel psikolojik travma ve travmatik olayın kültürel temsili arasındaki ilişki nedir? İfade vermek, “tanıklık etmek” hayatta kalan bireye, hayatta kalanlar topluluğuna ne ifade eder? Farklı dinleyici grupları bu tanıklıkları nasıl yorumlar? “Hayatta kalan” unvanı ne anlama gelir, bu unvanı vermek kime haktır? Bir hayatta kalan hikâyesi hayatta kalan olmayan bir yazar tarafından yeniden anlatıldığında (ve değiştirildiğinde) ne olur? Hayatta kalma hikâyeleri baskın sosyal, kültürel ve politik söylem yapısına uyacak şekilde nasıl uyarlanır? (3)

Tal, “hayatta kalanlar”ın konuşmalarının son derece politize olduğunu ifade eder. Eğer “olanları olduğu gibi anlatmak” statükoyu tehdit ederse, kuvvetli politik, ekonomik ve sosyal güçler ‘hayatta kalanlar’ı ya sessiz kalmaya ya da hikâyelerini değiştirmeye” (7) zorlayacaklardır. Tal’a göre, “Travmatik deneyim üzerine kavga politik söylem, popüler kültür ve akademik tartışma arenalarında yapılır” (7) ve bu savaşın sonucu, baskın kültürün retoriğini şekillendirir ve gelecekteki politik icraatı etkiler: “Hayatta kalanlar travmalarının yorumlanması üzerinde kontrolü ele alırsa o zaman sosyal ve politik yapıda bir değişikliği sağlayabilir. Eğer travmayı baskın kültür düzenler ve kendi terminolojisiyle kodlarsa, statüko değişmeyecektir” (7).

Tal’ın saptaması Judith Herman’ın “travma çalışmalarının siyasi hareketlerle birleştirildiğinde toplum nezdinde daha görünür olduğu da bir

gerçektir” tespitiyle de örtüşmektedir. Nitekim soykırım anlatılarında mevcut eserlere bakıldığında edebiyatla gelinen nokta ortadadır.

Benzer tartışmalar ülkemizde de yürütülmektedir. Özellikle her zaman gündemde olan, üzerinde tartışmaların yürütüldüğü, ancak yine de çok fazla bir şey söylenmeyen 12 Eylül darbesi söz konusu olduğunda. Toplum nasıl bir travma yaşamıştır? Etkileri tam olarak ne olmuştur? Sonuçları edebiyata ne şekilde yansımıştır? Ancak, Tal’ın da belirttiği gibi, bu soruları “dile getirmek çok zor ve bunlara yanıt vermek geleneksel akademik disiplinler çerçevesinde imkânsızdır” (3).

B. Travma Edebiyatı: “Bellek ve Unutma”nın İlişkisi

Travma edebiyatı, gerek kurmaca gerekse otobiyografik tanıklıklar olsun şiddet içeren edimleri araştıran anlatıları kapsamaktadır. Bir kişiye karşı uygulanan şiddetin, başka bir ifadeyle bir başkasına karşı yapılan ve kişinin rızasının olmadığı herhangi bir edimin psikolojik sonuçlarını inceler. Savaş, yoksulluk, soykırım, işkence, sömürgeleştirme ya da ev içi şiddet gibi konuları ele alır.

Laurie Vickroy, *Trauma and Survival in Contemporary Fiction* (Çağdaş Kurmacada Travma ve Ayakta Kalma) adlı kitabında son iki yüz yıldır sosyal, ekonomik ve politik değişim dönemleri yaşandığını ve “geçmişe tanıklık etmenin pek çok yazar için önemli bir görev” olduğunu vurgular. Travmatik anlatılar Vickroy’a göre insanların “bellek ve unutma”yla ilişkisinde önemli bir yer tutar:

Travma anlatıları –yani okurların travmatik deneyime katılımına yardımcı olan kurmaca anlatılar– travmanın kişisel ve kamusal

açılarını aydınlatmada, birbirinin içine girmiş karmaşık sosyal ve psikolojik ilişkiler içerisinde bellek ve unutmayla ilişkimizi açıklığa kavuşturmada farklı sanatsal, akademik ve tanıklık anlatımları arasında önemli bir yer tutmuştur. Bu metinler, okurlarını travmadan kurtulmuş olanlarınkine benzer ahlakî ikilemler içine yerleştirmesinden dolayı travmanın yazılması ve okunmasıyla ilintili olarak önemli sorular ve sorumluluklar ortaya atar. (1)

Laurie Vickroy, aynı çalışmasında okurun neden bu travma anlatılarını okuduğu sorusunu yöneltir. Yanıtını yine kendi verir. Vickroy’a göre savaş, yoksulluk, soykırım, işkence, sömürgeleştirme ve/ya da ev içi şiddet gibi konuları ele alan travma anlatıları okurları “sosyal ve psikolojik konulara çekerek” okurların tanıklık etmesini sağlar. Okurlar “anlatılardaki karakterler tarafından deneyimlenen ikilemlerle” (2) kendi korkularıyla yüzleşir. Bu durum okurda da bir “katarsis” yaşatır.

Laurie Vickroy’a göre “Travma anlatıcıları çoğu kez insan-yapımı travmatik durumlarla ilgilidir ve bu anlatılar travma yaratan ve devam ettiren sosyal, ekonomik ve politik yapıların örtük eleştiri yollarıdır” (4).

Türk edebiyatında “travma edebiyatı” başlığı altında toplanan bir kitaplar dizisi bulunmamaktadır. Özellikle travmatik konuların aktarıldığı eserlerin sayısı pek azdır. 12 Mart ve 12 Eylül romanlarından söz etsek de bu romanların sayısı, özellikle 12 Eylül söz konusu olduğunda azdır. 12 Eylül darbesinin toplumda, düşünce ve kültür dünyasında yarattığı etkinin, yıkımın büyüklüğünü göz önünde bulunduracak olursak bu etki ve yıkımın yansımaları uzun süren bir “sessizlik” olarak görürüz.

C. Edebiyatın Uzağına Düşen “Ateş Topu”: 12 Eylül

Hasan Bülent Kahraman “Romanın Etiği: Yazmak ya da Susmak” başlıklı yazısında” 12 Eylül gerçeği karşısında Türkiye’de yaşayan insan ve/ya yazar[ın] derin bir suskunluk içinde” (22) olduğunu ifade eder ve bu suskunluğun “belki de travmatik” olduğunu belirtir.

12 Eylül 1980 ve 12 Mart 1971 darbelerinin, Sibel Irzık’ın “The Constructions of Victimhood in Turkish Coup d’état Novels” başlıklı çalışmasında belirttiği gibi, ortak pek çok özelliği vardır: “Her ikisi de görünüşte militan sağ ve devrimci sol arasındaki şiddetli mücadelenin doruğa ulaştığı politik krizde başlatılmıştır” (4). Her iki darbeyi hazırlayan süreç benzer olsa da, Irzık’ın değindiği gibi, uygulanan baskı ve vahşetin 12 Eylül’de daha fazla olmasının yanı sıra “özellikle yetmişlerin sonunda, 1980 darbesine giden dönemde, bu kriz öyle bir noktaya ulaştı ki her gün sokak kavgalarında, suikastlarda, polisle çatışmada ve hatta farklı sol fraksiyonlar arasındaki çatışmalarda 15-20 kişi ölüyordu” (4). Bu tezin amacı 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinin nedenleri ya da sonuçlarını araştırmak olmamakla birlikte toplum ve edebiyat üzerindeki etkisini anlamak, her iki darbenin de edebiyata nasıl yansıdığını ve edebiyatta ne kadar yer bulduğunu değerlendirmekte yol gösterici olacaktır. 27 Mayıs 1960 darbesi kapsam dışı olduğundan çalışmaya alınmamıştır.

12 Eylül tartışmaları zaman zaman alevlenen, ancak dar çevrelerde tartışıldığından ve geniş kesimlerde farklı boyutlarıyla ele alınmadığından toplumun yüzleşemediği bir konudur. Yanıtlanmayan, yanıtlanamayan fazlasıyla soru vardır. Hatta henüz sorulmamış soruların çokluğu çarpıcıdır. Günümüzde hem siyasi, hem de sanat ve edebiyat açısından bakıldığında

tıkanan yolların çoğunun 12 Eylül'den kaynaklandığı görülmektedir. Bu çalışmada konunun edebiyat yönünü ele alınacaktır.

Yazar ve öğretmen Şükrü Arğın *Mesele* dergisinde kendisiyle yapılan söyleşide bu iki darbenin edebiyattaki yeriyle ilgili bir tespitte bulunur:

12 Mart'ın edebiyata 12 Eylül'den daha çok yansımış olduğu şüphe götürmez bir gerçek. [...] 12 Mart kendine *edebiyatın odağında* yer bulmuş bir olaydı. Dolayısıyla, 12 Eylül'ün -bu anlamda- edebiyatın aynasında pek yansımadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, edebiyatımız 12 Eylül karşısında, içinde yer aldığı toplumun genel sükûtunu pek bozmamış; sanki böyle bir felaket yaşanmamış gibi davranmayı seçmişe benzer. (6)

Arğın, edebiyattaki bu suskunluğun nedenlerinden birini 12 Mart döneminde “47'liler ya da 68'liler” kuşağının, 12 Eylül'deki “57'liler ya da 78'liler” kuşağından daha fazla edebiyatla ilgili oluşuna bağlar. Nurdan Gürbilek'ten yaptığı alıntıda Gürbilek'in “12 Mart'ta ‘ateş topu’nun 12 Eylül'e göre edebiyatın çok daha yakınına düşmüş olduğunu; edebiyatçıların 12 Mart mağdurlarını, 12 Eylül mağdurlarına göre kendilerine çok daha yakın bulduklarını” (6) söylediğini aktarır. Arğın, “ateş topu”nun 12 Eylül'de edebiyatın uzağına düşmesinin nedenlerini açıklar:

12 Mart'ta edebiyatın gözlerini felaketten kaçırmak gibi bir lüksü yoktu pek. Olup bitene bakmak zorundaydı. Zira o zamanlar edebiyat ‘sorunun içinde’ydi. Bazı yazarlar zaten olayın bizzat içindeydiler [...]. 12 Eylül'de böyle bir ‘mecburiyet’i kalmadı edebiyatın. Burada ‘mecburiyet’i yerine ‘yeti’den söz etmek çok

daha yerinde olur. Edebiyat 12 Eylül'e baksa bile göremezdi:

zira görme, o biçimde görme yetisini yitirmişti. (7)

Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış: Sevgi Soysal'dan Bilge Karasu'ya* adlı çalışmasında 12 Eylül sonrası içerik ve anlayış açısından "Türk romanının geçirdiği radikal bir değişime tanık" (49) olduğunu ifade eder. Bu değişimin nedenini "toplumsal" ve "yazınsal" olarak iki başlık altında inceler. Moran, 12 Mart darbesinin "sol"u engellemek için bir baskı uyguladığını, ancak "toplumu sindirmekten öte kalıcı bir etki" (49) bırakmadığını ifade eder. Diğer yandan "1980'deki müdahalenin amacı ise yalnızca solun elini kolunu bağlamak, toplumu yıldırma değil, aynı zamanda topluma yeni değerler içeren bir dünya görüşü aşılayarak sol ideolojiyi temelden çökertmekti[r]" (49). Moran'a göre devlet bu amacına ulaşmıştır. Solun üzerindeki baskının yalnızca Türkiye değil, dünyada da yaşandığına dikkat çeken Moran, bu durumun Türk romanını etkilediğini belirtir. Moran'a göre 1980'lerde soldan uzaklaşılması, kapitalist düzenin kabul görmesi "1950'lerden bu yana toplumcu ya da ilerici" olan romancıları "boşlukta bırakır": "[D]aha önceki dönemlerde işlenen 'haksız düzen', 'sömürü' gibi tema'lar güçlerini yitirdiler. Tüm dünyada solun gerilemesi, sağın alternatifsiz kalması, Türkiye'de yazarları boşlukta bıraktı ve yeni bir tür anlatı ihtiyacı belirledi" (51).

1980 sonrası yazarlar "hem toplumsal sorunlardan hem de gerçekçilikten" (51) uzaklaşırlar. Ancak Moran'a göre "1980 sonrası yazarların bu konulara eğilmekten vazgeçmeleri yaşayan bir kişi olarak depolitize oldukları anlamına gelmez. Yalnızca romancı olarak bu konulara yönelik anlatılar yazmanın yersiz olduğuna inandıklarını" (51) göstermektedir.

Moran, değişimin yazınsal nedeni olarak da yazarların “gerçekçiliği reddeden” yenilikçi roman anlayışına yönelmelerini gösterir:

12 Eylül darbesinden sonra yazarın toplumsal sorunlara eğilmesi güçleşmişti. Dış dünyayı, toplumu yansıtmak ve bunun için gerçekçi yöntemi kullanmak artık yazarları fazla ilgilendirmiyordu. Böylece toplumsal değişimlerle yazınsal gelişimler 1980’li yıllarda yeni arayışlara girişen yenilikçi (*avant garde*) yazarların Türk romanında köktenci bir değişiklik yaratmalarına neden oldu. (53)

Argın’ın da iddia ettiği gibi edebiyatın 12 Eylül’ü “görmemesinin” bir başka nedeni Berna Moran’ın ayrıntılı bir şekilde açıkladığı gibi yazarların yeni biçimsel arayışlara girmek istemeleri olabilir.

Argın’a göre suskunluğın ve toplumun 12 Eylül’ü görmezden gelmeye çalışması bilinçli olmamıştır:

Ben, edebiyatımızın 12 Eylül’e yönelik körlüğünün altında bilinçli tavırlardan çok -deyim yerindeyse- ‘*bilinçaltı*’ndan kaynaklanan tepkilerin yattığını düşünüyorum. Ya da şöyle ifade edeyim: 12 Eylül, edebiyatımızın bakmadığı değil, *bakamadığı* bir olaydır. Başka bir deyişle, edebiyatın gözlerini kaçırdığı değil, *gözlerini üzerine çeviremediği* bir olaydır 12 Eylül. Baksa, bakabilse, tıpkı içinde yer aldığı toplum gibi, kendi felaketini görecektir çünkü. (8, özgün vurgular)

Şükrü Argın, 12 Mart ve 12 Eylül’ü karşılaştırarak edebiyata nasıl yansıdıklarını değerlendirir. Argın, 12 Mart’ın “geçici” bir siyasal yenilgi olduğunu, “dava” fikrinin devam ettiğini ve siyasal bir anlamı olması nedeniyle

de “edebiyatın aynasına” yansıdığını ifade eder. 12 Eylül ise “solun, hem evrensel hem de yerel, hatta öncelikle evrensel düzeyde ‘kesin’ bir yenilgiye uğradığı -elbette sol açısından- oldukça ‘karanlık’ bir döneme düşer” (9).

Argın’a göre “12 Mart’ta birçok insanın temel sorunu ‘çözülmemek’ti; yani ‘dava’ya ihanet edip öyle ‘tek başına’ kalmamak. Oysa 12 Eylül’de asıl sorun bütün her şeyi *tek başına* göğüslemektir; bir ‘dava’ adına değil; şahsen, ‘kendim’ dediğin, diyebildiğin şey adına, birey ya da özne dediğimiz şeyin en yalın, en çıplak hali adına...” (9, özgün vurgular).

Edebiyat “gözlerini” 12 Eylül üzerine çevirse çok da verimli olacaktır Argın’a göre, çünkü “birey”in serüveni anlatılabilecektir. “Edebiyat[ın] her şeyden önce *anlatma isteğiyle* ilgili” (8, özgün vurgular) olduğunu ifade eden Argın yazma isteğini de “kendi hikâyesinde başkalarına anlatmaya değer bir şeyler bulma ya da en azından anlatmasa ‘sanki çıldıracakmış gibi hissettiği’ bir şeyler olduğu hissine kapılma” (8) olarak açıklar. Ancak Türkiye’de bunun karşılığı edebiyatta değil politikada olur Argın’a göre: “Sadece siyasal olarak anlamlıysa, anlattıklarımızın başkalarını ilgilendireceğini düşünüyoruz” (8, özgün vurgular).

Argın, 12 Eylül dönemini bizzat yaşamış olanların yaşadıklarını yazmadıklarını öne sürer ve “12 Eylül’ü, o Eylül’ü yaşamamış, sadece dışarıdan izlemiş edebiyatçıların anlatmasını bekleme”nin boşuna olduğunu, “[b]ütün bunları bizzat yaşamış olan insanların yaşadıklarını anlatmaya ‘gönül indirmeleri’ni; bizi, yaşadıklarını anlatmaya değer bulmalarını beklemekten başka çaremiz” olmadığını söyler. Argın’ın bir başka saptaması da 12 Eylül hapishanelerinde yazılan kitapların hemen hepsinin “edebiyatın *kaldıramayacağı derecede* gerçeklik içeren metinler” olduğudur.

1980 yılında tutuklanarak 11 yıl hapiste kalan Osman Akinhay “12 Eylül’ü Tane Tane Anlamak” başlıklı yazısında 12 Eylül’ü anlatan “parmakla gösterilecek güçlü bir roman” olmadığını söyler: “[H]içbiri düşlerimizi süsleyen Ilya Ehrenburg’un *Paris Düşerken*, *Fırtına*, *Dipten Gelen Dalga* üçlemesinin yerini tutmuyordu ne yazık ki; dahası, tünelin ucunda öyle bir vaadin bizi beklediği izlenimini de uyandırmıyordu” (5).

Yazar ve akademisyen Hasan Bülent Kahraman da “Romanın Etiği: Yazmak ya da Susmak” başlıklı makalesinde 12 Mart’ın edebiyata “başlı başına bir roman birikimi” olarak yansıdığını saptamasını yapar. Berna Moran ve Şükrü Argın gibi o da 12 Mart ve 12 Eylül’de solun yaşadığı kırılımlara dikkat çeker:

12 Mart romanları yazılabildi. Onların işlevi doğrudan doğruya ve en özlü biçimde 12 Mart romanı denen bir kategori oluşturacak biçimde yazılmaları, yazılabilmeleriydi. Çünkü, 12 Mart’ın kendisi bütün tarihselliği içinde bir mağlubiyet değildi. Bir *ara dönemdi*. 12 Mart’a şu ya da bu düzeyde katılanlar, o ara dönemin bütün ağırlığına ve bütün tahrip edici gücüne rağmen sürecin devam ettiğini ve hâlâ dünyayı değiştirme kapasitesine sahip olduklarını düşünüyorlardı. (19, özgün vurgular)

12 Eylül ise Kahraman’a göre “yılginlığın teslimiyete” dönüşmesidir. Kahraman 12 Eylül’ü bir yenilgi olarak değil, bir “terk ediş” olarak görür. 12 Mart döneminde de mücadeleden vazgeçenler olur, ancak Kahraman dönemin kolektif iradesinin “tarihsel sürecin devamından yana tavır aldığını” ve bu kolektif iradenin “12 Mart romanlarının yazılmasını sağladığını” iddia eder: “12 Mart *bireysel tükeniş fakat kolektif irade*, 12 Eylül *bireysel mücadele*

fakat kolektif tükeniştir. [...] 12 Eylül bu sebeple roman üretemezdi. Nitekim bugün karşılaştığımız 12 Eylül romanları da bu şekilde, yani bireysel direnişler olarak yazılmış romanlardır” (19, özgün vurgular).

Hasan Bülent Kahraman, makalesinde “çok güçlü” 12 Eylül romanları yayımlansa da bunların 12 Mart’ta olduğu gibi hemen darbe sonrası yazılmamış olduklarına dikkat çeker.

Hürriyet Yaşar, *Bir Tersine Yürüyüş: 12 Eylül Öyküleri* başlıklı kitapta 12 Eylül’ün “kültürde, sanatta ve edebiyatta” bir kopmaya neden olduğunu vurgular. Yaşar, 12 Eylül öncesi “umut vaat eden” öykücülerin öyküyü bıraktıklarını, başka işlere yöneldiklerini belirtir. Bunun sonucunda, Berna Moran’ın da ifade ettiği gibi, “güncelden, toplumsaldan” uzaklaşılır. Yaşar, öyküyü bırakmayanların yine Moran’ın gözlemlediği gibi toplumsal konuların dışına yöneldiklerini ifade eder. 12 Eylül üzerine yazanlar arasında ise “12 Eylül’ün dayattıklarını, sanatta yeniden üretimi çok da önemsemeyen bir yaklaşımla, hızla ve coşkuyla -ama neredeyse doğrudan- anlatma görevini yerine getirmeyi yeterli görenlerin sayısı da az değildi[r]” (11). Yaşar’a göre bu durum öykü dilinde bozulmayı getirir:

Anlatım bozukluğu.

İçe kapanmanın getirdiği tek kişili, diyalogsuz anlatımın, kendini tek biçim saydırırcasına egemenleşmesi...

Doğrudan anlatım... Başka bir deyişle

soyutlamasız/dönüştürümsüz anlatım. (11)

D. 12 Eylül Romanlarında “Yenilmişlik” Duygusu ve İşkence

Tez kapsamında 1980 askerî darbesinden bu yana yazılan roman, öykü ve inceleme kitapları araştırılmış, öne çıkan romanlardan Kaan Arslanoğlu’nun *Devrimciler*, Gürsel Korat’ın *Ay Şarkısı*, Metin Celâl’in *Ne Güzel Çocuklardık Biz*, Şöhret Baltaş’ın *Koşarken Yavaşlar Gibi*, Mehmet Eroğlu’nun *Yüz: 1981*, Mine Söğüt’ün *Şahbaz’ın O Harikulâde Yılı 1979*, Ayşegül Devecioğlu’nun *Kuş Diline Öykünen*, Osman Akınhay’ın *Gün Ağarmasa*, Atilla Keskin’in *Çiçekler Susunca* adlı romanları incelenmiştir. Bu çalışmada amaçlanan, 12 Eylül romanlarının tek tek değerlendirmesini yapmak değildir. Amaç, incelenen romanlarda bir ortak nokta belirlemektir ve bu ortak nokta da işkence ve “yenilmişlik” duygusu olmuştur. Metinlerdeki işkence bölümlerine de ayrıca değinilmiştir. Bu romanlar 1997-2008 yılları arasında yayımlanmıştır.

Kaan Arslanoğlu’nun *Devrimciler* (1997) adlı romanında örgüt üyesi gençlerin örgüt içi ilişkileri, örgütün işleyişi, “devrim”e bakışları ve özeleştirileri yer alır. Romanın en dikkat çekici yanı ise kendisi işkence görmemiş olmasına karşın Arslanoğlu’nun yetmiş sayfayı aşkın bir bölümde sorgulama ve işkenceyi ayrıntılı bir şekilde anlatmasıdır. Romanda 192. sayfadan itibaren Bedri’nin sorgulanmasına tanık oluruz. 200-260 arası sorgulama ve işkence vardır. 36 gün süren işkenceye dayanır Bedri, ancak bunun kolay olmadığını ve çözülenlerin de o kadar kolay yargılanamayacağını düşünür:

İşkencenin bu denli panik yaratacağını, bu kadar derin bir sıkıntı verebileceğini kim yaşamadan tahmin edebilirdi? Hele böyle bir yerde... Çözülmenin normal, direnmenin çıkıntılık sayıldığı yerde. İçimizden kopartıyorlar arkadaşlarımızı. Çözülmenin,

arkadaşlarını ele vermenin utancıyla onurlarını, özsaygılarını eziyorlar en nitelikli insanların. İçlerine korkunun felç eden zehirini, utancın kahreden mikrobunu aşıyorlar en yiğit insanların. Her gün kaç kişinin hayallerini, tutkularını, en dokunulmaz bildikleri değerlerini parçalayıp tükürüyorlar üzerine. Pis elleriyle kirleyip, zorba tekmeleriyle eziyorlar. (249)

İşkencecilerin elinden sağ kurtulur Bedri, ama işkence sonrası yaşamını yitirir.

Gürsel Korat'ın *Ay Şarkısı* (1998) adlı romanı sol görüşlü arkadaşların hem özel hem siyasi hesaplaşmalarını anlatır. Reklam şirketi genel müdürü Semih, onun asistanı Altan, polis muhbiri Tuğrul ve Cihat'ın siyasi inançları, yaşam içerisinde geldikleri yer sorgulanır. Romanda bir yandan da hapishanede uygulanan terör aktarılır:

Düdük sesiyle birlikte, çatıdaki askerler havaya ateş etmeye başlıyor, komandolar da palaska ve coplarla yüzüstü yatan tutuklulara vuruyorlar. Albay, içtimada “Allah yarattı demeyeceksin!” dediği için her bir darbe öldüresiye sert ve acımasız iniyor. Bu darbeler, silah sesleriyle eşzamanlı olduğu için, canı yanan bazı tutuklular vücutlarına kurşun saplandığını sanarak ayağa fırlıyorlar. (6)

Altan'ın, solcu olup da şimdi bir reklam şirketinin genel müdürü olan Semih'in yazdığı bir yazıya öfkelenildiğinde, 12 Eylül travmasının etkilerinden olan “susma”nın bir örneğini de verir:

Sen hiç meydan dayağı yedin mi? Kafandan götüne kadar beyaz yerin kalmayacak kadar dövdüler mi seni? Elindeki mor

aylarca geçmeden durdun mu? Sen devrim adına hiç acı çektin mi acaba? Benim kucağımda arkadaşım öldü ulan. Bir albayın iki dudağı arasına sıkıştı ömrüm. Mamak cehenneminden sağ çıktım. Ben geriye dönüp bakamıyorum bile. (36)

Metin Celâl'in *Ne Güzel Çocuklardık Biz* (2000) adlı romanında iki kadın karakter Ayşe ve Sezen'in geçmişe dönüşlerle siyasi inançlarını, örgüt içi siyasi ve özel ilişkilerini sorgulamaları, hesaplaşmaları anlatılır. "Yenilmişlik" duygusu romana hâkimdir: "Yenildik, yenildiğimizin bilincine varmalıyız" (8).

Şöhret Baltaş'ın *Koşarken Yavaşlar Gibi* (2007) adlı romanı ise beş kadının –biri, sonradan intihar olduğu anlaşılan bir "trafik kazası"nda ölür ve bıraktığı bir mektupla yıllar sonra bu kadınların yolları tekrar buluşur– yoldaşlığı, "yenilgi"nin ardından hayatlarına nasıl devam ettiklerini, eşleriyle ve çocuklarıyla olan ilişkilerini ve dünyaya bakışlarının nasıl değiştiğini ya da bazen değişmediğini anlatır. 12 Eylül döneminde sokakta yürürken bir anda bir arabaya bindirilip götürülmek, bu olurken etraftaki insanların nasıl korkuyla hiçbir şey yapamadıkları, halkın nasıl sindirildiği, korkutulduğu, yapılan işkenceler, işkencede yitip gidenler çok canlı bir şekilde verilir. "Yenilmişlik" duygusu bu romanda da hissedilir: "Kiminin 'tutunamayan', kimininse 'kaybeden' olarak adlandırdığı sınıfa ait olmaktan duyduğu belli belirsiz utanç..." (54).

Mehmet Eroğlu'nun *Yüz: 1981* (2000) romanının baş karakterinin eylemci bir kişiliği yoktur. Roman daha çok 12 Eylül sonrası toplumdaki değişimi anlatır. Romanın, 1981'de İstanbul'da sıkıyönetim varken asteğmenlik yapan baş karakteri tutuklulara işkence yapıldığına tanıklık eder:

Tahir Bey'in Felsefe Profesörü olması, zekâsının parlaklığının ve yurtdışına kadar yayılmış ününün hiç önemi yoktu. O 1981'de, numarası olmayan tabutluklardan birinde diri diri gömülmüş bir zavallıdan başka bir şey değildi. Ne uluslararası ünü, ne bilim adamı kimliği, ne de erişilmez kişiliği, değişmesini engelleyebilmişti. Sürekli aşağılama, dayanılmaz kin ve dar hücreler onu hayatı boyunca edindiği her şeyden uzaklaştırmış, çırılçıplak bırakmıştı. (23)

Tahir Bey daha sonra tekrar ortaya çıkacaktır. Bu kez konu, apartmandaki bir çatlaktır ve kuzey kanadıyla güney kanadında oturanlar bu çatlakla ilgili ne yapılması gerektiği üzerinde anlaşamamaktadırlar. 12 Eylül'deki sağ-sol çatışması romanın ekseninde yer almamakla birlikte göndermeler vardır. Eroğlu, *Sabah* gazetesinde kendisiyle yapılan bir söyleşide 12 Eylül'ün toplumda yarattığı değişime değinir:

12 Eylül'le birlikte toplumsal vicdanımızın derinliği azaldı. Çünkü bu darbe büyük bir kıyımla geldi. İnsanlar üniversitelerden sendikalara her yerde sistematik olarak izlenip yok edildi. Tüm bunlar da topluma bireyciliği aşıladı. Belki bu nedenle kahramanımızı pek suçlayamıyoruz. Çünkü bizden biri. Her şey kısa vadeli oldu, üstelik alabildiğine apolitik hale geldik. ("12 Eylül..." 5)

Mine Söğüt'ün *Şahbaz'ın O Harikulâde Yılı 1979* (2007) adlı romanı, 1980 öncesi ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal durumu anlatır. Roman, ne ya da kim olduğu tam olarak verilmeyen Şahbaz'ın işkence

sonrası ölmek üzere olan bir kadına anlattıklarından oluşur. Şahbaz anlatır, kadın da kendi içinde bir hesaplaşma yaşar:

Şahbaz bugün kadına sorular getirdi. Aklını o sorularla bulandırmak istiyor. Artık yüzleşme zamanı. Kadın konuşmasa da düşünsün istiyor. Düşünsün ve içinde bulunduğu çıkmaz gerçek bir kör kuyuya dönüşsün. Artık sonbahar... başladığın yere yaklaşıyoruz, farkında mısın... seni gözüaltına aldıkları günü hatırlıyor musun? Hayır, hiçbir şey hatırlamıyorum Şahbaz. Hatırlamayacağım. Tuzağına düşmeyeceğim. Geriye bakmayacağım. Her şey oldu bitti. Durduğum yerden devam edeceğim. Bu bir yenilgiyse, evet yenildim. Ama yenilmek ölmek değildir. Yeniden başka bir yerden başlayabilirim. Acılara bambaşka anlamlar yükleyebilirim. Ders alabilirim. Bu değil mi senin de istediğin... ya da onların istediği?.. Aklımı başıma getirmek. Aklım başıma geldi Şahbaz. Anlattıklarından öğrendiklerimi duymak ister misin? Onların gerçekten güçlü olduklarını öğrendim. Ve bizim gerçekten güçsüz olduğumuzu. İnançla ve iyi şeyler istemekle hiçbir yere varılamayacağını. İyi şeylerle beslenen isteğin, zayıf bir ağaç gibi, ilk rüzgârda kırılacağını... Biz bir kumar masasına oturduk. [...] Biz kazanana odaklanırken, kaybedenin kederi çöpe atılır. (187)

Ayşegül Devecioğlu'nun ilk romanı *Kuş Diline Öyküden* (2004) 12

Eylül'e toplumun farklı kesimlerinden sesler katarak çok katmanlı bir okuma sağlar. 12 Eylül öncesini ve sonrasını, devrimci gençlerin iyimser heyecanı ve

sonrasındaki “yenilgi”yi, toplumun tepkisini ve tepkisizliğini, bir hesaplaşma, eleştiri ya da savunma yapmadan verir.

Gözaltındayken tecavüze uğrayan Gülay “yaşadıkları ne zaman aklına gelse çılgına döndüğünden” (61) anımsamaktan kaçır. Hapishanedeki öteki kızlar da Gülay’ın yaşadıklarını yaşamıştır. Birbirlerine açılmaları epey zaman alsa da anlatılamayan çok şey vardır yine de: “Paylaşılacak kadar derindi yaralar, hiçbir söze sığmıyordu, bir türlü anlatılamıyordu. Yaşananlar, bilinen bütün kelimelerden kaçır kimsenin bulamayacağı kuytulara saklanıyordu” (43).

Cezaevinden çıktıktan sonra insanların değiştiğini fark eder Gülay. 12 Eylül sonrası toplumdaki değişimi anlatır bu sözleriyle:

İçerden çıktığından beri onu en çok şaşırtan şeylerden biri de insanların görülmedik ölçüde zalimleşmesi olmuştu. Sanki gizemli bir güç, varlıklarından sevgi, kardeşlik, güzellik adına ne varsa çekir almış, onları vahşi hayvanlar gibi yeniden sokaklara, evlere, yollara, okullara, işyerlerine salıvermişti. Bu yağmalanmış benliklerde, insan sıfatına yakışır pek az şey kalmıştı... Varsa yoksa yemek, içmek, uyumak, çiftleşmek. Bunlar için insan olmaya ihtiyaç yoktu zaten. (130)

Ayşegül Devecioğlu’nun romanında da “yenilmişlik” duygusu hissedilir: “Yenilmişlerdi... Cuntacılar, dört-beş yıl içinde, onları terörist sözcüğünün kanlı imgesine hapsetmeyi başarmıştı. Bedrettin’in ak libaslı, çıplak ayaklı müritleri gibi, binlerceken, yok olup gitmişlerdi işte...” (201).

Osman Akinhay’ın otobiyografik özellikler taşıyan *Gün Ağarmasa* (2002) adlı romanında, dokuz yılını cezaevinde geçirmiş kırk yaşındaki

kahraman Celal'in televizyonda izlediği cezaevi operasyonu sonrası geceyarısı başlayıp sabahın ilk saatlerine kadar devam eden iç konuşmaları, geriye dönüşlerle kendi deneyimlerini hatırlaması aktarılır. Celal'in sorguda işkence gördüğü bölüm tek paragraflık bir cümleyle verilir:

Gözleri bağlı, elleri arkadan kelepçeli otomobilden indirilmiş, yumruk ve tekme yağmuru arasında bir asansöre bindirilip üst katlardan birine çıkarılmış, sonra uzun bir koridorda yürütülüp başı ensesinden ve kafasının üstünden bastırılıp öne eğdirilerek ve kendi çevresinde dönmeye zorlanarak bir odaya sokulmuş, üzerinden yırtılırcasına önce gömleği ve atleti, sonra pantolonuyla külotu çıkarılmış, deri ya da naylon hissi veren, değer değmez vücudunu üşütüp gıdıklanmaya yatkın sırtını ürperten sedyeye benzer bir şeyin üzerine çırılçıplak yatırılmış, elleri ve ayakları çarmıha gerilircesine açılarak deri kayışlarla sıkı sıkıya bağlanırken, karnı iri ve ağır bir dizin baskısıyla ezilmiş, sağ eliyle sağ ayağının küçük parmaklarına ve erkeklik organına ince bir telin sarıldığını, başka bir telin de alt çenesindeki, yanı boş bir dişine dolandıktan sonra vücudunun değişik yerlerine su serpildiğini hissetmiş, dudaklarının kenarlarında ve dişlerinde çakan, kafasının içinden alevler çıkartan, cızırtılı bir şimşekle beraber, "Söyle, bu silahla kimleri öldürdün..." seslerini duymuş, daha neresini koruyacağını, ses tellerinin, neresinin acısını haykıracağını bile anlamadan ağzına bir çaput sokulmuş, yine beyninin tavanına inen balyoz gibi bir cayırtı daha kopmuş... (27)

Atilla Keskin'in *Çiçekler Susunca* (2008) adlı romanında da "yenilgi" vardır: "Yenilmiş, hırpalanmış, gururları kırılmıştı..." (13). Romandaki karakterlerden biri olan Nur, yürüyüşler ve üniversitedeki tartışma toplantıları dışında hiçbir şeye katılmamıştır, ama evine düzenlenen bir baskınla karakola götürülür. Burada Nur'a defalarca tecavüz edilir.

Bu tez çalışmasında değerlendirilmeye alınmayan fakat incelenmeye değer başka 12 Eylül romanları da bulunmaktadır. Sayısı çok fazla olmayan bu romanları diğerlerinden ayıran nedir?

"Edebiyat" gibi "iyi roman" kavramı da tartışmalıdır. Yalnızca okurlar değil, edebiyat araştırmacıları da farklı farklı düşüncelere sahiptir. Bu çok doğaldır ve gereklidir. Ancak yazı geleneğine, özelde de roman geleneğine bakıldığında günümüzde halen "iyi roman" olarak değerlendirilen kitapların ortak özelliğinin bilgi vermek ya da bir düşüncüyü savunmak / aktarmak olmadığını söyleyebiliriz.

Judith Herman travmatik bir olayda kurban, fail ve tanık arasındaki ilişkiyi aktarırken tanıklar için "fail"in tarafını tutmanın daha cazip olduğunu ifade eder. Kolaydır, çünkü "kötü olmayanı görmeyi, duymayı, konuşmayı" ister tanıklar. Kurbanın tarafını tutarlarsa harekete geçmeleri gerekecektir. Tam da bu nedenle "belgesel-roman" ve "bildiri-roman" geniş bir okur kitlesine ulaşamamıştır. 12 Eylül metaforunu tanık olunan bir cinayet olarak düşünürsek, toplum ve edebiyatın niye suskun olduğu anlaşılabilir. Cinayeti görüp engel olmak için bir şey yapamamış olmaktan duyulan utanç, görmüş olmanın şaşkınlığı ve korkusunu yaşamaktadır. 12 Eylül'ün travması atlatılamadığı gibi üzerinde konuşmaktan dahi kaçınılmaktadır. Bu kaçınmanın, geri duruşun nedenleri tartışılmamaktadır. Durum böyle olunca

edebiyattaki ürünler de ya bu travmayı duyurmaya çalışan ya da o döneme “romantik” bir bakışla bakan anlatılar olmaktadır. Hesaplaşma yapmadan, söz konusu dönemi katman katman soymadan, yalnızca doğru ve yanlış, siyah ve beyazı tek bir bakış açısıyla ve tek taraflı aktarmaya çalışan, psikolojik boyutunu görmezden gelen, yalnızca durumlara odaklanan anlatılar fazla yaşamayacaktır.

Bu çalışmada değerlendirmeye aldığımız romanlar 12 Eylül dönemine değişik açılardan bakabilen, dehşeti hikâyeleştirebilen, bir olay örgüsü olan, farklı katmanlarda farklı okumalara fırsat sunan romanlardır. Tezin odak noktası olan Feride Çiçeköğlü’nün yapıtları da tespit edilen ve değinilen yapıtlar arasında, diliyle, olayları ele alış ve işkenceyi aktarma biçimiyle farklı bir yere sahiptir. Çiçeköğlü’nün yapıtlarındaki yalın dili çarpıcı, ironisi ise rahatlatıcıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FERİDE ÇİÇEKOĞLU'NUN YAPITLARINDA İŞKENCE VE TRAVMA

Romancı, öykücü, senaryo yazarı, akademisyen Feride Çiçekoğlu, 12 Eylül 1980 askerî darbesinin etkilerini ve sonuçlarını düşünsel ve fiziksel yaşamında deneyimlemiş bir yazar. Ancak, hayatında her an yeni bir “bölüm” açabilecek yapısından ya da “muhtelif konularda –cezaevi bile öyle– üç buçuk-dört senelik bir limiti” olması nedeniyle elli günlük gözaltı ve işkenceyi, dört yıllık cezaevi yaşamını önce *Uçurtmayı Vurmasınlar* adlı mektup-romanında küçük bir çocuğun gözünden, çocuk bakışı ve masumluğuyla, daha sonra *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* adlı öykü kitabında kendi gözünden anlatabilecektir. *100'lük Ülkeden Mektuplar*'da işkence ve cezaevi yaşamını konu edinen öyküleri yer alacaktır. Çiçekoğlu'nun “travmatik bir suskunluğa” kapılmaktansa yaşadıklarını edebiyat yoluyla aktarması, paylaşması ve toplum nezdinde bir karşılık görmesi bir arınmaya yol açmıştır.

Tezin bu bölümünde yazarın *Uçurtmayı Vurmasınlar*, *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* ve *100'lük Ülkeden Mektuplar* adlı yapıtları değerlendirilmiş, işkencenin yapıtlarında ne şekilde yer aldığı incelenmiş ve travmanın izleri araştırılmıştır. Yazarın *Vesikalı Şehir* ve editörlüğünü yaptığı *9/11 New York-İstanbul* adlı kitapları da bu çalışma kapsamında incelenmiştir. *Suyun Öte Yanı* adlı romanı çalışmanın kapsamı dışında yer aldığından ele alınmamıştır.

A. Yaşamöyküsü

Feride Çiçekkoğlu 1951 yılında Ankara’da doğar. Babası Yargıtay üyesi Hasan Çiçekkoğlu’dur. İlk-orta-lise öğrenimini TED Ankara Koleji’nde tamamlar (1968). Lisans ve yüksek lisansını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nde yapar. Çok iyi bir öğrenci olan Çiçekkoğlu öğrenim yaşamı boyunca okul birincisi olur. Fulbright bursu ile Amerika Birleşik Devletleri’ne gider, Pennsylvania Üniversitesi’nde doktora yapar (1976). Feride Çiçekkoğlu’nun kendi ifadesiyle 1976’ya kadar “çok düzenli ve kurumsal açıdan tam olması gereken türde bir yaşam öyküsü” (“Feride Çiçekkoğlu...” 64) vardır.

1968 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi’ne giren Çiçekkoğlu’nun o dönemde siyasi bir kimliği yoktur. Bir çocukluk anısı Çiçekkoğlu’nu politikadan uzak durmaya itmiştir. Mine Söğüt’ün kendisiyle yaptığı “Belki de Boyuna Hayatı ‘Zap’lıyorum” başlıklı söyleşide bu anıyı aktarır:

Babam o dönem yetişen bütün Ankaralı bürokratlar gibi koyu bir Atatürkçüydü. Ama ciddi düş kırıklıkları da vardı. 1950 seçimleri öncesi Demokrat Parti’den adaylığını koymayı düşünmüş. 50’lerin sonunda bu kez muhalif olduğunu, ama 27 Mayıs ile sarsıldığını hatırlıyorum. 27 Mayıs günü bizim mahalleden jandarma ile götürülen bir milletvekili oldu ve birileri yüzüne tükürdü. Bu çok infial uyandırmıştı babamda. Bütün bunlar çocuk belleğimde bir siyasi travma yarattığı için, aman en iyisi politikanın dışında durayım diye düşünmüş olmalıyım. (47)

Buna karşın hem 68 ruhu, hem de Orta Doğu Teknik Üniversitesi kendisi gibi siyasi yönü olmayanlara dahi “daha güzel bir dünya” özlemini

benimsetmiştir. 1988 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde kendisiyle yapılan “Cezaevinde Gri Tonları Öğrendim” başlıklı söyleşide bu düşüncesini aktarır Çiçekkoğlu:

1968’de ODTÜ Mimarlık Fakültesi’ne girdim. Buradaki kavramların üçünün de altını çizmek isterim. Hem de bu sırayla. “68” daha güzel bir dünya isteğinin simgesiydi. O yıllarda siyasi bir yönü olmayanlarımız bile, ki benim yoktu örneğin, “daha güzel bir dünya” özlemini, ekmek gibi, su gibi benimsemiştik.

(13)

Çiçekkoğlu sonraki öğrenim ve akademisyenlik hayatında “68 kuşağı”nın etkisinde kalır.

Pennsylvania Üniversitesi’nde yaptığı doktorasında ütopyalar ve kent tasarımı üzerine çalışır. Tezini yazarken “kapitalist kent bünyesindeki sorunların çözümsüzlüğü”ne karar kılar. ABD’de başlayan sorgulama süreci 1977’de Türkiye’ye döndükten sonra devam eder. Ancak Amerika ve Türkiye’deki üniversiteler arasında siyasi örgütlenme anlayışları farklıdır:

Amerika’nın üniversite ortamında, ders arasında afiş basıyorsunuz, toplantı düzenliyorsunuz, onun getirdiği politik muhalefet geleneği var, muhalefeti daha renkli olarak hayatın içinde yapıyorsunuz; buradaki gibi devrimci olduğunda hayatla bağını keseceksin diye bir şey yok. Çok zıt. Orada siyasi toplantı yapıp, arkasından hep birlikte içki içmeye, sonra da dansa gitmek mümkün. Yani politika hayatın doğal parçalarından biri. Türkiye’ye döndüğümde, belki de kendi içimdeki dönüşümle sanki burası da değişmiş gibi bir

varsayımla, burada bir siyasi kimlik edindim [...] (“Belki de Boyuna...” 47)

1977-79 yılları arasında Gazi Üniversitesi’nde asistanlık yapan Çiçekkoğlu, hayatının hiçbir dönemini o zamanki kadar karanlık hatırlamadığını ifade eder. 12 Eylül öncesi oluşan siyasi ortamdan öylesine “bihaberdir” ki Çiçekkoğlu “yakasında bozkurt rozetleriyle sınıfa gelen insanlara, ütopyalardan, Marksist şehir planlarından bahsedip, sorular sorar” (“Belki de Boyuna...” 47). Çiçekkoğlu kısa bir süre içinde Türkiye’de “her şeyin ne kadar farklı işlediğini” anladığını ifade eder.

Türkiye’nin 1980 öncesi içinde bulunduğu dönemde yine kendi ifadesiyle “yaşanan kargaşadan nasibini alan keskin bir uzlaşmazlık” (“Feride Çiçekkoğlu: Ödüller...” 64) yaşar. Çiçekkoğlu, eski Türk Ceza Kanunu’nun 141/5. maddesi gereği tutuklanır. Elli gün gözaltında tutulur, işkence görür. 1980-84 yılları arasında ise siyasi tutuklu olarak cezaevinde kalır. Tutukluğunu önce Mamak Askeri Cezaevi, sonra Ankara Merkez Kapalı Cezaevi’nde tamamlar.

“Cezaevinde Gri Tonları Öğrendim” başlıklı söyleşide cezaevinde geçirdiği süreyi “ikinci bir doktora” olarak değerlendirir Çiçekkoğlu:

12 Eylül sonrası, pek çok kişi gibi ben de bir cezaevi eğitimi aldım. Tabii bu, cezaevi yöntemlerince verilmek istenen eğitim değil, yoğun bir insan deneyimi; kendi kendini ve insanları tanımak için değerli bir eğitim. “İkinci bir doktora”. Birçok yönüyle ilk doktoradan daha öğretici oldu benim için. O dönemin ürünlerinden bir öykü kitapçığım çıktı: “Uçurtmayı

Vurmasınlar”. Daha önceleri edebiyatla okur olmanın ötesinde bir ilgim yoktu oysa. (13)

Aynı söyleşide cezaevine girmeden önce daha ak ve kara gördüğünü, ama cezaevinde “gri tonları öğrendiğini” aktarır.

Çiçekkoğlu’nun yazarlık serüveni cezaevinde başlar. Çocukluğundan bu yana çok okuyan biri olan Çiçekkoğlu’nun yazı ile ilişkisi akademik ve iş bağlamında devam eder. Ancak akademik yazılarında ve makalelerinde kullandığı dil farklılık göstermektedir. Cezaevi sonrası katıldığı bir mimarlık yarışmasında yazdığı rapor okuyanlar tarafından çok beğenildiği için çoğaltılıp dağıtılır. Yazar, yazıyla ilişkisini yazarlığa nasıl baktığını da ekleyerek tanımlar: “Yazarlık, hayatımda bir parantezdi, ama yazı hayatımın ta kendisi. Her ne iş yapıyor olursam olayım, onunla ilgili yazı yazdım: Mimarlıksa deneme, sinemaysa senaryo, akedemisyenlikse makale... yaşamaksa hikâye” (“Belki de Boyuna...” 45).

1989 yılında Nemika Tuğcu’nun kendisiyle yaptığı “Ödüller ‘maalesef’ gerekli: Abdi İpekçi Senaryo Yarışması Birincisi Çiçekkoğlu’yla Yazın ve Ödüller Üstüne” başlıklı söyleşide edebiyat alanında yazmaya nasıl başladığını anlatır:

1984 yılında akademik yaşamdan kopmuş olmanın getirdiği boşluk diyebilirim. Onu dolduracak bir alternatif aramanın ürünü gibi geliyor bana. Mimariyle olan ilişkiye devam etmiş olsaydım, belki de hiç yazmayacaktım. 1980-1984 yılları arasında cezaevindeydim. Olağandışı şeyler yaşamış olmamın, bunların olağan yaşam çizgimi kesintiye uğratmasının payı var. (“Ödüller Maalesef...” 12)

Selim İleri'nin yaptığı “Sahici Şeyleri Özlüyoruz” başlıklı söyleşide cezaevinde nasıl yazmaya başladığını daha ayrıntılı aktarır Çiçekkoğlu:

Mamak Cezaevi'nde, sayım adı altında günde iki kez sistematik işkenceye tabi tutuluyoruz. En çileli blok olan A blokta 1. koğuştaki kadın koğuşu yaptılar; bize özel olarak eziyet etmeye çalışıyorlar. Önümüzden geçip bütün blokun sayımını alıyorlar, en son bize geliyorlar. Çünkü en etkili işkence, işkencenin beklentisidir. Kitap, gazete, hiçbir şey verilmiyor. Birinin eşyalarının arasında her nasılsa gözden kaçmış İngilizce bir romandan kimi sayfalar var yalnızca, pembe dizi benzeri bir şey. Onu okumak, genişletip süslemek ve “arkası sayım” dizisi haline getirip koğuşa anlatarak sayım beklentisinin gerilimini unutturmak görevini üstlenince fark ettim ki işe yarıyorum. [...]

Sayfalar azaldıkça benim düşgücüme olan ihtiyaç arttı ve giderek kendimi “masalcı nine” konumunda buluverdim. O dönemde yaptığımız tiyatro çalışmalarının, yasaklanmadığı dönemde yazabildiğimiz mektupların da önemli katkıları oldu.

(“Sahici Şeyleri...” 11)

Sevil Ravalı'nın Eylül 1990'da Feride Çiçekkoğlu ile yaptığı “Feride Çiçekkoğlu: Bayan ‘Uçurtmayı Vurmasınlar’” başlıklı söyleşide ise yazmaya öncelikle mektuplarla başladığını aktarır:

Yazarlığa cezaevinde başladığımı söylenebilir. Çünkü mahpusluk serüveni olanlar bilir, mektup çok yazılır cezaevinde. O mektuplaşma geleneği içinde böyle bir eğilim ortaya çıktı.

Dışarıda ve cezaevlerinde pek çok arkadaşım ve yakınlarım vardı. Onlara yazdığım mektuplara hoş yanıtlar aldım. Hepsisi de mektuplarımı almaktan hoşnuttu. Zaten “Uçurtmayı Vurmasınlar” da böylece ortaya çıktı. Cezaevinde tanıdığım bir çocuğun bana yazdığı varsayılan düşsel mektuplar. Yani o da yine mektup türünde bir kitap oldu. (“Feride Çiçekkoğlu: Bayan...” (16)

Çiçekkoğlu böylelikle “genelde sanat, özelde edebiyat alanında, tüketimden üretime, zorunluluklar sonucu ve hiç fark etmeden” geçiverir.

Feride Çiçekkoğlu, cezaevinden çıktıktan sonra Yapı Kredi Bankası’nın kurucusu olan Kazım Taşkent ile görüşür ve ona da bir mektup yazar. Bu sohbetler ve mektuplar sonrasında Kazım Taşkent, Çiçekkoğlu’na “Bana öyle geliyor ki bütün bunları yazacaksınız” (“Belki de Boyuna...” 49) der. Hatta kendisine yazdığı mektuptan çok duygulanır ve fotokopilerini çekerek dostlarına gönderir. Çiçekkoğlu’nda yazarlık kalemi sezdiğini söyleyerek yazması için yüreklendirir. Çiçekkoğlu böylelikle hapisyanede yaşadıklarını, özellikle de küçük bir çocukla olan ilişkisini yazmayı düşünmeye başlar ve ilk romanı *Uçurtmayı Vurmasınlar* 1986 yılında, cezaevinden çıktıktan iki yıl sonra yayımlanır.

Bu romanda Barış adlı dört yaşlarında bir çocuğun gözünden cezaevini ve burada yaşananları görürüz. Barış’ın siyasi bir tutuklu olan İnci’ye yazdığı mektuplardan oluşan roman otobiyografiktir aynı zamanda. “Sorguluyor, Başkaldırıyor” başlıklı söyleşisinde yapıtlarının otobiyografik oluşuna değinir: “Ben birebir yaşamdan gelen tecrübelerle ağırlık veriyorum.

Ya da kendi yaşadıklarına, birebir gözlemlediklerine, tanıdığı insanlara, vs... Tamamen kurmaca şeyler yazmıyorum ya da yazamıyorum” (96).

Feride Çiçekoğlu, 1989 yılında Filiz Koçali’nin kendisiyle yaptığı “Mahkûm Çocukların ‘Suçu’ Ne?” başlıklı söyleşisinde ise Barış’la nasıl tanıştıklarını aktarır: “1982 yılında Mamak’tan, Merkez Cezaevi’ne geçince tanıdım onu. Ben gittiğimde 20 aylık bir bebektir... Henüz yürümeye, konuşmaya başlıyordu... İki yıl birlikte olduk... Kısacası birlikte büyüdük...” (76). Aynı söyleşide romanı neden Barış’ın gözüyle yazdığını anlatır:

Ben bütün çocukları çok seviyorum, ama Barış farklıydı. Barış’ın soruları çok çarpıcıydı. O öyle yaramaz, haşarı çocuk değildi... Bir sürü şeyin nedenini soruyordu... Bir de doğayı çok seviyordu... Mesela kuşlardan çok etkileniyordu. Cezaevinin hamamına gelip giderken, çiçeklerin olduğu bir yerden geçiyorduk, çiçekleri görünce çok heyecanlanıyordu. Uçak görünce çok heyecanlanıyordu... Ve en önemlisi bir gün gerçekten bir uçurtma görmüş, ama ne olduğunu da anlayamamış, koşarak geldi... “Bir şey var, kocaman, kuş gibi...” diye beni sürükleyerek çeki götürdü... Yani onun soruları da neden oldu ve ben de onun gözünden bir kez daha sorgulamaya başladım bir sürü şeyi...” (77)

Bir çocuğun gözünden cezaevinde bulunanları, burada yaşananları anlatmak, “en çok tanış olduğu yazı biçimi”ni yani mektubu kullandığını belirtse de, bu türün kullanılması dikkat çekicidir.

Bazılarınca çok naif bulunan *Uçurtmayı Vurmasınlar*’ın ardından bu kez işkence çok işlendiği “iç karartıcı” olarak değerlendirilen ve yine

otobiyografik özellikler taşıyan *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* adlı öykü kitabı 1990 yılında yayımlanır.

12 Eylül döneminde üniversiteden ayrılmak durumunda bırakılan, gözaltına alınan ve hapse girmemek için “suyun öte yanı”na kaçmayı planlayan bir öğretim görevlisi ve eşinin öyküsünün, 1924 Mübadele Yasası ile Cunda’ya gelenlerin öyküleriyle birlikte anlatıldığı romanı *Suyun Öte Yanı* 1992 yılında yayımlanır. 12 öyküsünün yer aldığı *100’lük Ülkeden Mektuplar* adlı öykü kitabı ise 1996 yılında yayımlanır. Bu kitaptaki öyküler daha çok fiziksel ve ruhsal yolculuklar üzerinedir ve yine mektup biçimindedir.

Öteki kitapları sinemaya, kadın olmaya, şehre, İstanbul’a dair bir anlatı olan *Vesikalı Şehir* (2007), 11 Eylül 2001’i çıkış noktası olarak farklı mesleki kökenlerden gelen kişilerin yazılarının yer aldığı, New York ve İstanbul’un karşılaştırmasının yapıldığı *9/11 New York-İstanbul* (2003) ve Oya Baydar’la birlikte Cumhuriyet’in 75. yılı nedeniyle Tarih Vakfı için hazırladığı ve farklı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültür yapısına sahip 17 ailenin tanıtıldığı *Cumhuriyet’in Aile Albümleri* (1998) adlı kitaplardır.

Feride Çiçekkoğlu yapıtlarında yalın bir dil ve ironik bir anlatım kullanır. *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*’nde yazarla ilgili maddede Çiçekkoğlu’nun yapıtlarının bu özelliğine değinilir:

Öykülerindeki yenilikçi ve yalın dili, ironik ve incelikli anlatımıyla dikkat çekti; “... alçakgönüllü bir anlatımı, derinlikli bakışı, albenili gözlemleri, hınzırca ele alışları olan; kahramanlarını abartısızlıkla ve yalınlıkla aktaran, gerekeni gerektiği ölçüde kullanırken, öykülerini yine de zengin ayrıntı ağıyla döşeyen bir

yazar” (M.S. Aslankara) olarak değerlendirildi. (“Çiçekoğlu, Feride” 252)

Senaryo yazarlığı da yapan Çiçekoğlu’nun senaryoları filme çekilir: “‘Tarlabaşı, Tarlabaşı’ (yön. H. Etikan, 1989), ‘Umuda Yolculuk’ (yön. Xavier Köller, 1990), ‘Baharın Bittiği Yer’ (yön. Z. Öztan, 1991), ‘Suyun Öte Yanı’ (yön. Tomris Giritlioğlu, 1992) ve ‘Altinkent İstanbul’ (yön. S. Arın, 1996) (a.g.e. 253). İlk romanı *Uçurtmayı Vurmasınlar*’ın senaryosunu da Çiçekoğlu yazar ve 1989 yılında Tunç Başaran tarafından filme çekilir.

Çiçekoğlu, hem öyküleriyle, hem senaryolarıyla çeşitli ödüller alır: “‘Son Yolcu’ ile 1986 Haldun Taner Öykü Ödülü (üçüncülük); ‘Nerde Eski İnsanlar’ (‘Baharın Bittiği Yer’) ile 1988 Yunus Nadi Senaryo Ödülü; *Suyun Öte Yanı* ile 1988 Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü; *Uçurtmayı Vurmasınlar* ile 1989 Antalya Altın Portakal Film Şenliği En İyi Senaryo Ödülü” (a.g.e. 253). Senaryosunu yazdığı ve İsviçre-Türkiye ortak yapımı olan *Umuda Yolculuk* ise 63. Oscar Akademi Ödülleri’nde (1990) En İyi Yabancı Film ödülünü alır.

Çiçekoğlu, 1987-91 yılları arasında yayınevi yöneticisi ve serbest mimar olarak çalışır. 1991-95 yılları arasında TÜRSAK Vakfı yöneticiliği ve 1995-99 arasında *İstanbul* dergisinde genel yayın yönetmenliği yapar. 1999 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde öğretim görevlisidir.

B. Feride Çiçekoğlu’nun Yapıtlarında İşkence

Bu bölümde Feride Çiçekoğlu’nun *Uçurtmayı Vurmasınlar* adlı romanı, *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* ile *100’lük Ülkeden Mektuplar* adlı öykü kitapları,

Vesikalı Şehir ve editörlüğünü yaptığı *9/11 New York-İstanbul* adlı kitaplarının işkenceyle ilgili bölümleri incelenecektir.

1. Uçurtmayı Vurmasınlar: “İşkencenin Adı Yok”

Uçurtmayı Vurmasınlar Çiçekkoğlu’nun cezaevinde çıktıktan iki yıl sonra yazdığı ilk romandır. Roman mektuplardan oluşur. Anlatıcı dört yaşlarında Barış adında bir çocuktur. Anlatıcının çocuk olması yaşananları aktarmayı kolaylaştırmıştır. Bu yaştaki çocuklar günlük öykülerle ilgilenmeye başlarlar. Yetişkinler için son derece sıradan olan olaylar onlar için çok ilginçtir. Düşünme sistemleri doğrudan deneyime dayanır ve kendilerine söylenen her şeyi gerçek kabul ederler. Zaman duygusu fazla gelişmemiştir ve dünyayı kendi bakış açılarından görürler. Mary J. Gander ve Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi* adlı kitaplarında Jean Piaget’nin “Düşüncenin Gelişimine İlişkin Dönemleri” başlıklı tablosuna yer verirler. Bu tabloya göre 2-6 ya da 7 yaş aralığındaki çocuklarda düşünce mantık dışıdır ve anlık görünür koşullara son derece bağımlıdır. Piaget’ye göre: “Zihinsel tasarımlama [...] olanaklı olsa da, bilgi sistemli biçimde işlenmez. Küçük çocuklar belirli bir zamanda bir durumun yalnızca bir yönünü ele alma yeteneğine sahiptirler” (178). Bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde cezaevindeki baskı ve terörü bizzat yaşayan birinin, aradan henüz iki yıl geçmişken olanları bir çocuğun anlamaya çalışan “masum” gözlerinden aktarması yazmayı kolaylaştırmıştır. 12 Eylül döneminde gözaltına alınan, işkence gören Çiçekkoğlu pek çok işkence görmüş siyasi tutuklu gibi, travma sonrası iyileşmenin ilk aşamasını, Judith Herman’ın da belirttiği üzere, cezaevinde kendisi gibi siyasi suçlularla birlikte olarak sorunun adını

koyması, konuşmaya başlaması, kendisi gibi başka insanlar olduğunu görmesiyle yaşar. Ancak bu ilk anlatış, aktarış, yaşanmış şiddeti üstü kısmen örtük ve düşük dozda verir.

Uçurtmayı Vurmasınlar Barış'ın İnci'ye gönderdiği mektuplardan oluşur. Henüz dört yaşında olduğundan mektupları cezaevindeki tutuklulara yazdırır. İnci'nin gidişiyle çok üzülen ve aynı zamanda hayal kırıklığına uğrayan Barış ilişkisini mektuplarla sürdürmeye çalışır. Mektuplar 26 Haziran'da başlar ve bir yıla yakın bir süre devam eder. Ancak mektupların hapisaneden çıkıp çıkmadığı belli değildir: "Nevin'in dediğine göre emir kapılara takılırsa alamazmışsın onu. Takılmazsa bile mektubumuz senin eline ancak yeni geçmiş olabilirmiş. Çünkü bizim yazdığımız mektuplar idarede okunuyormuş" (17).

Barış'ın gözünden yalnızca cezaevindeki siyasi tutukluların değil tüm sivil mahkûmların da yaşamlarına tanıklık ederiz. Yaşananların ağırlığı, anlatıcı bir çocuk olduğu için hafifletilmiştir. Çocukça bir merakla olanları anlamaya çalışır Barış. Yine çocukça bir saflıkla sorular yöneltir, sonucunun ne olacağını bilemeden.

Barış, daha çok siyasi tutukluların olduğu koğuştaki zaman geçirir. Niye cezalandırıldıklarını da anlamaz:

Kızlar çok güldüler. Sevim yazdığı bir şiir yüzünden gelmiş buraya. Hem de çok güzel şiir okuyor.

"İyi yazmadın diye mi geldin?" diye sordum.

"Yok," dedi, "iyi yazdım diye."

İyi yazmışsa Sevim niye gelmiş İnci?" (25)

Barış, mektuplarında koğuşa yeni gelen Filiz’den bahseder. Filiz “kitap okuduğu” için mahkûm edilmiştir. Barış, İnci de kitap okursa geri gelir diye düşünür: “Sen artık hiç kitap okumuyor musun? Bazen seni çok özleyorum. Keşke kitap okusa da geri gelse diyorum. Ama o zaman annen üzülür. Sen yine de okuma istersen. Belki ben senin yanına gelirim” (30).

Barış’ın 15 Ağustos tarihli mektubu İnci’nin eline ulaşır. Cezaevi yönetimince uygun görülmüştür mektup:

Sayın çok kıymetli büyüğüm İnci,

Mektubuma değil satırlarıma başlamadan önce üzerime farz olan tanrı selamlarımı sunar, hasretle iki ellerinden öperim. Nasılsın, iyi misin? İyi olmanı Cenab-ı Allah’tan dilerim. Eğer sen de ben kardeşinden soracak olursan hamdolsun canım sıhhattedir. (26)

1 Ekim tarihli mektupta sayımdan sonra koğuştaki yapılan aramayı aktarır Barış. Her sabah ve her akşam yapılan sayımın nedenini de anlamaz:

Bu sabah her zamanki gibi sayıma kalkmıştık. Bizi her sabah ve her akşam neden saydıklarını çok merak ediyorum. Zeynep’e sordum. Kaçmayalım diyeymiş. Nasıl kaçabiliriz? Avlumuzun her yanı yüksek duvarlarla çevrili. Duvarların üzerinde de dikenli teller var. Hem de köşelerinde nöbetçiler bekliyormuş. Kaçmaya çalışan olursa vururlarmış. Yine de her sabah ve her akşam hepimizi avluya çıkartıp sayıyorlar. (33)

Aramada bir kitap bulunur. Kitabın sahibi açıklama yapmak ister, ama izin verilmez. Barış’ın “beyaz saçlı amca” dediği cezaevi müdürü makas ister. Ancak, kesici bir alet olduğu için koğuştaki makas bulundurulmamaktadır.

Makas yerine balta getirmeyi önerirler. Bunun üzerine gardiyanlara kitabı yırtmaları emredilir. Kitap ciltlidir ve kalın bir kapağı vardır. Yırtılmaz. Cezaevi müdürü epeyce uğraştıktan sonra kitabı üç parça halinde yırtmayı başarır. Bu üç parçayı gardiyanlara verir ve ince parçalar halinde yırtmalarını emreder. İsteddiği kadar küçük parçalar halinde yırtılmadığında “Şu parçayı tekrar böl” (36) diye uyarır. Yırtılan parçaları bir zarfa koydurur ve yakılmasını ister. Koğuşta soba yoktur; o nedenle idarede sobaya atılması için zarfı bir gardiyana verir. Başka bir gardiyanı da zarfı sobaya atıp atmadığını kontrol etmesi için ötekinin ardından gönderir. Barış bütün bu olanları anlamaya çalışır:

“Amca o zarftan neden o kadar çok korkuyorsunuz?” diye sordum.

Beyaz saçlı amcanın yüzünün rengi birdenbire saçlarının rengi gibi oldu.

“Kimin bu piç?” diye avaz avaz bağırmaya başladı.

Amcanın neden kızdığını anlayamadım. Şakacıktan bağılıyor sandım bir an. Ellerimi ceplerimden çıkarmıştım. Ağzımda sakız yoktu. Küfür de etmemiştim. Yalnızca merak ettiğim için sormuştum. Kızacak bir şey yapmadığım için bir kez daha sordum:

“O zarfın içindeki kitap parçalarından neden o kadar korktuğunuzu sormuştum amca!” (38)

Kitabın sahibi Zeynep kitabı cezaevinin kütüphanesinden almıştır. Ancak müdür açıklamasına bir türlü izin vermez. Bir hafta sonra kütüphaneden sorumlu cezaevi öğretmeni kitaba ne olduğunu öğrenmeye

gelir. Ona, “kitabın parçalanarak bir zarf içinde yakılmaya yollandığını” söylenir. Kitabı yitirdiği için Zeynep’e ceza verilir: “Olan Zeynep’e oldu. Cezaevi kitabını yitirdiği için onu idareye çağırdılar. Ona ceza bile verdiler. İki hafta görüşe çıkamadı. Hem de annesi gelmişti. Çok uzaktan. Görüş yerinde çok ağladı” (43).

Barış’ın yazdığı 15 Ekim tarihli mektup da İnci’ye ulaşır. Bu mektupta komünizmin her çeşidinin ne kadar zararlı olduğu, “Antikomünist Mücadele” adlı kitabın “yok edilmesi” üzerine Barış’ın da tıpkı Almanya’da yapıldığı gibi zararlı kitapları ve hatta zararlı insanları yakmak için bir an önce büyümek istediği yazılıdır.

1 Mayıs tarihli mektubunda Barış, avludan gördükleri uçurtmanın hem tutuklular, hem de cezaevi yönetimi üzerindeki etkisini anlatır. Tutuklular neşelidir. Bu cezaevi müdürünü mutlu etmez. Uçurtmayı uçuran kişinin bulunmasını emreder. Bulunamaz. Bunun üzerine suyla uçurtmanın ıslatılmasını emreder. Rüzgârın yönü yüzünden kendileri ıslanır. Son çare olarak uçurtmanın vurulmasını emreder. Ancak silahlar ıslandığından ateş almaz. Müdür çok öfkelenir; Barış niye öfkелendiğini yine anlayamaz: “Uçurtmanın müdüre ne zararı olur İnci? Müdür neden ille de onu vurmak istiyor?” (96). Müdürün öfkesini nasıl yatıştırdığı ise okura bırakılır: “O kadar çok uğraştılar ama vuramadılar. O zaman müdür tüm öfkesini bizden çıkardı. Sen bilirsin neler olduğunu...” (96).

Romanın sonunda siyasi tutuklular “sürgün” edilir. 2 Mayıs tarihli mektuptan sonra romanın da sonu olan bölüm tarihsizdir. Barış, İnci’ye kendi ağzından yazdığı için sitem eder: “Bunu senden beklemezdim İnci. Benim

ağızından yazmaya çalışmışsın. Olmamış. Keşke kendi ağzından yazsaydın!” (99).

Uçurtmayı Vurmasınlar, cezaevi yaşamını çok “naif” anlattığı için eleştirilir. Feride Çiçekkoğlu, bu romanında bir sivil cezaevi olan Ankara Merkez Kapalı Cezaevi’nde yaşananları konu almıştır. Çiçekkoğlu askeri cezaevlerindeki kişilerin politik nedenlerle orada bulunduğundan daha “homojen” bir yapısı olduğunu belirtir. Askeri cezaevlerindeki yaşamın, orada karşılaşılan sorunların daha farklı olduğunun altını çizer: “Askeri cezaevlerinde yaşam hiç de ferah feza değildi. Ama sivil cezaevleri askeri cezaevlerinden biraz farklı üstelik cezaevlerini ferah kılanlar da insanların yaklaşımıydı” (“Sorguluyor...” 98) diyerek cezaevi sürecini algılamanın bakış açısına bağlı olduğunun altını çizer.

Cezaevinden edindiği bir alışkanlık olduğunu ifade etse de *Uçurtmayı Vurmasınlar*’ın mektuplardan oluşan bir roman olması dikkat çekicidir. Mektuplardan oluşan romanların, kurmaca olmayan gerçek hayatı taklit ettiğinden hikâyeye daha çok gerçeklik ve doğruluk kattığı öne sürülmektedir. Mektubun biçim olarak “kişisel” olması da hikâyeyi gerçek ve samimi kılar. Ayrıca her şeyi bilen bir anlatıcıya gereksinim olmaksızın farklı bakış açılarını da gösterebildiği iddia edilir. *Uçurtmayı Vurmasınlar*, tek anlatıcı olması nedeniyle monolojiktir. Dört yaşlarında küçük bir çocuğun anlatıcı olması da yaşanan travmanın ilk anlatısı olması açısından önemlidir.

2. Sizin Hiç Babanız Öldü mü: İşkence

Feride Çiçekkoğlu’nun *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* adlı öykü kitabı travmayı daha ayrıntılı gösterir. Bu öykülerde Judith Herman’ın travma

sonrası iyileşmenin ikinci evresi olan hatırlama ve yas tutma evresinde “travmanın yeniden yapılandırıldığını, geçmiş deneyime daldığını” görürüz.

Sizin Hiç Babanız Öldü mü 1990 yılında yayımlanır. 14 öyküden oluşan bu kitaptaki öykülerin hemen hemen tamamında işkence anlatılır.

“Öylece” adlı ilk öyküde eski arkadaşlar Mehmet, Ömer, Aslı ve Suna Çiçek Pasajı’nda yemektirler. Geçmişin bahsi geçmese de söylenen küçük bir söz Mehmet’i, Aslı’yı ve Suna’yı geçmişe götürür. Öykü geri dönüşlerle şimdiki zaman ve geçmiş arasında gidip gelir. Geri dönüşler iç ses olarak verilir ve anlatıcı her defasında değişir.

Yemektekiler, Aslı’nın sevgilisi, Suna’nın abisi Hikmet’i hatırlarlar. Hapiste olan Hikmet’e saygı ve hayranlık duyarlar. Ancak Hikmet’in işkencede çözülmesi hepsinde karışık duygular yaratmıştır. Ömer’in ise bir zamanlar sürekli yücelttiği Hikmet’ten bahsederken yüzünde küçümseyici bir ifade vardır.

Yemek siparişi verirken Ömer’in Mehmet’in dişleri nedeniyle köfte yemesinin daha iyi olacağını söylemesi Mehmet’i düşündürür: “Nasıl öğrendi dişlerinin daha ilk günden bir tabanca kabzasıyla darmaduman olduğunu? Kimseye anlatmadı ki o doksan iki günün öyküsünü” (11). Mehmet, Ömer’in Hikmet’i küçümseyip artık kendisini “kahraman” gibi görmesi üzerine yaşadıklarını düşünür:

Bekletmişlerdi tam bir hafta, ayakta. Parmak uçlarını duvara dayatırlar, bekletirler öylece. Ayakların açıktadır, duvardan güç alamazsın. Ama bütün bütüne ortalıkta olmadığını da bilirsin gözbağına karşın. Hepsi hesaplanmıştır. Duvara dayanmaya kalktığın anı gözetler biri. Ya da yuvarlanıp

yere düşmeni. Gelip tekmeler böğürlerini. Tekmelerden değil de, duvara sığınma isteğinin keşfedilmiş olmasından incinirsin.

Önce dişlerini sıkarsın. Çişini kaçırmamaya çalışırsın. Bir istedikleri de odur çünkü. Sonra hiçbir şeyini sıkamaz olursun, dişlerini bile. Ayakta uyunur mu? Hem de parmak uçların duvara dayalı? Uyunur be Ömer! Uyunurmuş. Düşüverirsin. Bir anlık düşünden tekmelenerek uyanırsın. Öyle yeşil çayırlar, mavi gökler filan da görmezsin düşünde. Döşeksiz bir hücre görürsün yalnızca. Götürseler, hücreye götürseler. Yatıversem beton zemine. Uyusam, bir anlık uyusam. Bir uyuyabilsem... Tam bir hafta. Bekletmişlerdi böyle.

Geldiler sonra. Kaç kişiydiler? Bilmiyorum. Bir şeyler konuştular aralarında. 'Atın hücreye, biraz kendine gelsin. Geberip gidecek elimizde,' dedi biri. Gittiler. İçlerinden biri geri dönüyor. 'Yürü lan!' diyor. Anahtar şakırtısı. Hücreye götürecekler. Hücre... Uyku!

Mutluluğun resmini yap deseler, hücreyi çizdim o an, inanır mısın? [....]

"Ne hücresi, ameliyata girecek o şimdi."

Ameliyat... Kayışlar... Kablolar... Sopalar...

Falaka sopalarının kalından inceye adları vardır, bilir misin Ömer? En kalınına 'tulumba tatlısı' derler. Güm güm iner, tok seslerle. Uyuşursun. Tabanlarından beynine bir duman yayılır. Boğulursun dumanın içinde. Sonra oklavayla hamur açar gibi açarlar ayaklarını. Kan toplamasın diye. Patlar tabanların.

İyidir patlaması. Kangren olmaz kan toplanmayınca. Uyuşur iyice. Uyuşması da iyidir. Acı yalnızca kulaklarından patlayıp çıkar artık. Tabanların hissizleşir. Sen uyuştukça sopayı inceltirler. Vezirparmağı, kadayıf... En incesi yok mu, o en incesi! Uyuşan tabanlarına keskin bir ısıklık çalarak yapışır. Vijj... vijj... Her inişinde uyuşan tabanların, bıçak bıçak uyanır. Sırf ayak tabanı olursun. Başın, yüreğin, karnın hepsi ayak tabanından. (18)

Mehmet, işkencede “kırıldığı” için Hikmet’e kızgın olan Ömer’e işkencede yaşadığı ve kendine göre “zayıflık” olan andan bahsetmez:

‘Söyleyecek bir şeyim yok efendim.’

Sesim kırık dökük.

‘Efendim,’ dedim üstelik. ‘Efendim,’ dedim. Yaltaklandım! Ne oldu günlerdir çıkan gür sesime? Fark edecekler. ‘Tam zamanıdır,’ diyecekler. Nasıl yaptım bunu? Nasıl küçülebildim bu kadar?” (19)

Suna da abisi gibi gözaltına alınır, işkence görür. Masaya gelen köfte onu geçmişe götürür. Hücredeyken işkencecilerden birinin köfte getirdiğini anımsar. Köfteyi getirdiği kişinin konuştuğu ve bunun karşılığında da ödüllendirildiği anlaşılmaktadır: “Al aslanım, köfte-ekmek. Kimseye bir lokma verdiğini görürsem, doğduğuna pişman olursun. Az önceki hiç kalır. Onlar da akıllarını başlarına toplasınlar. Konuşsunlar efendi efendi” (12).

Aynı hücrede Suna kolundan duvara kelepçelidir:

Ne zamandır burada? Kolu yok artık. Sağ kolu onun değil. Sağ kolu duvara kelepçeli. Göğsünde bir kâğıt. Üzerinde eğri büğrü

harflerle: Y-S-T. 'Yemek-Su-Tuvalet' yasak anlamında. Hatırlayamadığı kadar uzun bir süredir yemek ve su verilmiyor Suna'ya. Tuvalete de götürülmüyor. Kâğıdı görmesine gerek yok harflerin anlamını çözmek için. Zaten ne kâğıdı, ne de yüzü duvara dönük bekletilen öbürlerini görebilir. Gözleri bağlı. Hepsinin. Öbürlerinin akşamdan akşama ya da sabahtan sabaha hücreye indirildiklerinde açılıyor gözleri. Suna'nın açılmıyor. Yalnızca burun delikleri açık. Köfte kokusunu duyabilsin diye mi? Köfteden başka? Kan, pislik, yalvarma, çığlık, sidik, kusmuk, tehdit..." (12)

Aslı, Hikmet'i sevmektedir. Hikmet tam da bu nedenle endişelenmektedir: "Dayanamaz bu kız. Onun gözü önünde kendisine elektrik verirlerse... Askıya asarlarsa... Katlanamaz onun acı çektiğini görmeye" (11). Ancak Aslı direnir. "Duvarlara çarptılar başını, tekmelediler" dışında Aslı'ya ne olduğunu görmeyiz. Utanma duygusunu da sorgular Aslı:

Aslı kırık dökük bir şeyler hecelelemeye başladığından bu yana ilk kez ağlıyor. Hücrede yalnız olmasaydı utanır mıydı gözyaşlarından? Utanma duygusu kaldı mı? Nelerden utanır insan? Çıplaklıktan? Küfürden? İnsanlığından? 'İnsan' kavramının soyanları, küfredenleri de kucaklamasından utandı yalnızca, utandıysa eğer. (13)

Hikmet'in "kırılmasına" Aslı tanık olur. İşkencecileri Hikmet'e ona zor kullanıp kullanmadıklarını sorduklarında Aslı onun karşı çıkacağına inanır:

Bileklerindeki, koltuk altlarındaki çürükleri gösterecek, askı izlerini. Parmaklarındaki yanıkları, kabloların bağlandığı yerleri.

Elektrotların bağlandığı yerlere ıslak pamuk koymayı akıl edemiyorlar henüz. Halka halka küçülüp, sivri, kıpkırmızı bir kan noktacığında biten oyuklar. Sonra gözlerinin çevresindeki mosmor halkalar. Tabanlarındaki yarıklar. Tuz basılmış, ilaçlı sularda yürütölmüş. Yine de falaka izleri. Derinin altında kan pıhtıları. Basamıyor tabanlarına. Ayakkabıları kırk iki numara, ayakları kırk altı. Haykıracak: ‘Siz yaptınız!’ (14)

Aslı’nın beklediğı yanıt gelmez. Hikmet teslim olmuştur işkencecilerine. Suna da bunun nasıl olduğunu anlayamaz. Her şeye karşın yola devam edilmesi gerektiğini savunan abisinin durumu işkenceye dayanmasından daha zordur onun için:

İnan yaralarımın kapanması, mesanemden, rahimimde gelen kanın kesilmesi onca zor olmadı. Önceleri kıpırdayamıyordum sağ kolum. Senin misinaları açışın geliyordu gözümün önüne. Durmadan açıp kapatıyordum parmaklarımı. Voltalarda, sabahları, akşamları... İyileşecek, diyordum. İyileşmeli. İyimserliğime şaşıyorlardı. Sonra... Sonra beynimin yarısını göçürdün. En zordu onu yeniden tamamlamak. Parmaklarım gibi değildi, ayaklarım gibi değildi. Direniyordu durmadan. Neye yarar, diyordu. (16)

“Bölbölcü” adlı ikinci öyküde işkence yaptığı kişinin işkencede ölmesi üzerine tutuklanan bir işkencecinin daha sonra başına gelenler anlatılır. İşkenceci tutuklandığında endişelenmez, çünkü kendi durumundakilerin “üç-beş ayla paçayı sıyırdıklarına” inanır. Kendisine de “En fazla bir iki ay alırsın, tecil edilir o da, terfini bile etkilemez” (24) denir. Ancak tam bu aşamada bir

soyguna karışmakla suçlanır ve 15 yıla kadar cezası istenir. Bunun üzerine firar eder ve bir süre kaçak yaşar. Ancak yakalanır ve savcı karşısına çıkar. Soyguna karıştığına dair verdiği ifadenin zorla alındığını iddia eder: “Aman savcı bey, siz bilmiyor musunuz ifadelerin nasıl alındığını? Laf aramızda, bizim oralara değil yasa, Allah gelse, peygamber gelse giremez” (22).

Eline düşen herkesi konuşturduğu için kendisine “Bülbülcü” adı takılan işkenceci, hakim karşısındayken suçu önce ölümüne neden olduğu kişiye, sonra da kendisini uyarmayan doktora atar:

Gerçi derlerdi hep, dikkatli olun, gebertmeyin, derlerdi.
Namussuzun kalbi varmış, nerden bilirim? Doktor diye
koydukları o geri zekâlı söyleseydi ya... Nerden bilirim ölüp de
başıma bela olacağını? Ama vicdanım rahat! Domuzuna
domuzuna susuyordu. Bir inadı vardı savcı bey, gıkı çıkmadı.
“Bağır ulan!” diyorum. Bağırmıyor. Konuşmasından caydım,
bağırса razıyım. “Bağır ulan, rahatlırsın.” Yok! Bağırса, gerisi
gelecek. Bağırmıyor, itoğluit. İnadından öldü namussuz.
Şerefsizim inat olsun diye ölmüştür. Sırf başıma bu dertleri
açmak için.

Bu söylediklerim suç kapsamına mı girer? Siz ne
diyorsunuz savcı bey, konuşsaydı takdirname alacaktım.
Konuşturamadılar da bana devrettiler. “Hadi bülbülcü, bu yarma
tam sana göre, öttür bakalım iti,” dediler. Aynen böyle. [...]
Vallahi söylemediler kalbi olduğunu. Bilsem, sol yanından verir
miydim ceryanı? Kimler geçmedi ki elimden... Çekemedi
pezevenkler. (23)

Bülbülcü, kendisine işkence yapıldığını iddia eder:

İnan olsun beni bile yatırdılar tezgâha. Tezgâh nedir mi? Şimdi sen sahi mi diyorsun bilmediğini savcı beyim? Yok, ne demek estağfurullah. Tezgâh imbiğin hasıdır. Adamı süzer, ciğerini çıkarır ortaya. Sırat köprüsü mü desem, kıyamet günü mü desem... Hani bilmesem, ben bile sanacağım ki her yanımlıme lime yırtılıyor. Yahu kaç kere görmüşlüğüm var: Adam oraya tek parça yatar, tek parça kalkar. Yok savcı bey, yok! İnanır mısın şaştım, kalkıp da kolumu bacağımı yerli yerinde görünce... (25)

Kendisine işkence yapanlardan biri Bülbülcü'ye "en çok yağ çeken"dir.

"Tezgâh" denen yöntem değil ama bu kişinin kendisine en bildik numarayı uygulaması ağına gider. Sesini tanır: "Gözüm bağlı ya, sanıyor ki ben onu tanımam. Ben o sesi unuttur muyum? On beş yıla bir on beş yıl daha ekleyip yatırsalar, ben o sesi unuttur muyum?" (26).

Öykü, Bülbülcü'nün kendisine iftira edildiğini bir kez daha tekrar etmesi ve ifadesinin işkence altında alındığını söylemesiyle biter: "Hayır, kaçakken yaptığım iddia edilen soygun olayı ile hiçbir alakam yoktur. Böyle bir olaya katılmadım. Poliste bir ifade hazırlayıp okudular. Zor karşısında imzaladım. Evet savcı bey, emniyet ifadem işkence altında alınmıştır" (26).

"Kimini Şahin Tırmalar" adlı öyküde ise cezaevinden çıkan bir kadın İstanbul'da gezinir. Gördüğü neredeyse her şey ona cezaevindeki yaşantısından bir şeyler anıştırır: vapurdayken duyduğu küf kokusu, güvercinler, İstanbul'un semtleri. Güvercinlerin kafesteki cansız halleri bir cezaevi yetkilisinin söylediklerini hatırlatır:

Balık istifi gibi. Kimin kanadı nerede, kimin ayağı kimin altına gitmiş, belirsiz. Öylesine yeknesak, öylesine kişiliksiz. Kafesi kabullenmişler, gözleri ölü balık gözü. Bir askeri cezaevi yetkilisinin benzetmesiydi bu, demek kapmışım.

“Önceden sizin bakışlarınız çakmak çakmaktı, benim askerlerimin gözleri sanki birer ölü balık gözü. Külahları değişiyoruz şimdi, bundan sonra siz bakacaksınız ölü balık gibi.” (30)

Zincirle bağlı bir şahini elindeki sopayla dürten çocuk öyküdeki kadın karakterin ilgisini çeker. Şahin çocuklarla ilgili değil gibidir. Zincire bağlı bir şahini kışkırtmaya çalışan çocuk kadını “tiksindirir”, şahine de aynı duyguyu yakıştırır: “Ama, ben yakıştırıyor olmalıyım kelepçe karşısında yüreklenen ödlelikten, tutsak karşısında yiğitleşen korkaklıktan tiksindiğini” (31). Şahinin durumuyla kendi durumunu benzeştirir.

Çocuklar şahinin ilgisini simitle çekmeye çalışırlar. Simit, kadını bu kez de cezaevindeki açlık grevine götürür. Tutuklular açlık grevindeyken, cezaevi görevlilerinin nasıl iştahla yemek yediklerini hatırlar.

“Tarak” adlı öyküde kadın tutuklular Mamak Cezaevi siyasi tutuklular için yetmeyince okuldan bozma bir cezaevine gönderilir. Elli kişinin bulunduğu bodrum katında pencereden dışarıyı görünmektedir. Öyküde anlatıcı ikinci tekil kullanır. Yazar kendisiyle konuşur gibidir.

Bodrum kat penceresinden dışarıya bakarken gördüğü “kir pas içindeki eski bir tarağa” özenmektedir. Bulundukları yerde “özgürlük-dışarıyı özgürlükse eğer- bir kol boyu uzaktaydı” (42). Tarağın yerinde olmayı ister.

Otobüsler ise ona İstanbul'da gözaltından Ankara'ya aktarılışını anımsatır. Otobüste yanına oturan görevliyi sesinden tanır:

Otobüste yanında oturan görevlinin seni sorgulayanlardan biri olduğunu anlayıvermiştin. Yolda arkadaşıyla konuşurken, birdenbire. Belki sesinin tınısından, belki laf arası boğazını temizlemek için kısa kesik öksürüşünden. Onun böyle insan kılığında gezebilmesine müthiş şaşmıştın. Yolculuğu büsbütün kasvetli kılmıştı bu keşfin. (44)

Dışarıyı gözler, bir yandan da düşünürken bir gazete haberinin okunduğunu duyar. Haberdeki kişi tanıdık gelir. Önce anımsayamaz, ama daha sonra “zifiri bir sabah sayımı”nda adının okunduğu aklına gelir. Geçmişe döner ve bekleme odasına getirildiğini günü anımsar. Nasıl bir yere getirildiğini anlayamamıştır. Hem karanlıktır, hem de gözleri bağlıdır:

Seni gözleri bağlı getiriyorlar. Tekmeleyip oturtuyorlar. Sol bileğinden kelepçeliyorlar. Nereye? Bilmiyorsun. Tek bildiğin, kelepçenin zincirle bir yere bağlı olduğu. Şakırtısından anlıyorsun.

Önce karanlık var. Bir de şişen sol kolunun sancısı. Sonra karanlığın içinden inilteler geliyor. Baştan beri var mıydı? Bilmiyorsun.

Algıların yerine geliyor yavaş yavaş. Önce işitme, sonra koku. Oraların kendine has kokusu. Yapış yapış. Derken dokunma. Sağ elinle yokluyorsun. Betonun üzerinde oturuyorsun. (46)

Kolu yukarıya doğru kelepçelenmiştir. Bir süre sonra kelepçesinin takılı olduğu zincirin oynadığını fark eder. Zinciri aşağı çektiğinde kolu biraz olsun aşağıya iner, rahatlar. Ancak bu keşfin ardından başka bir keşif gelecektir. Aynı zincire bağlı başkaları da vardır.

Fısıltılar duyar. Yalnız değildir. Fısıltıların başlayıp kesilmesi kapının açılıp kapanmasına bağlıdır. Sorgusu tamamlananlardan bazıları hücrelere götürülür.

Kolu dinlenebilsin diye zincire asılır. Fısıltıyı duyar yine: “Asılma zincire, öbür yandaki bitkin. Az sonra içeri götürürler onu” (48).

Zinciri serbest bırakır. Karşı taraftan iki kez çekilir zincir. Bunun bir teşekkür olduğunu düşünür. Kolu zonklamaya başlar. Acıya ne kadar dayanabileceğini düşünürken tekrar fısıltıyı duyar:

‘Al şuna otur.’

Bir sürtünme sesi. Kalçana sert bir şey geliyor. Sağ elinle yokluyorsun. Plastik bir sandalye oturağına benziyor. Altına çekip üzerine oturuyorsun. Beton soğuğu kesilince yumurtalıklarının ağrısı soluk alıyor sanki. Kanamanın sancısı diner gibi oluyor. Bir de kanaman var, en aksi zamanlara denk gelmeyi nasıl da becerir. Gözaltında iki kanama daha geçireceğini o zaman henüz bilmiyorsun. (48)

Fısıltının sahibinin kim olduğundan emin olamaz. Bir tuzak olabileceğini düşünür. Yanındaki fısıltının sahibi on gündür orada olduğunu, zincirin öbür ucundakinin ise 35 gündür “ceza”da olduğunu anlatır. Kolunun ağrısına bir de regl sancısı ve utancı eklenir. Bulunduğu “bekleme odası”nda

tuvalete ancak bir kez gidilebilmektedir. Kanaması için yapabileceği hiçbir şey yoktur:

Altın sırlıslıkla. Fanılanı yırtıp kullandın. Değiştirebileceğin hiçbir şey yok. Günde iki kez faniladan bezini hiç değilse tersyüz edebileceğini umuyorsun. Günde bir kez... Nasıl başa çıkacak? O zaman henüz günde biri bile nimet sayman gerekeceğini bilmiyorsun. İlk gece seni götürmüyorlar, öğreniyorsun. Bilmediğin başka bir şey pamuk vermemenin kadınları cezalandırmak için kullanılan özel bir yöntem olduğu. Mamak'ta keşfedeceksiniz bunu, bir metrekarelik hücreyi üç kişi, bir lazımlık ve bir su bidonunu on gün boyunca paylaşmak zorunda kaldığınızda. (50)

Görevli gittikten sonra fısıltının sahibiyle tanışır. Nasıl olduğunu anlayamaz, ama yanındaki fısıltı ona bir kutu süt uzatmıştır. Sütü sorgudan yeni gelene ulaştırmaları gerekir. Bunu yaparken bir kabloyu dişleriyle kamış haline getirirler. Fısıltının sahibi kabloyla ilgili bir şaka yapar ve kendi şakasına güler. Kadın da güler: "Tatlı tatlı gülüyor. Sen de gülüyorsun. İçinden gelerek. Çok uzun süredir böyle keyifle gülmediğini fark ediyorsun. İçin yıkanıyor. Ne vıcık vıcık fanılan, ne kocaman ayakların... Enikonu mutlusun" (56).

Sütü verdiği kişinin yüzünü göremez, ama aklından hiç çıkaramaz: "İsrarınız üzerine sütün tamamını emip bitiren öbür yandakinin de yüzünü hiç görmeyeceksin. Ama yıllar sonra bebeğini ilk kez emzirdiğinde nedensizce düşüverecek aklıma. Miniğinin yüzünde onu bulacaksın" (57).

Sorguya götürülenler zaman zaman ufak tefek yiyecek ya da içecek getirirler. Bir süre sonra genç bir kız, öyküdeki kadın karaktere “dört leblebi” verirken yakalanır. Genç kızı döverler. İkisini el ele tutuşturup elektrik verirler.

Karanlık odalar, gözlerin bağlanması, işkence sesleri, çığlıklar, işkencecilerin küfürleri beklenen şeylerdir. Bulundukları yerde tuhaf gelmez hiçbirine. Ama, gözleri bağlı olduğu halde, halıdan ve yumuşak koltuklardan üst düzey olduğunu düşündüğü bir yetkilinin odasında otururken duyduğu telefon görüşmesi onu şaşırtır, hatta komik gelir:

“Alo... Tamam, aldırırım. ... Meşgulüm şimdi. Uzun konuşamam. ... Hayır unutmam. Kaçta çıkıyor bugün? ... Tamam dörtte yollarım. ... Yağmur dursa da yollarım, merak etme. Kapatıyorum.”

Derinden duyulan endişeli kadın sesi yetkilinin eşi olsa gerek. Dışarıdan sağanak yağmurun camları dövdüğü duyuluyor. Kıştan beter üşüten ıslak bir sonbahar. Kadın okuldaki çocuğunu merak etmiş olmalı. Şu anda başka birilerinin kızlarına, oğullarına hortumla soğuk su sıkılıp sonra elektrik verildiğini, bunun kocasının çalıştığı katta, onun burnunun dibinde, hatta onun emriyle yapıldığını bilip bilmediği takılıyor aklına. Durumu komik bulmaya başlıyorsun. Yansıyor mu dudaklarına? Hızlandırıyor mu o hınzır kıvrımlar adamın masadan kalkışını? (55)

Telefonda karısıyla çocuğun okuldan alınmasını konuşan kişi “az sonra uygar kişiliğini” bir yana bırakacak ve sorgulamaya başlayacaktır.

Kimbilir nereden incecik bir değnek çıkaracak ve sana el
falakası çekecek. Az önce çay ikram etme girişiminde
bulunduğu makam odasında. Düzgün Türkçe ile sorduğu her
soruya eşlik eden bir darbe. Soruları yanıtsız kaldıkça
darbelerin şiddeti artacak. Ellerin senin olmaktan çıkana dek.
(55)

Öyküdeki kadın karakter fısıltının sahibiyle birlikte türküler söyler,
birbirlerine fıkralar ve romanlar anlatırlar. Birkaç kez konuşurken
yakalandıklarından “sorgu dışı özel eziyet” görürler. Yine de devam ederler.
Yetkililer kötü örnek oldukları için “Ankara asfaltına götürmeyi” planlar.
Kendilerine duyurmak için böyle konuştuklarını düşünürler, ama yine de emin
olamazlar.

Gözaltındayken sorgulanmaya, işkence görmeye devam ederler: “O
kan tükürecek sık sık. Kum torbasıyla her dövülüp geldiğinde artacak
kanaması. Kum torbasının dışarda iz bırakmadan iç organları parçaladığını
sonradan öğreneceksin” (58). Kendisi de sonunda kötüleşir. Yetkililer
telaşlanırlar, çünkü kimliğini öğrenememişlerdir ve önemli birinin kızı
olabileceğinden endişelenirler. O nedenle sonunda hücreye indirirler kadını.
Öykünün kahramanı, fısıltının sahibi olan arkadaşına veda edemez.

“Tarak” öyküsünde bugüne dönen kadın karakter okuldan bozma
cezaevinde bodrum katında pencerenin biraz ilerisindeki tarağa bakıp ona
imrenirken bir yandan da gazetede bir haberin parça parça okunduğunu
duyar. Bekleme odasındaki arkadaşından haber almalı bir ay bile
olmamıştır; o yüzden salıverilmesi, sonra tekrar yakalanması pek olası
görünmemektedir. “Ankara asfaltına tek başına mı götürüldü yoksa?” (59)

diye sorar kendi kendine. Sonunda gazeteyi alır ve haberi okur. Okumadan bildiği halde: "... ağır yaralı ele geçirilmiş, hastaneye kaldırılırken yolda ölmüştür" (59).

"Radyatör Davası" adlı öyküde ise açlık grevi esnasında yapılan bir sayım ve sonrasında aramada olanlar mizahi bir bakışla anlatılır. Sık sık yapılan sayım ve aramada koğuşlar öylesine alt üst olur ki tekrar toplamak anlamını yitirir. Zehra adında biri giysilerini kat kat giyer. Böylelikle hem arama sonrası giysilerini toparlamak zorunda kalmaz, hem de askerler copla vurduğunda daha az canı yanar.

Sayımların hepsi olaylıdır, ancak açlık grevini kırmak istedikleri sayım daha şiddetli olacaktır. Her tutukluya iki asker düşecek şekilde tutukluların etrafı çevrilir. Tutuklu kadınlar direnirler. Gece başlayan dayak sabaha kadar sürer. Tutuklulardan Seval'in yanağı gelen bir cop darbesiyle şişer. Ertesi gün mahkemesi vardır; o nedenle bu da onlar için bir sevinç olur. Kendilerine yapılan baskıyı herkes görecektir. Seval ertesi gün mahkemeye gitmek üzere çıkar, ama tam bir hafta dönmez koğuşa. Mahkemeye çıkmadan önce yanağındaki şiş insin diye hücrede tutarlar Seval'i. Üstüne bir de dava açarlar, "[s]ayım çavuşunu dövmeye tam teşebbüsle" (67). Öyküdeki "mizah" da burada başlar. Seval'in boyu bir 55, kilosu ise 45'tir. Sayım çavuşu ise bir 90 boyunda, 110 kilo ağırlığındadır.

Mahkemede yargıç sayım çavuşundan olanları anlatmasını ister:

"Yumruk olayına gel. Nasıl yumrukladı bu kız seni?"

"Hamletti, komutanım hamletti!"

[...]

"Bu kız mı üzerine saldırdı senin?"

“Evet komutanım.”

“Sen ne yaptın?”

“Ben kenara çekildim komutanım.”

“Niye çekiliyorsun kenara?”

“Kendimi savunmak için komutanım.”

“Kıza dokunmadın mı?”

“Dokunmadım komutanım.”

“Sonra ne oldu?”

“O hızla çarptı komutanım.”

“Neresini çarptı?”

“Yanağını çarptı komutanım.”

“Nereye çarptı?”

“Radyatöre çarptı komutanım.” (67)

“Balerin Sevgili” adlı öykü ise köylü bir “devrimci”nin ağzından anlatılır.

Bu karakter, köye gelen kentli devrimcilere rehberlik eder. “Saz benizli, ince kemikli” kentli devrimcilere güvenmez köylüler. Onlara göre “[d]evrimci dediğin, aha kapı gibi olmalı. Her bir parmak, aha hıyar gibi olmalı”dır (75). Yine de “Gözlüklü” adını taktığı kentli devrimci, öykünün anlatıcısı için farklıdır. Hayatında ilk kez gördüğü Fransızca kitapta Degas’nın balerinlerini “Gözlüklü” tanıtır ona. Böylelikle köylü anlatıcı, bir hayali balerin sevgili edinir kendine.

Yakalandıktan sonra işkence görür:

Hayalarını buruyorlar. Sesi kendine yabancı. Sesi yabancı. [...]

Kablolar bağlanıyor, kablolar dört bir yanını dolanıyor.

Dişetlerine, kulakmemelerine, burnuna, burnunun ta içine...

Burnu ıslak, misliyle sarsıyor elektrik. Burnu beynine yakın, beyni paramparça. Her bir parçası bir duvarda. Onların üstlerine başlarına yapışmış. Pantolonların ütüsü bozuldu, ayakkabıların cilası. Küfrediyorlar, beynini silkeliyorlar giysilerinden. Öfkeyle kabloyu daha da içlerine sokuyorlar burnunun. (82)

Dayanamayacağını düşünür. İstediklerini yapmaya karar verir, yeter ki dursunlar ister. Onu Gözlüklü'yle yüzleştirirler. Tam o anda hayali balerin sevgilisinin elini avucunda hisseder. Bu onu daha dirençli kılar. İşkencecileri de ondaki direnci fark ederler ve uzunca bir süre daha sorguya devam ederler: “Ne çok gidip geldi sorguya. Sekiz ay mı geçti sorgularda, bir yıl mı? Sonradan, şu ranza bile sığınak olamadı. Her yakalananla bir kez daha çektiler. Ne çok yüzleşmeler, ne çok ifadeler. Bitmedi, tükenmedi hırsları” (84).

Köylü anlatıcının sorgularda kırılan kolu yanlış kaynar; sol dirseğini bükemez. “Sol eli çolak”tır artık. Olmayacak bir saatte avukat geldiğini söyleyerek adını seslenirler. Kim bilir nereye götürülecektir. Giderken hayali balerin sevgilisi ilişir gözüne.

“Gafrut”, Zürih’te siyasi mülteci olan Gafrut’un öyküsüdür. Yirmili yaşlarının başındayken Diyarbakır’da işkence görmüş, sağ ayağının tırnakları sökülmüştür. Bu işkencenin sonucunu kırklı yaşlarındayken de yaşamaya devam eder. Deforme olan tırnak acı verdiğiinden ara ara çektirmek zorundadır. Bu işlem her seferinde Gafrut’u işkence günlerine götürür:

Başparmak değil de onun yanındaki hâlâ başına derttir. Kalınlaşmış, mantarlaşmış bir tuhaf tırnak kalıntısı zonklatır ayağını. Belirli aralıklarla çektirip temizletmek gerekir. Film

çekimi sırasında bile gitmek zorunda kalmıştı bir kez, ekipten ayrılıp. Garip bir karanlık çökmüştü üzerine o gün, matlaşmıştı gözleri.

“Tırnak çektirmenin anımsattıklarından mı?” diye sorduğunda, belli etmek istemediği bir şaşkınlık:

“Sen nerden bilebilirsin?” (95)

“İhsan Sokağı”, öğretim üyeliğinden atılmış bir mimarın, karısının verdiği alışveriş listesini tamamlarken kendisiyle hesaplaşmasını anlatır. Karısını, evliliğini düşünürken bir yandan da kira geliriyle yaşayan emekli albay kayınpederi ve kayıinvalidesinin, kızlarının kendisiyle evlenmiş olmasından hoşnut olmadıklarını düşünür. Mimar alışveriş yaparken her zamanki yolundan gitmek yerine ters yöne sapar. Hep gördüğü ama hiç gitmediği midyeciden midye alır. Midyecinin midyelerin üzerine koyacağı ekmek içi onu cezaevi günlerine götürür: “Evde de yemiyor ekmek içini. Metris’ten kalma bir alışkanlık. Ekmek içlerinde şap topak topak olurdu. Çok zorunlu kalmadıkça, içini boşaltıp yalnızca kabuğunu yerlerdi” (117).

Yokuşu tırmanırken karşısına çıkan özel bir Ermeni okulunun girişinde gördüğü “Ne Mutlu Türküm Diyene” levhası askeri cezaevindeki bir uygulamayı hatırlatır:

“Andımızı iç!” diyor sayım çavuşu. “Türküm-Doğruyum-Çalışkanım” diye mi başlayacak? İlkokulda, sonunu boğazlarını paralayarak söylerlerdi: “Ne Mutlu Türküm Diyene!”... 1881-1938! Tuhaf olmuş imzayı unutmaları. Türk olmanın mutluluğu 1938’de miadını doldurmuş gibi... Andımızı içmiyor, içemiyor. Bilinçli bir direniş değil. Ne yapması gerektiğini bilemediğinden

biraz şaşkın. Daha dün geldi emniyetten. Tabanlarına zor basıyor. Koltuk altlarında askı izleri. Oysa iki hafta da dinlendirdiler işkence sonrası. Nasıl olsa vakti bol. Gözaltı süresi doksan gün. Çok şükür doksanı tamamlamadan çıktı o, altmış üçüncü günde. Ne de olsa “o” harfini düzgün yazanlardan. Öğretim üyesi. Öğretim üyesiydi. (124)

And içme uygulaması sırasında ne yapacağını bilemez bir durumdayken yanında birinin fısıldayarak “Yeni geldim, bilmiyorum de” önerisinde bulunduğunu hatırlar. Ancak sayım çavuşu konuştuklarını fark etmiştir. Her ikisine de copla vurulmuş ve elleri tuzlu suya bastırılmıştır.

Eve gitmeden bir kahveye uğrayıp çay içer. Sokağın adını merak eder. İhsan Sokağı olduğunu öğrenir, ama değiştirilmiş olduğunu düşünür. Sokağın eski adını soruşturur, bir türlü öğrenemez. Sonunda dayanamayıp karısına bu konuyu açtığı anda ondan sokağın eski adının Çiftkilise Sokağı olduğunu öğrenir. Ama kimse bu adı hatırlamaz artık.

“Düşük”, planlanmamış bir hamileliğin sona ermesini anlatır. Öyküdeki kadın karakter uzun süren yolculuklara çıkmıştır. Hamilelikten dolayı yaşantısından ve uğraşlarından “taviz vermez”: “Ben onu aman aman davet etmedim. Dünyaya gelmeyi kendi talep ettiğine göre alışsın. Tutunsun sıkıca” (134). Ancak ev sahibiyle olan tartışmadan sonra banyoya gittiğinde bir damla kan görür. Telaşlanarak annesini arar; annesi endişelenecek bir şey olmadığına dair onu yatıştırır. Akşama kadar kanama devam eder. Ertesi gün büyük bir kan pıhtısı görür ve doktoru arar. Doktor muayenehaneye gelmesini söyler. Gider, ancak epey bir süre bekler. Bu arada pıhtılar kocaman parçalar halinde gelmektedir. İki kez daha tuvalete gittiğinde artık içinde bir boşluk

hissetmektedir. Sonunda doktor muayene etmek üzere çağırır. Hemşirenin sesini duyar: “‘Öne doğru kayın biraz,’ diyor hemşire. Öne doğru kayıyor. Dizleri yukarı kalkıyor iyice” (137).

Muayene sırasında hemşirenin ve doktorun söyledikleri, yaşadığı acı sorguda yaşadıklarına benzer. Öykü içerisinde geçmişteki bu işkence anısı italik olarak belirtilir: “ ‘Çekin kayışı,’ diyor birisi. Bir sürtünme sesi duyuyor. Ayakları havalanıyor” (137). Muayene etmek için doktor metal bir aletle vajinasını açtığında canı yanar: “Canı yanıyor dehşetli, yumruklarını sıkıp tırnaklarını avucuna batırıyor. [...] Hiç bu kadar canı yanmamıştı, değil muayenede...” (137).

Öyküdeki kadın karakterin yaşadığı jinekolojik muayene, vajinasından elektrik verilmesiyle benzeşmektedir:

“Kabloyu sokun,” diyor birisi.

Teki sağ elinin küçük parmağına bağlı. Öbür kabloyu rahimine dek sokuyorlar. Manyeto kolunun çevrilirken çıkardığı o benzersiz tıkırtı. [...]

“Ne zaman başladı kanama?” diyor doktor.

“Kanama başladı, lanet olsun,” diyor birisi.

“Biraz dinlendirin, tehlikeli olabilir,” diyor bir başkası.

Hipokrat yeminini anımsamak için yanlış bir an seçtiğini söylüyor birinci ses, biraz sinirli, biraz alaycı. - Demek dinlenme öneren bir doktor! - Susturuyorlar doktoru. Oysa, yalnızca görevini yapmıştı o. Sürdürürlerse ölebilir. Ölmemeli ki sorgulanabilsin.

Ne zaman başlamıştı kanama? Dört hafta olmuştu
gözüne alınılı galiba. Saçmalama, onu sormuyor. Dün sabah
başladı ya, ev sahibi kapıyı çaldıktan sonra. (137)

Doktor emin olmak için sonografiye gönderir. Sonografi sonrasında
kadının düşük yaptığı kesinleşir. Hayati tehlike söz konusu olduğundan
hemen kürtaj olması gerekmektedir. Kadın eve döner. Kliniğe gitmek için
hazırlanırken bir yandan uzun zamandır konuşmadığı bir arkadaşını kürtajla
ilgili bilgi almak için arayıp konuşurken bir yandan da Lenin'in Bükreş'teki
heykelinin kaldırılmasını izler. Ağlamaya başlar. Telefonu kapatır. Lenin'in
sözü aklına gelir: "Bir düşük, bir erken doğum, bir kürtaj..." (143). Arama
sırasında toplanıp götürülen kitaplarına hayıflanır. Kliniğe gitmeden önce
yıkanmayı düşünür, ama sular kesiktir. "Yeniden giy[er] kirli çoraplarını kirli
ayaklarına. Televizyonu kapatı[r]. Kapıyı çekip çık[ar]" (145).

"Muhayyel Bir Mektup", bir Yargıtay emeklisinin cezaevindeki kızına
cevaben yazdığı mektuptur. Baba, mektubunda, kızının "fikir suçlusu" olarak
cezaevinde bulunmasıyla ilgili düşüncelerini aktarır. Bu, "kendileri için de bir
nevi tahsil olmaktadır" (147). Mektubunda, meslekten men edildiği için
işportacılık yapan eski bir polisle karşılaşmasını aktarır. Bu eski polis, babayı
iki yıl önce yazıhanesinde ziyaret etmiştir ve gözaltındaki kızından ona haber
getirmiştir. Bunu babaya hatırlattıktan sonra polis gözaltında işkence gören,
ama hiç konuşmayan kızına kendisi, kendisi gibi düşünenlerin ve hatta
kendisi gibi düşünmeyenlerin de bu direncinden dolayı saygı duyduğunu
söyler. Yargıtay emeklisinin kızı, eski polis memurunun aktardığına göre
yoğun işkence görmesine karşın adını bile söylememiştir: "Kaç hafta geçmişti
gözaltına alınılı bilmiyorum, bacımda çit yok. Çok eziyet gördü, şimdi

anlatsam, yüreğiniz kaldırmaz. Hiç demiyeyim, daha iyi” (148). Polis, kızı yardım etmeye çalışsa da kız, adam polis olduğu için bu yardımları geri çevirmiştir. Kızının adını nasıl öğrendiğini de babaya anlatmıştır eski polis. Kızın hücreğine siyasi nedenlerle gözaltına alınmış bir başka kız gelmiştir. Polisler, bu kızı bebeğini öldürmekle tehdit ederler ve bir plan yaparlar. Sonradan hücreye getirilen kız işkence görüyormuş gibi gösterilecek ve bu yolla yargıtay emeklisinin kızının güvenini kazanacaktır. Adını öğrendikten sonra yetkililere bildirilecektir ve muhbirlik yapan kız da salıverilecektir. Nihayet kızın adı öğrenilir. Eski polis de adını yetkililere vermeyen, bu nedenle daha da ağır işkence gören kızın babasına gidip kızının nerede tutulduğunu söyler. O dönemde gözaltında kalma süresi doksan gündür. Bu süre boyunca gözaltına alınan kişilerin yakınları nerede olduklarını öğrenemezler. Öyküdeki baba eski polisin verdiği bilgiyle gözaltına alınan kızının yerini öğrenebilmiştir.

Bu öyküde otobiyografik öğeler de öne çıkar. Öyküdeki baba gibi Feride Çiçekoğlu’nun babası da emekli Yargıtay üyesidir ve mahkemede kızı için öyküde olduğu gibi, “En iyi cins at bile tökezleyebilir” (“Muhayyel...” 147; “Belki de Boyuna...” 49) demiştir. Feride Çiçekoğlu, cezaevinde geçirdiği süreyi “ikinci bir doktora” (“Cezaevinde Gri...” 13) olarak görür. Öyküdeki baba da “sadece senin için değil, bizler için dahi bir nevi tahsil olmaktadır” (147) diyerek kızının bu süreyi bir tahsil olarak gördüğünü belirtmiş olur.

“Sizin Hiç Babanız Öldü mü?” adlı öyküde anlatıcı kadın karakter kendi babasının ve birlikte olduğu erkeğin babasının ölümlerini düşünür. Kadın cezaevindeyken babasının ona meyve ve giysi getirdiğini anımsar. Hücrede yazdığı mektup babasına ulaşınca adam kızının yazısını tanıyamaz: “Öyle

berbattı ki yazın, bu benim kızım değil, diye bağııp çağırdım kapıda. Hiç aklıma gelmedi seni hırpalamış olabilecekleri. Hep derlerdi de inanmazdım. Ben bu devlet için hâkimlik, savcılık yaptım!” (157). Çocukluğundan konuştukları bir sefer de “Nasıl kıyıp da vurdular tabanlarına?” (155) diye sorar. Yine de babası “[i]nanmaz göründü devlet eliyle atılan falakaya, verilen elektriğe” (159).

Şimdiyle geçmişin bir arada geçtiği öykünün sonunda anlatıcı kadın kendisine de uzaktan bakacaktır: kendi çocukluğu, birlikte olduğu erkeğin çocukluğu, her ikisinin de babasının ölümü, cezaevi, işkence, şimdiki zaman, geçmiş zaman, kendisi, aynadaki yansıması ve yine kendisi. Yazar bu son öyküyle yaşamına ve kendisine bir aynaya bakar gibi baktığını söyler gibidir. Hem gerçektir, hem de bir görüntüdür.

Judith Herman’ın belirttiği gibi, “Mağdur[,] deneyiminin bir parçası olur, fakat sadece bir parçası. Hikâye de diğer hatıralar gibi bir hatıradır; diğer hatıraların solduğu gibi o da solmaya başlar. Hastanın kederi de canlılığını kaybetmeye başlar. Travma, belki de mağdurun hayat hikâyesinin en önemli olmayan ya da en ilginç olmayan parçası haline gelir” (Herman 252).

3. 100’lük Ülkeden Mektuplar: Fiziksel ve Ruhsal Yolculuklar

Feride Çiçekoğlu’nun *100’lük Ülkeden Mektuplar* adlı öykü kitabı 1996 yılında yayımlanır. Kitapta 12 öykü vardır. Yazarın yine kendi yaşamından yola çıkarak yazdığı bu 12 öyküden “Doğmuş Kızıma Mektup” ve “İdrarlarını İçen Tutuklular” adlı öyküleri inceleyeceğiz.

“Doğmuş Kızıma Mektup” adlı öyküde anlatıcı, üç-dört yaşlarındaki kızına yazdığı mektupta kızını “böyle bir dünyaya” getirmesi nedeniyle

kendisiyle hasaplaşmaktadır: “Sen bana mutlulukların en büyüğünü sundun, ben sana hangi mutluluk için söz verebiliyorum? Seni her türlü şovenizmin, dinci, ırkçı ve milliyetçi fanatizmin alevlendiği dünyamıza davet etme cesaretini nasıl gösterebildim?” (60).

Anlatıcı, 12 Eylül darbesinden sonra dört yılını siyasi mahkûm olarak cezaevinde geçirmiştir. Çıktıktan dört yıl sonra hamile kalır, ancak çocuğunu düşürür. Çiçekoglu’nun *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* kitabında yer alan “Düşük” adlı öyküde anlatıcı kadın karakterin bebeğini nasıl kaybettiği anlatılır. Her iki öykü de bu kayıp, bebeğin “küsüp gitmesi” olarak görülür (“Doğmuş...” 59; “Düşük” 134). “Doğmuş Kızıma Mektup”taki kadın karakter kızına yazdığı mektupta dünyanın, ülkenin içinde bulunduğu durumdan örnekler verir. Kızının da “bir gün işkence görmeyeceğine, yakılmayacağına, yok edilmeyeceğine nasıl” (61) güveneceğini sorar.

“İdrarlarını İçen Tutuklular”, halen Cumhuriyetçi Kadınlar Derneği Başkanı olan ve Madımak katliamının davasında da avukatlık yapan avukat, yazar Şenal Sarıhan’a yazılan bir mektuptur. Anlatıcının gazetede okuduğu bir haber bu mektubu yazmasına neden olur: Haberde Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD) heyeti adına Şenal Sarıhan’ın yaptığı açıklamada Diyarbakır Cezaevi’nden Gaziantep Cezaevi’ne nakledilen tutuklularla görüştüğü, “tutukluların tamamına yakınının yara izleri taşıdığı ve iki gün boyunca kendilerine su verilmemesi nedeniyle çoğunun ayakkabılarına doldurdukları idrarlarını içmek zorunda kaldıkları” yazmaktadır. Anlatıcı bu haberle on yıl öncesine gider ve Sarıhan’la okuldan bozma cezaevindeki ilk karşılaşmalarını hatırlar. Bu “okuldan bozma cezaevi” *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* kitabındaki “Tarak” adlı öyküdeki cezaevine benzer. İki öyküde de siyasi

tutukluluklara yetmediği için bir okul cezaevine dönüştürülmüş ve demir parmaklıklar örülmüştür (“İdrarını...” 64; “Tarak” 41). O zamanlar stajyer avukat olan Sarıhan, serbest bırakılacağına inanmaktadır. Ancak mahkemede öykünün kahramanı olan kadının “ ‘inkâra yönelik savunma’da bulunduğu, üstelik gerçekten iddia ettiği gibi elli gün işkence görmüş ise, baskıya rağmen inkârdan vazgeçmeyişinin ‘bilinçli bir militan’ olduğu[n]u kanıtladığı” (66) belirtilir. Kadının, bir sonraki celsede ceza alacağı kesinleşmiştir böylelikle. Yine de basın toplantısında tüm suçlamaları reddettiği bir şekilde yer alır. Basında bu haberin yer alması üzerine Gayrettepe Emniyet Müdürlüğü’nde sorgulamasını yapan görevliler, kadını sorgulanmak üzere Ankara’ya sevk edilirken uyarır: “Bakın, burada tüm suçlamaları reddettiğiniz gazeteye de geçti. Ankara’daki işkenceye dayanamayıp suçlamaları kabullenirseniz sizi vururuz. Ankara polisi karşısında itibarımızı beş paralık etmeyin!” (67). Anlatıcı “Ankara polisi[nin] bu tuhaf rekabette yenik düşmemek için elinden geleni” (67) yaptığını belirtir. İşkenceciler, gözaltındakileri “çözme” gayretlerinde rekabet içindedirler. “Tarak” adlı öyküdeki anlatıcı da İstanbul’dan Ankara’ya gönderilirken tembihlenir: “Bak burda ötmedin, orda ötersen kendini mahvolmuş bil. Bizimle dalga geçirtme” (44).

Yazarın bu kitabındaki 12 öyküden yalnızca ikisi cezaevi yaşamını ve işkenceyi anlatır. Travma hikâyesinin sürekli anlatılması, tekrar edilmesi sonucu travmatize kişi yaşadıklarını “geçmişte yaşanmış bir deneyim olarak görür”. Ancak Judith Herman’ın ifade ettiği gibi, travmatize kişinin “Merak etmesine gerek yoktur. Hiçbir zaman unutmayacaktır. Yaşadığı müddetçe her

gün travmayı düşünecektir. Her gün keder duyacaktır. Fakat travmanın hayatında artık merkezî bir yer işgal etmediği zamanlar da gelir” (253).

4. 9/11 New York-İstanbul ve Vesikalı Şehir: Unutulmayan Travma

9/11 New York-İstanbul, Feride Çiçekoğlu’nun editörlüğünü yaptığı ve 11 Eylül 2001’de New York’taki İkiz Kuleler’e terörist saldırısının ardından iki kentin “kimliklerini ve insanların yaşam hikâyelerine yaptıkları etkileri düşünmek için bir çıkış noktası” olarak düşünülen bir kitaptır. 2003 yılında yayımlanır. Bu kitabın öndeyişinde Feride Çiçekoğlu, 1980’de cezaevine girmesiyle ilgili göndermeler yapar: “Yalnızca dört yıl sonra yine bir Eylül darbesinin sonucunda kendimizi cezaevlerinde bulacağımızdan kuşkusuz habersizdik” (41).

Düşündükleri ve düşündüklerini sesli dile getirmesi nedeniyle tutuklandığına değinir:

1970’li yılların sonlarının, Türkiye’deki yaşamı sorgulamak için - özellikle de bunu sesli düşünerek yapıyorsanız - hiç de uygun zamanlar olmadığı kısa sürede anlaşıldı. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardından polis beni sokakta tutukladı. Tam o sırada, bir daha göremeyeceğimi düşündüğüm gökyüzüne son kez baktığımı anımsıyorum. (42)

Feride Çiçekoğlu, elli gün gözaltında tutulur. 12 Eylül döneminde gözaltı süresi doksan güne çıkarılmıştır:

Şu an kulağa çok uzun gibi gelen ancak neyse ki o zamanlar, askeri darbeden sonra iktidara gelen cuntanın gayet hızlı ve münasip bir şekilde uygulamaya koyduğu doksan günlük sorgulamaya kıyasla oldukça kısa süren elli günlük işkence

süresince beni ayakta tutan şey de, New York'u yeniden görme kararlılığım oldu. (43)

İstanbul, sinema ve kadın olmaya dair yazdığı ve adını Lütfi Akad'ın *Vesikalı Yarım* filminden esinlererek koyduğu *Vesikalık Şehir* (2006) adlı anlatısında Feride Çiçekkoğlu kendi yaşamından kesitlere de yer verir. Bu bölümlerde koyu renk harfler kullanılır. “İhtilal ve İntihar” başlıklı bölümde Çiçekkoğlu, 1980'lere geldiğinde gözüaltına alındığı dönemi anlatır. Aralık 1980'de gözüaltına alınışının 42. gününde, cunta yönetime el koyalı henüz üç ay geçmiştir. Ancak gözüaltına alınanların, işkence görenlerin sayısı binleri bulur. Diğer öykülerde yer alan işkence sahneleri burada da vardır:

Herkese falaka, herkese elektrik, herkes soğuk suyla sıırılsıklam ıslak... Bütün hücrelerde, işkence odalarında, koridorlarda her yerde o aynı hoparlör sesi: Elimizdesiniz, hiç kimse sizi kurtaramaz. Buradan sağ çıkmak için işbirliği yapın. Ardından marşlar. Sonra birilerinin komutanım dediği birisi herkese zorla and içirtiyor: Türküm, doğruyum, çalışkanım. And içmeyen yeniden falakaya gidiyor. Ayaklarım ayakkabılarıma sığmıyor. Biri kolumdan çekerek beni bir yere götürüyor. Çıplak ayak. Önce ıslak taşlara, sonra galiba mozaik, belli belirsiz çimentosu karışmış suya, ardından kaygan bir zemin, belki mermer, derken yumuşak halıya basıyorum. (130)

Vesikalık Şehir'deki “İhtilal ve İntihar” başlıklı bölümdeki and içme uygulamasını “İhsan Sokağı” adlı öyküde (124), “İhtilal ve İntihar”da anlatıcının götürüldüğü yerde ayaklarının altında hissettiği yumuşak halıyı ise “Tarak” adlı öyküde yine görürüz.

“İhtilal ve İntihar” adlı bölümde Çiçeköğlü sorgulanmak üzere Ankara’ya yollanacaktır. İstanbul’da konuşmayıp orada konuşursa onu vuracakları söylenir: “Burada konuşmadınız, gidip orda Ankara polisine konuşursanız, açık söyleyeyim, sizi vururuz. 6 haftadır bizi uğraştırdınız, İstanbul polisiyle dalga geçirtmem ben” (130). Çiçeköğlü, Ankara Emniyeti’ni ve burayla ilgili duyduklarını hatırlar: “Ankara Emniyeti, Emniyetin 6. katı. Hep birilerinin atlayarak intihar ettiği söylenen altıncı kat. Soğukkanlılıkla hayal etmeye çalışıyorum: Aşağı attıklarında insan ne hisseder, o ilk anda?” (131).

Çiçeköğlü, İstanbul’dan Ankara’ya otobüsle yolculuk edecektir: “Yanında iki polis vardır. Bir tanesinin sesini tanıdığını düşünür: Birinin sesini işkenceden hatırlıyorum. Galiba. Korkunç biri olacağını sanırdım. Sıradan bir adam. Otobüs beklerken bana mandalina veriyor. Gözlerim açık. Sanki herhangi bir yolcuymuşum gibi” (131).

İki kent üzerine farklı yazarların görüşlerine yer veren *9/11 New York-İstanbul* ve kadın-sinema-şehir-İstanbul üzerine bir anlatı olan *Vesikalı Şehir* adlı kitaplarda bambaşka konular ele alınsa da işkence yine vardır. İşkence, Çiçeköğlü’nun yazdıklarında hep odak noktasında olmasa da unutulmamıştır.

SONUÇ

Judith Herman, “Vahşete verilen olağan tepki[nin], onu akıldan çıkarıp atmak” (1) olduğunu ifade eder. Herman’a göre “Dehşetengiz olayı inkâr etme isteğiyle onu yüksek sesle ilan etme isteği arasındaki çatışma psikolojik travmanın merkezi diyalektikleridir. [...] Sonunda gerçek kabul edildiğinde, mağdur iyileşmeye başlayabilir” (1). Dünyanın her yerinde yaşadıkları travmaları susmayarak anlatan pek çok yazar vardır. Dünya travma edebiyatına baktığımızda en göze çarpanlar arasında bulunan İtalyan yazar Primo Levi, kitaplarına ağırlıklı olarak Yahudi soykırımını konu eder. Tüm eserlerinde Nazi katliamının ölçsüz dehşetine tanıklık, özellikle Auschwitz’de yaşadıkları vardır. Her romanı, “hayatta kalan kişi” olarak kendi sözcükleriyle bir “mezalimin öyküsüdür”. Her anlatıda dikkat çeken şey ise iletişim kurmanın “ezici” gereksinimidir: “Diğerlerine hikâyemizi anlatmak, diğerlerini hikâyeye dahil etmektir”. Feride Çiçekoglu da yaşadığı travmayı kabul eder, paylaşır, dönüştürür ve yapıtlarıyla aktarır. Böylelikle hem travmanın yükünü paylaşarak hafifletir, hem de “okurlarını hikâyeye dahil eder”.

Bessel A. Van Der Kolk ve Alexander C. McFarlane, “The Black Hole of Trauma” (Travmanın Kara Deliği) başlıklı makalelerinde ise “travma

deneyiminin insan olmanın temel bir parçası olduğunu”, sanat ve edebiyatın “insanların yaşamın kaçınılmaz trajedileriyle nasıl başa çıktığıyla meşgul olduğunu” (3) ifade ederler. Bu, özellikle edebiyatta Homeros’tan günümüze belli başlı temalardan biri olagelmıştır (47). Kolk ve McFarlane tarih boyunca pek çok dehşet verici deneyim yaşayan insanların “hayatta kalma ve adapte olma” kapasitelerine karşın travmatik deneyimlerin insanların psikolojik, biyolojik ve sosyal dengelerini etkilediğini belirtirler. “O derece etkiler ki tek bir olayın hatırası diğer bütün deneyimleri zehirler, an’ı yaşamasını engeller” (4). Ancak yine de travmatize pek çok kişinin “acılarını bastırılmış yaratıya dönüştürebildikleri görülebilir” (4). Kolk ve McFarlane soykırımdan kurtulan yazarlar Primo Levi ve Jerzy Kosinski’yi örnek gösterirler.

Diğer psikolojik bozuklukların aksine travmada esas meselenin gerçeklik olduğunu ve kurbanların bu olaylara yükledikleri anlamın travmanın kendisi kadar önemli olduğunu belirten Kolk ve McFarlane “İnsanların travmanın anlamını yorumlamaları[nın] travma sona erdikten sonra da değişmeye devam [ettiğini]” (6) ifade ederler. Travmatik bir olayın hemen ardından travmatize kişi “kendiliğinden gelişen düşüncelerin işgaline uğrar”:

Bu işgal ya kişinin bu deneyimden ders çıkararak düzeltici önlemler almasını sağlar, veya sonuçta olanı kabullenip beklentilerini yeniden düzenlemesine neden olur. Öyle ya da böyle, zamanın akışı beynin travmayla ilgili bilgiyi işleyeceği yolları değiştirir. Ya hafıza ile birleşip geçmişe dair talihsiz bir olay olarak saklanır veya olaya ait duyu ve duygular hayatları yönetmeye başlar. (8)

12 Eylül 1980 askeri darbesinin üzerinden otuz yıl geçtikten sonra bu dönem artık daha geniş kitleler tarafından farklı bakış açılarıyla tartışılmaya başlanmıştır. 12 Eylül öykü ve romanlarının, film ve dizilerinin son on yılda sayıca arttığı gözlemlenmektedir. Travmatik olarak değerlendirilen “suskunluk” bozulmakta, “dilsiz yara” kendi sesini bulmaktadır.

Feride Çiçeköğlü, siyasi oluşumun en yoğun yaşandığı Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde öğrenciyken siyasetle ilgilenmez. Ancak, okullarını her zaman sınıf birincisi olarak bitiren, hayatı boyunca iyi bir öğrenci olan Çiçeköğlü, doktora yapmak üzere gittiği Pennsylvania Üniversitesi’ndeki öğrenci hareketlerinden etkilenir. Bu dönem “Vietnam Savaşı’nın bitmeye yüz tuttuğu, Amerika’nın yoğun bir politik eleştiri döneminden geçtiği, Allende’nin alaşağı edildiği ve Şili’den gelen politik göçmenlerin de New York’ta olduğu hareketli bir dönem”dir (“Belki de Boyuna...” 47). ODTÜ’deyken siyasi bir yönü olmasa da 68 ruhundan etkilendiğini belirten Çiçeköğlü, Amerika’daki öğrencilik yıllarında siyasi bir kimlik kazanır. Türkiye’ye döndüğünde buradaki öğrenci hareketlerinin Amerika’da olduğundan daha farklı, daha “asık suratlı” olduğunu fark eder.

1980 yılında eski Türk Ceza Kanunu’nun 141. maddesinden “fikir suçlusu” olarak yargılanır. Mahkemeye çıkarılmadan önce elli gün gözaltında işkence görür. Çiçeköğlü, altı yıl, dokuz aya mahkûm olur; ancak, dört yıla yakın bir süre cezaevinde kaldıktan sonra çıkar. 12 Eylül döneminin ardından ilk romanını yayımlayan yazarlar arasında Feride Çiçeköğlü da vardır. Sivil cezaevindeki yaşamını *Uçurtmayı Vurmasınlar*’da, askeri cezaevi ve işkenceyi *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* adlı öykü kitabında anlatır. *100’lük Ülkeden Mektuplar*, *Vesikalı Şehir* ve *9/11 New York-İstanbul* adlı

kitaplarında da işkence yer alır. Yaşadıklarını kimi zaman bire bir aktarır yapıtlarında: işkence, cezaevi yaşamı, cezaevi sonrası yaşamı, özel hayatındaki terör ve travma, kadın olarak bedeni. Ancak, işkence ve cezaevi yaşamını deneyimleyen pek çok yazarın aksine Çiçeköğlü yapıtlarında işkenceyi ve yaşadıklarını hikâyeleştirir. Ne belgesel-roman/öykü, ne de bildiri-roman/öyküdür yapıtları.

1986-1996 yılları arasında yazdığı dört kitaptan sonra roman ya da öykü türünde eserler vermez. “Yazarlık hayatımda bir parantezdi” (“Belki de Boyuna...” 45) ifadesi de anlamını böylelikle bulur. Çiçeköğlü gözaltı sonrası yargılanarak koyulduğu sivil cezaevinde güvenliğini tesis eder, benzer deneyimleri yaşayan kişilerle bağ kurar ve toplumla paylaşır. Böylelikle bir “arınma” yaşar.

1996 yılında yayımlanan *100'lük Ülkeden Mektuplar* adlı öykü kitabından sonra roman ya da öykü türünde eser vermeyen, ancak yazıyla ilişkisini sürdüren Çiçeköğlü'nün akademik çalışmaları, toplumsal konularda yaptığı açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda Kolk ve McFarlane'in ifade ettikleri gibi gözaltı ve cezaevi deneyiminden “ne ders çıkararak düzeltici önlemler aldığını, ne olanı kabullenip beklentilerini yeniden düzenlediğini”, ne de yaşadığı travmanın hayatını yönettiği görülür. Yüzyıl kadar önce Charcot'nun “zihnin parazitleri” olarak tanımladığı travmatik anılardan, yazarak, edebiyat aracılığıyla kurtulur. “İşkence insanlık dışı mıdır?” diye sorar Feride Çiçeköğlü. “Yaşadım, bitti. Onlar da insandılar” der ardından.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

- Akınhay, Osman. *Gün Ağarmasa*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004.
- . “12 Eylül’ü Tane Tane Anlatmak”. *Mesele* 9 (Eylül 2007): 4-5.
- Argav, Hayri. *O Şafağın Atlıları*. İstanbul: Belge Yayınları, 1997.
- Argın, Şükrü. “Edebiyat 12 Eylül’ü Kalben Destekledi!” Söyleşiyi yapan: Osman Akınhay. *Mesele* 9 (Eylül 2007): 6-15.
- Arslanoğlu, Kaan. *Devrimciler*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2006.
- Baltaş, Şöhret. *Koşarken Yavaşlar Gibi*. İstanbul: Kanat Kitap, 2007.
- Başoğlu, Metin, der. *Torture and Its Consequences: Current Treatment Approaches*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- “Çiçekoğlu, Feride”. *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001. 1 cilt. 252-53.
- Çiçekoğlu, Feride, haz. *9/11 New York-İstanbul*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- . *100’lük Ülkeden Mektuplar*. İstanbul: Can Yayınları, 1996.
- . “Balerin Sevgili”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 75-85.
- . “Belki de Boyuna Hayatı ‘Zap’lıyorum”. Söyleşiyi yapan: Mine Söğüt. *Kitap-lık* 70 (Mart 2004): 42-53.

- . “Bülbülcü”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 21-26.
- . “Cezaevinde Gri Tonları Öğrendim”. Söyleşiyi yapan: B. Ecevit.
Cumhuriyet (29 Haziran 1988): 13.
- . “Doğmuş Kızıma Mektup”. *100'lük Ülkeden Mektuplar* 57-62.
- . “Düşük”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 131-45.
- . “Feride Çiçekoğlu: Bayan ‘Uçurtmayı Vurmasınlar’ ”. Söyleşiyi yapan:
Sevil Ravalı. *Hey Girl* 9 (Eylül 1990): 16.
- . “Gafrut”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 92-113.
- . “İdrarlarını İçen Tutuklular”. *100'lük Ülkeden Mektuplar* 63-69.
- . “İhsan Sokağı”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 114-30.
- . “Kimini Şahin Tırmalar”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 27-32.
- . “Mahkûm Çocukların ‘Suçu’ Ne?” Söyleşiyi yapan: Figen Yıldırım ve
Filiz Koçali. *Kadınca* 132 (Nisan 1989): 74-77.
- . “Muhayyel Bir Mektup”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 146-53.
- . “Ödüller ‘Maalesef’ Gerekli: Abdi İpekçi Senaryo Yarışması Birincisi
Çiçekoğlu’yla Yazın ve Ödüller Üstüne”. Söyleşiyi yapan: Nemika
Tuğcu. *Milliyet* (15 Şubat 1989): 12.
- . “Öylece”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 9-20.
- . “Radyatör Davası”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 60-68.
- . “ ‘Sahici’ Şeyleri Özlüyoruz...” Söyleşiyi yapan: Selim İleri. *Cumhuriyet*
(3 Ekim 1996): 11.
- . *Sizin Hiç Babanız Öldü mü*. İstanbul: Can Yayınları, 1990.
- . “Sizin Hiç Babanız Öldü mü?” *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 154-64.
- . “Sorguluyor, Başkaldırıyor”. Söyleşiyi yapan: Birsen Altınır. *Elele* 6
(Haziran 1991): 96-97.

- . “Tarak”. *Sizin Hiç Babanız Öldü mü* 41-59.
- . *Uçurtmayı Vurmasınlar*. İstanbul: Can Yayınları, 2007.
- . *Vesikalı Şehir*. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Devecioğlu, Ayşegül. *Kuş Diline Öykünen*. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Eroğlu, Mehmet. *Yüz: 1981*. İstanbul: Everest Yayınları, 2000.
- . “12 Eylül Sonrasının Resmidir”. Söyleşiyi yapan: Buket Aşçı. *Sabah* (7 Haziran 2000): 5.
- “Feride Çiçekkoğlu: Ödüller, Uygulama Alanına Adım Atmak İsteyen Amatörler İçin Yadsınamayacak Bir Olanak”. *Milliyet Sanat* (15 Şubat 1989): 64.
- Herbert, Claudia. *Travma Sonrası Ortaya Çıkan Psikolojik Tepkileri Anlamak*. Çev. Prof. Dr. Mehmet Z. Sungur ve Uzm. Psk. Ece Cömert. İstanbul: Psikonet Yayınları, 2007.
- Herman, Judith. *Travma ve İyileşme: Şiddetin Sonuçları Ev İçi İstismardan Siyasi Teröre*. Çev. Tamer Tosun. İstanbul: Literatür Yayınları, 2007.
- İrzık, Sibel. “The Constructions of Victimhood in Turkish Coup d’état Novels: Is Victimhood without Innocence Possible?” *Betraying the Event: Constructions of Victimhood in Contemporary Cultures*. Haz. Fatim Festic. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009. 3-20.
- . “Military Coup Narratives and the (Dis)articulations of the Political in the Contemporary Turkish Novel”. Yayımlanmamış makale.
- Keskin, Atilla. *Çiçekler Susunca*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2008.
- Kahraman, Hasan Bülent. “Romanın Etiği: Yazmak ya da Susmak”. *Mesele* 9 (Eylül 2007): 18-24.
- Kolk, Bessel A. Van Der Kolk ve Alexander C. McFarlane. “The Black Hole of

- Trauma". *Traumatic Stress: The Effects of Overwhelming Experience on Mind, Body, and Society*. New York: The Guilford Press, 1996.
- Korat, Gürsel. *Ay Şarkısı*. İstanbul: Everest Yayınları, 2007.
- Levi, Primo. *Ateşkes*. Çev. Semin Sayıt. İstanbul: Can Yayınları, 2002.
- Mary J. Gander ve Harry W. Gardiner. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Haz. Prof. Dr. Bekir Onur. Çev. Prof. Dr. Ali Dönmez ve diğer. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Metin Celâl. *Ne Güzel Çocuklardık Biz*. İstanbul: Everest Yayınları, 2007.
- Mollica, Richard F. ve Yael Caspi-Yavin. "Overview: The Assessment and Diagnosis of Torture Events and Symptoms". *Torture and Its Consequences: Current Treatment Approaches*. Der. Metin Başoğlu. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 253-71.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3: Sevgi Soysal'dan Bilge Karasu'ya*. Haz. Nazan Aksoy ve Oya Berk. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Paker, Murat. *Psiko-politik Yüzleşmeler*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2007.
- Peters, Edward. *Torture*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1996.
- Sayar, Kemal, haz. *Kültür ve Ruh Sağlığı: Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri*. Çev. Sabir Yücesoy. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Scott, George Ryley. *İşkencenin Tarihi*. Çev. Hamide Koyukan. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.
- Söğüt, Mine. *Şahbaz'ın O Harikulâde Yılı 1979*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Tal, Kali. *Worlds of Hurt: Reading Literatures in Trauma*. New York:

Cambridge University Press, 1996.

Tarakçıoğlu, Bülent. *İşkence Olayı: Yolaçtığı Bedensel ve Ruhsal Rahatsızlıklar, Tedavi ve Rehabilitasyon*. İstanbul: Belge Yayınları, 1990.

Teber, Serol. *İşkence Sonrası Yaşam*. İstanbul: Sorun Yayınları, 1993.

Vickroy, Laurie. *Trauma and Survival in Contemporary Fiction*. Virginia: The University of Virginia Press, 2002.

Yaşar, Hürriyet, haz. *Bir Tersine Yürüyüş: 12 Eylül Öyküleri*. İstanbul: Can Yayınları, 2006.

ÖZGEÇMİŞ

Tülin Sadıkoğlu, 1975 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi İtalyan Dili ve Edebiyatı'ndan mezun olduktan sonra reklam ajanslarında metin yazarlığı yaptı. Daha sonra yayınevlerinde editör olarak çalıştı. Yurt içi ve yurt dışı sosyal sorumluluk projelerinde yer aldı. Özellikle çocuk edebiyatı alanında çalışan Sadıkoğlu halen Çocuk ve Gençlik Yayınları Derneği yönetim kurulu üyesidir. Çeşitli yayınevlerine dışarıdan editörlük yapmaya devam etmektedir.